

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE
YAHUDİLİK'TE DİN EĞİTİMİ

Elif KOÇAK
18810201121

DANIŞMAN:
Prof. Dr. Mustafa Sami BAYBAL

KONYA-2022

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Elif Koçak		
	Numarası	18810201121		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Dinler Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Osmanlı'dan Günümüze Yahudilik'te Din Eğitimi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Elif Koçak

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Elif Koçak		
	Numarası	18810201121		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri/ Dinler Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa Sami Baybal		
Tezin Adı	Osmanlı'dan Günümüze Yahudilik'te Din Eğitimi			

Anadolu topraklarında yerleşik bulunanlar dışında 16. Yüzyılda yoğun göç dalgaları ile Osmanlı'ya gelen Yahudiler beraberlerinde getirdikleri ilmi ve kültürel birikim sayesinde Osmanlı devleti nezdinde teveccüh görmüşlerdir. Karşılıklı hoşgörü ve barış ortamında Yahudiler “Altın Çağ”ını yaşamıştır. Ancak 17.yy ve nihayet Sabatay Sevi olayı sonrası ilmi ve maddi olarak gerileme sürecine girmişler ve imtiyazlı konularını kaybetmişlerdir. Bugün gelinen noktada ise Yahudi toplumunun b/ilim, toplumsal statü ve maddiyat bakımından dikkat çeken bir noktada oldukları görülmektedir. Çalışmamızın amacı bu çalkantılı süreç içerisinde Yahudilerin yeniden kalkınmasında eğitimin rolünü aydınlatmak ve bu eğitim içinde din eğitiminin yerini tespit etmektir. Üç bölümden oluşan eserde öncelikle Yahudilik açısından din eğitiminin önemi ve temel materyalleri konusunda değinilmiş, ikinci bölümde Osmanlı'daki Yahudilerin sosyokültürel konuları ve geleneksel eğitim veren kurumları tanıtılmış ve bu kurumlarda verilen eğitim din eğitimi bilimi açısından değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Yahudi toplum açısından önemli olan gelişmelere ve mevcut eğitim kurumlarına değinilmiştir. Çalışmada literatür taraması yapılarak tasviri bir metot benimsenmiş, mümkün mertebe kronolojik sıraya bağlı kalınmıştır. Sonuçta sürgünlerin Yahudi tarihine etkileri, Yahudi kimliğinin korunmasında eğitimin rolü, eğitimin açık ve örtük programlarının Yahudi toplumu üzerindeki etkisi gibi konularda tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Yahudileri, Türkiye Yahudileri, Yahudi Din Eğitimi, Yeşiva, Bet Midraş, Talmud Tora

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Elif Koçak		
	Student Number	18810201121		
	Department	Philosophy and Religious Sciences / History of Religions		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mustafa Sami Baybal		
Title of the Thesis/Dissertation	Religious Education in Judaism: From Ottoman Period to Present			

Apart from those residing in Anatolian lands, the Jews who came to the Ottoman Empire with intense waves of immigration in the 16th century were appreciated by the Ottoman state thanks to the scientific and cultural knowledge they brought with them. In an environment of mutual tolerance and peace Jews lived their “Golden Age”. However, in the 17th century and finally after the Sabatay Sevi case, they entered a period of scientific and material decline and lost their privileged position. At this point today, it is seen that the Jewish community is at a remarkable point in terms of science, social status and wealth. The aim of our study is to illuminate the role of education in the re-development of the Jews in this turbulent process and to determine the place of religious education in this education. In the work, which consists of three parts, firstly, the importance of religious education in terms of Judaism and its basic materials are mentioned, in the second part, the socio-cultural positions of the Jews in the Ottoman Empire and the institutions that provide traditional education are introduced and the education given in these institutions is evaluated regarding religious education. In the third part, important developments in terms of Jewish society since the foundation of the Republic and existing educational institutions are mentioned. In the study, a descriptive method was adopted by scanning the literature, and the chronological order was adhered to as much as possible. As a result, determinations were made on the effects of exiles on Jewish history, the role of education in the preservation of Jewish identity, the effect of the open and hidden programs of education on the Jewish community.

Key Words: Ottoman Jews, Turkish Jews, Religious Education in Judaism, Yeshiva, Beth midrash, Talmud Torah

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: YAHUDİLİK’TE DİN EĞİTİMİNİN AMACI VE ÖNEMİ	4
1.A. YAHUDİ DİN EĞİTİMİNİN TEMEL KAYNAKLARI.....	7
1.A.1. <i>Tanah</i>	7
1.A.1.a. Tora	8
1.A.1.b. Neviim:	9
1.A.1.c. Ketuvim.....	10
1.A.2. <i>Talmud</i>	11
1.A.2.a. Mişna.....	12
1.A.2.b. Gemera.....	14
1.A.3. <i>Midraş</i>	17
2. BÖLÜM: OSMANLI’DA YAHUDİLER VE YAHUDİ CEMAATİNİN DİN	
EĞİTİMİ.....	25
2.A. OSMANLI TEBAASI İÇİNDE YAHUDİLER.....	25
2.A.1. <i>Osmanlı’ya Yahudi Göçleri</i>	27
2.A.2. <i>Osmanlı Devleti’nde Yahudi Milleti</i>	29
2.A.2.a. Yahudi Cemaatleri	29
2.A.2.b. Osmanlı’da Yahudi Milletinin İdaresi	32
2.A.3. <i>Yahudilerin Sosyo-Kültürel Durumu</i>	35
2.A.3.a. Sabatay Sevi Hareketinin Osmanlı Yahudilerinin Din Eğitimine Etkisi 40	
2.B. OSMANLI YAHUDİLERİNDE GELENEKSEL EĞİTİM	44
2.B.1. <i>Okul Öncesi Eğitim</i>	48
2.B.2. <i>Formel Din Eğitimi Veren Kurumlar</i>	50
2.B.2.a. Talmud Tora	51
2.B.2.b. Bet(h) Sefer	53
2.B.2.c. Bet(h) Midraş	54

2.B.2.d. Heder	57
2.B.3. Üst Düzey Eğitim Kurumları: Yeşivalar	59
2.B.4. Osmanlı'da Yahudi Bir Bireyin Geleneksel Din Eğitimi	63
2. B.5. YAHUDİLER'DE GELENEKSEL DİN EĞİTİMİNİN EĞİTİM BİLİMLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	64
2. B. 5. a. 0-3 Yaş	65
2.B.5.b. 3-6 Yaş: İlk Çocukluk	66
2.B.5.c. 7-13 Yaş: Son Çocukluk / Temel Eğitim	71
2.B.5.d 13 Yaş ve Sonrası	76
2.B.6. Geleneksel Yahudi Din Eğitiminin Yahudi Kültürü Açısından Bir Değerlendirmesi	77
2.B.7. Geleneksel Yahudi Din Eğitiminin Eğitim Bilimleri Açısından Değerlendirilmesi	80
2.C. OSMANLI YAHUDİLERİNDE MODERN EĞİTİM	83
2.C.1. Yahudi Aydınlanması: Haskala	83
2.C.1.a. Haskala'nın Yahudi Eğitimine Etkisi	86
2.C.2. Tanzimat Döneminde Osmanlı Yahudilerinin Durumu	87
2.C.2.a. Osmanlı'da 19. Yüzyılda Eğitim Alanında Düzenlemeler	91
2.C.3. Osmanlı Yahudilerinin Modern Eğitim Kurumları	93
2.C.3.a. Alliance Israelite Universelle (AIU)	96
2.C.3.b. A.I.U. Okullarının Osmanlı Toplumuna Etkisi	102
3. BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE YAHUDİ VATANDAŞLARIN DİN EĞİTİMİ.....	107
3.A. TÜRKİYE'DE YAHUDİLER.....	107
3.A.1. Türkiye'de Hahambaşılık.....	112
3.B. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE YAHUDİ OKULLARI.....	114
3.B.1. Ulus Özel Musevi Okulları	118
3. A.2. Türkiye'deki Sinagoglar.....	124
3.A.2.a. ARIS/ Rabbis Alliance	126
3.B.2. Türkiye'de Yahudi Bir Bireyin Din Eğitimi	128
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	137

KISALTMALAR

- a.g.e : Adı Geçen Eser
- A.I.U. : Alliance Israelite Universelle
- As : Aleyhi es-selam
- Çev. : Çeviren(ler)
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- ed. : Editör
- E. J. : Encyclopedia Judaica
- e.t. : Erişim Tarihi
- M.Ö. : Milâttan Önce
- M.S. : Milâttan Sonra
- s. : Sayfa
- ss. : Sayfa Aralığı
- U.Ö.M.O. : Ulus Özel Musevi Okulları
- Yay. : Yayınları
- Yy. : Yüzyıl

ÖNSÖZ

Yahudilik günümüzden yaklaşık 33 asır öncesine dayanmakta ve Tek tanrılı dinler içinde en eskisi sayılmaktadır. Çeşitli olaylar sonucu dünyanın farklı bölgelerine dağılan Yahudiler günümüzde dahi varlığını sürdürmektedir. Mısır'dan köle olarak ayrılan bir halkın asırlar boyu ayakta kalması gerek ekonomi gerekse bilimsel alanda gelişmesi dikkatimizi çekmiştir. Çalışmamızda Yahudilerin bir toplum olarak varlığını sürdürmesinde din eğitiminin etkisi nedir sorusuyla yola çıkılmıştır.

Yahudi din eğitiminin kurumsallaşması çeşitli tarihi olaylar sonucunda ve tedricen olmuştur. Ancak araştırmalarımız neticesinde Türkçe 'de Yahudi tarihini din eğitimi açısından inceleyen bir esere rastlanmamıştır.

Eser üç bölüm olarak planlanmış, ilk bölümde Yahudilikte din eğitiminin önemine ve temel kaynaklarına değinilmiştir. İkinci bölümde Osmanlı Yahudileri konusuna değinilmiş, geleneksel ve modern Yahudi din eğitimi kurumları tanıtılmaya çalışılmıştır. Eserin son bölümünde ise Türkiye Yahudilerinin durumu ve eğitim kurumları incelenmeye çalışılmıştır.

Başta değerli ailem olmak üzere, tezin hazırlanması ve tashihinde emeği geçen saygı değer danışmanım Prof. Dr. M. Sami Baybal'a, düzeltmeleri ve önerileriyle yeni ufuklar açan sayın Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu'na, konunun tespitinde yardımcılarıyla yeni açılımlar getiren sayın hocalarım Doç. Dr. Ahmet Aras'a, rehberliği ve tavsiyeleriyle tezin düzenlenmesinde yardımcı olan Dr. Öğr. Gör. Hatice Doğan'a ve Doç. Dr. Eldar Hasanoğlu'na, İbranice öğretmenim sayın Murat Sarı'ya teşekkür ederim. Ayrıca verdikleri bilgiler ve sundukları kaynaklarla içeriği zenginleştiren Hahambaşılık Genel Sekreteri Yusuf Arslantaş'a ve yazar Yusuf Besalel'e teşekkürü borç bilirim.

Elif KOÇAK

Konya, 2021

GİRİŞ

Yahudilik Musa'ya (as) Sina Dağında verilen vahye dayandırılan bir dindir. Bu vahyin günümüzden yaklaşık 33 asır önce geldiği tahmin edilmektedir. Bu süreç içerisinde Yahudiler çeşitli sıkıntılara maruz kalmış olsa da varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Musa (as) ile Mısır'da çıkan İsrailoğullarının köleleştirilmiş bir halk olduğu bilinmektedir. Bu durumda bir eğitim almadıkları düşünülebilir. Yahudiliğin tarihinin dayandırıldığı bu ilk dönemlerde maddi kaynaklar ve bilgi bakımından yoksul olan bu halk, bugün yaşadıkları toplumlar içinde hem maddiyat hem de bilgi düzeyi bakımından dikkat çekici bir seviyede bulunmaktadır. Bununla birlikte Yahudiliğin tam bir tanımı ve kimlerin Yahudi sayılacağı mevzusu genel kabul görecektir biçimde netleştirilememiş olsa da Yahudi bir ailede doğan kimse dinî pratikleri yerine getirmiyor olsa bile Yahudi kabul edilmektedir.

Çalışmamızda Yahudi eğitiminin, özellikle din eğitiminin Yahudilerin kalkınması ve yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmesindeki etkisi, Yahudi kimliğinin din eğitimi ile ilişkisi araştırılmıştır.

Çalışmamıza konu olan Yahudi din eğitiminin temel kaynakları, kurumları ve etkileri kronolojik sıraya mümkün mertebe bağlı kalınarak incelenmiştir. Eğitim kurumlarının oluşum ve değişiminde etkili olan faktörlere kısaca değinilmeye gayret edilmiştir. Çalışmada genel olarak tasvirî metot benimsenmiş bununla birlikte Yahudi geleneksel eğitimi incelendikten sonra eğitim bilimleri açısından kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır.

İkinci bölümde Osmanlı Devleti yönetimindeki Yahudilerin durumuna değinilerek, geleneksel ve modern eğitim kurumları tanıtılmış bu kurumlarda verilen eğitimin düzeyi ve toplumsal etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü

bölümünde Osmanlı'nın devamı niteliğindeki Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudilerin dinî eğitimi konusunda değinilecektir.

Kısıtlı zaman ve kaynaklar nedeniyle konunun tarihi ve mekânsal bakımdan geniş olan çerçevesini sınırlandırmak amacıyla Osmanlı Devleti'nde yaşayan ve çoğunluk olması bakımından Seferad Yahudilerin din eğitimlerini esas alınmıştır.

Ülkemizde Yahudiler hakkında yazılış birçok eser olmasına rağmen Yahudilerin din eğitimi hakkında yazılmış müstakil bir esere rastlayamadık. Osmanlı'nın, gayrimüslimleri eğitim de dahil olmak üzere dinî meselelerde serbest bırakması ve 19.yüzyıla kadar herhangi bir denetlemenin olmaması konuya dair yazılı kaynak bulmayı zorlaştırmaktadır. Osmanlı Devleti içindeki din eğitimine dair yapılmış çalışmalar da Yahudi cemaatin din eğitiminin niteliğine dair kısıtlı bilgiler vermektedir. Bu tez çalışmasında, söz konusu bu açığı bir nebze olsun gidermek amacıyla yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılmıştır. Yapılan bu çalışmanın dinler tarihi ve din eğitimi alanında yeni açılımlar getirmesi, Yahudi din eğitiminin tarihi sürecine dair genel bir çerçeve oluşturması umulmaktadır.

Yerli ve yabancı çeşitli kaynaklar değerlendirilerek hazırlanan bu çalışmada başta *Judaica* ve *Jewish Encyclopedia* olmak üzere çeşitli ansiklopedi maddeleri , Yaron ben Naeh'in *Sultanlar Diyarında Yahudiler* adıyla çevrilen eseri, Ahmet Hikmet Eroğlu'nun *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler* adlı eseri, Bernard Lewis'in kaleme aldığı *İslam Dünyasında Yahudiler* ve Moshe Sevilla Sharon'un *Türkiye Yahudileri* eseri, Nuh Arslantaş'ın *İslam Toplumunda Yahudiler* kitapları temel kaynaklar olarak kullanılmıştır. Yeni Yaşam yayınlarının *Kutsal Kitap* tercümesinin yanında özellikle Talmud'dan yapılan alıntılar için *seferia.org* internet sitesinden yararlanılmıştır. Osmanlı Yahudilerinin Modern Eğitim Kurumları başlığı altında en çok faydalandığımız eser Aron Rodrigue'nin kaleme aldığı *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması* olmuştur. Aynı zamanda *Şalom Gazetesi* arşivi ve *sevivon.com* Türkiye Yahudilerinin din eğitimi hakkında fikir sahibi olmak amacıyla kullanılan önemli kaynaklardır.

Bunun yanında konunun eğitimine dair yönleri araştırılırken Osman Ergin'in *Türkiye Maarif Tarihi* adlı 5 ciltlik eseri, başbakanlık devlet arşivleri müdürlüğünün hazırlamış olduğu *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme* eseri temel kaynak olarak kullanılmıştır. Konuya dair çeşitli soruları cevaplandırmak için Yusuf Besalel ve Yusuf Altıntaş ile de görüşmeler yapılmıştır.

1. BÖLÜM: YAHUDİLİK'TE DİN EĞİTİMİNİN AMACI ve ÖNEMİ

Yahudilik için din eğitiminin öneminden bahsedilirken göz önünde tutulması gereken bazı olgular vardır. Bunlardan biri de “Çıkış”tır. Musa (as) ile birlikte Mısır’dan çıkış İsrail halkı için bir dönüm noktası olmuştur. Mısır’dan çıkış ve Sina’da yapılan Ahit ile Seçilmiş halk anlayışı oluşmuştur. Bu İsrail kimliğinin, etrafındaki halklardan ayrılma noktalarından biridir. Ve ileride Yahudilerin korumaya çalıştıkları toplumsal kimliğin temelini oluşturacaktır. Ancak Mısır’dan çıkışla eğitimin halk arasında yayıldığı ya da kurumsallaştığı söylenemez.

Filistin topraklarına yerleştikleri ilk dönemlerde İsraililer Kenanlıların dini yapılarından etkilenmiş, zaman zaman putlara tapma eğilimi göstermişlerdir. Bu dönemde bilginler, Peygamberler ve hakimler gibi özel şahsiyetlerdir. Bu şahsiyetlerin halkı tebliğ ve vaazlarla eğitmeye çalışmaları, Ahit emirlerinin Mabet önünde halka okunduğu Tevrat’ta çeşitli bölümlerde anlatılır. Ancak kitlelerin içselleştirdiği bir eğitimden söz etmek mümkün değildir. Tevrat ve Yahudi kimliği bu süre içerisinde oluşmuş olmasına rağmen bilgi, seçkin bir kesimin tekelinde kalmıştır. Bunda Tevrat’ın yazıyla çoğaltılmış olmaması, İsrail’in 12 kabilesinin bir arada ve Vaat Edilmiş Topraklarda yaşıyor olması, Mabet’in varlığı ve halkın güvende hissetmesi etkili olmuş olabilir.

Ancak M.Ö. 586’da Mabet’in yıkılması ve Babil sürgünüyle topraklarından çıkarılan Yahudilerin elinde yalnızca inançları kalmıştır. Her ne kadar Babil sürgününün Mısır’daki gibi kölelik ve soykırımlarla geçen bir dönem olduğu söylenemezse de İsrail halkının, topraklarına geri dönebilecek güçleri de yoktu. Bu dönemde halkın tek umudu olan Yahve’nin yardımı, Ahit emirlerine uyulması şartına bağlıydı. Ancak Mabet yıkılmıştı ve Mabet’e bağlı ibadetler askıya alınmıştı. Bu durumda halkın Tevrat emirlerine uyması ve ilahi yardımı celb etmesi için alternatif yollar bulunması gerekiyordu. Bu süreçte geliştirilen çözümler bireysel dindarlığı ön plana çıkarmıştı.

Bütün dinlerde olduğu gibi bireysel ibadetin ön şartı ise Kutsal Metinleri bilmektir. Halkın bilinçlenmesi ve Tevrat'a uyması Ahdin devamlılığını, Ahdin devamlılığı da seçilmişliğin ve Tanrı'nın mutlak korumasının devamlılığını sağlayacaktı. Bu yüzden Yahudi halkı arasında "dünyayı ayakta tutmak için öğrencileri ayakta tutmak gerekir" anlayışı oluşmuş ve zaman içerisinde bu amaçla vakıflar kurulmuştur.¹

Babil sürgününde, insanlar dua ve kutsal metnin yorumu için bir araya gelmekteydiler. Kudüs, kurbanın takdim edileceği tek yer olduğu için artık kanlı kurban takdimi de yapılmamaktaydı. Bu yüzden de ibadetlerde hahamlara ve Levililere gerek yoktu. Eğitilmiş kişiler kutsal kitapları okur ve ibadetleri yönetirlerdi. Sinagoglar, bir çalışma evi, tartışma mekânı, cemaat merkezi ve dinsel bir dayanak haline geldi.² Sinagoglar yıkılan Mabet'in yerini almış ve İsrail halkının sürgünde dini kimliğini korumasına imkân sağlamıştı. Yine sinagoglar sayesinde İsrail halkı Tevrat'ı kendileri okur, dualarını kendileri yapabilir hale gelmişlerdi.

Dikkat çekmek istediğimiz bir diğer nokta İsrail- Yahudi din eğitiminin amacıdır. Gerek Babil'de gerekse Mabet'in ikinci kez yıkılmasından sonra sürgünde Yahudiler için eğitim, var olabilmenin bir aracıydı. Bu nedenle geleneksel Yahudi eğitimi Tevrat, Talmud ve meslek eğitiminden oluşuyordu. Yahudiler antik çağda kültürel yozlaşma endişesiyle özellikle felsefe ve yabancı dil öğrenimine karşı çıkmışlardır. Bu gibi ilimlerle uğraşmayı bidat kabul ettikleri gibi Müslümanlarla yaşadıkları dönemde Yahudi din adamları, kafaların karışacağı endişesiyle Müslüman ilim adamlarının eserlerinin okunmasına, faaliyetlerine iştirak edilmesine de şiddetle karşı çıkmışlardır.³

Dikkat çeken diğer bir nokta Yahudi din eğitiminin yayılmacı, misyoner bir yapısının olmamasıdır. Temelde milli bir din olmasına bağlı olarak Yahudilikte misyon

¹Nuh Arslantaş, " Abbasiler Döneminde Yahudilerin Temel Eğitim Kurumları: Bet Ha-Seferler ve Beytülmidrastlar", *Bellekten*. 2014, 78, 282 , s.439

² Aydın, Fuat Aydın, *Genel Hatlarıyla Yahudilik*, -, İstanbul, 2004, s.20

³ Arslantaş, a.g.m., s.437

anlayışı geç dönemlere dek oluşmamıştır. İsrailoğullarından olmayanların Yahudi olup olamayacakları konusundaki tartışmaların kökeni Babil sürgününe dek götürülebilirse de ne sürgünde ne de sonraki rabbinik dönemde Hristiyanlarınkine benzer bir misyon hareketi görülmemiştir. Bu bakımdan Yahudiler eğitimi ve eğitim kurumlarını bir tebliğ aracı olarak değil, kültürel- dinî kimliklerini korumak için bir kalkan gibi görmüşlerdir.

Toplumsal bakımdan yararlılıkları olmakla birlikte dindar bir kimse için Tora öğreniminin tek bir amacı vardır: Tora öğrenmek. Bir Yahudi'nin bütün davranışlarının Cennet için olmasını salık veren öğretiyi uyarınca⁴ Tora da cennete ulaşmak için öğrenilir. Böylece dindar kişi bütün eylemlerine değer katacak olan ilahi emirleri öğrenir, eylemlerini buna göre düzenleyerek Rabbin takdirini kazanır.⁵ Yine aynı şekilde sinagoglarda kendini Tevrat öğretmeye adanmış Rabbiler de vardı. Başlarda bu Rabbilerin ihtiyaçlarını giderebilmek için gelir elde ettikleri farklı meslekler vardı. Ancak Orta Çağ'dan itibaren dinsel çalışmalar için de maaş almaya başladılar.⁶

Bir Yahudi için Tevrat ve Mişna eğitimi Yahudi olarak yaşamamanın temel şartıdır. Yahudi bir babanın en temel görevi çocuğun bu eğitimi layığıyla almasını sağlamaktır. Paul Johnson'un Josephus'tan alıntılıdığı ifadeler eğitimin başlama yaşına dair fikir verebilir: "ulusumuzdan herhangi bir kimseye yasalarımız sorulursa, kendi adını söyler gibi sayacak, zekamızın gelişmeye başladığı andan itibaren yasalarımızla ilgili olarak gördüğümüz yoğun eğitimin bir sonucu olarak yasalarımız ruhumuza kazanmış."⁷ Ancak bu eğitim çocukluk sürecinde bitmez. Dindar bir Yahudi yetişkinliğinde de dinî çalışmalarını sürdürmelidir.

Böylece Rabbiler tarafından çağlar boyunca iki temel eğitim prensibi takip edilmiştir. Birincisi eğitim hayattan ayrı değil, hayatın içinden bir şeydir ve ikincisi

⁴ Avot 2/12

⁵ Elijah Bortniker, "Education", *EJ*, VI, s. 170

⁶ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, Gözlem yay., İstanbul, 2001, s. 599

⁷ Johnson, Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman, Pozitif yay.,-, 2001, s. 203

Tevrat eğitimi belli yaşlarla ya da sosyal statüyle sınırlı değildir, bir eğitimci rehberliğinde ömür boyu devam eder.⁸

1.A. YAHUDİ DİN EĞİTİMİNİN TEMEL KAYNAKLARI

Bu bölümde geleneksel eğitim sürecinde kullanılan Tevrat, Mişna ve Gemera tanıtılacak, daha geç dönemde oluşmasına rağmen genel kabul gören Avot ile Şulhan Aruh kitaplarından da kısaca bahsedilecektir.

1.A.1. Tanah

Musa'ya (as) Sina Dağı'nda yazılı ve sözlü olmak üzere iki Tevrat verildiği inancı neticesinde Tora, Neviim ve Ketuvim kitaplarını kapsayacak şekilde Tanah yazılı Tevrat'ı; Tevrat'ın yorumu niteliğindeki Talmud ise Sözlü Tevrat'ı oluşturur.⁹

Yazılı Tevrat'ı ifade eden Tanah, içerdiği üç bölümün baş harflerinin birleştirilmesiyle (TaNaKh) oluşmuş bir kelimedir. Dili İbranicedir ve 24 kitaptan oluşmaktadır.

İçerik ve metin olarak Tanah'ın ancak Babil Sürgünü sonrası son şeklini aldığı, Neviim bölümündeki kitapların kutsallaşma sürecinin Pers yönetimi sonlarına doğru (M.Ö. 323) olduğu, geri kalan kitaplarla ilgili kanonlaşma sürecinin ise M.S. II. Yy. sonlarına kadar sürdüğü ve Yavne Sinodu'na (M.S. 100) dayanarak kanonlaşma kararının sonradan kabul gördüğü ileri sürülmektedir.¹⁰

Ortodoks Yahudi inancına göre Musa (as) ölmeden önce Tevrat'ın 13 nüshasını yazıp, 12 tanesini kabilelere dağıtmış ve birini de Ahit Sandığında muhafaza etmiştir.

⁸ Elijah Bortniker, "Education", *EJ*, VI, s. 170

⁹ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İsam yay., İstanbul, 2010, s. 64

¹⁰ Gürkan, a.g.e., s. 67

Gündelik hayatta kullanılan nüshalar ise alimlerin ezberlerine göre çoğaltıldığından orijinal metinden bazı farklılıkları vardır. Babil sürgünü esnasında da birçok alim öldürülmüş ve Tevrat nüshaları yok edilmiştir. Ancak sürgünden dönüşte Ezra mevcut nüshaları karşılaştırmak suretiyle bugünkü Tevrat'a örneklik eden Masoretik metni oluşturmuştur.¹¹

1.A.1.a. Tora

Tora, İbranice' de "eğitim, öğretim, yasa" vb. manalara gelir. Tevrat bu kelimenin Arapçalaşmış halidir. Tanah'ın ilk beş kitabını içeren bölümdür. Yahudi Kutsal kitapları içinde en değerli görülen kısımdır. Özellikle Mabel'in ikinci kez yıkılmasından sonra ibadet ve günlük hayat için merkezi bir konuma yükselmiştir. Bu açıdan din eğitiminin de en temel materyalidir. Musa'ya (as) Sina'da vahyedildiğine inanılır. Aracısız vahyedilmesi nedeniyle diğer bütün kitaplardan üstün sayılmıştır.¹² Ezra döneminde okuma kolaylığı olması için 5 parçaya bölünüp kitap hâlinde yazılmıştır.

Sırasıyla şu 5 kitabı içerir:

- *Tekvin, Bereşit, Genesis*
- *Mısır'dan Çıkış, Şemot, Exodus*
- *Levililer, Vayikra, Leviticus*
- *Sayılar, Bamidbar, Numeri*
- *Tesniye, Devarim, Deuteronomion*

¹¹ Gürkan, a.g.e., s. 69

¹² Gürkan, a.g.e., s.63

Bu kitaplarda Evrenin yaratılışından Musa'nın (as) vefatına kadar geçen olaylar kronolojik bir sırayla anlatılmakta ayrıca dini ve hukuki hükümler ayrıntılı bir şekilde bildirilmektedir. Tevrat'ın kitapları arasında üslup birliği yoktur. Güney'deki kaynaklar Tanrıdan Yhvh olarak söz ederken Kuzey'dekiler Elohim olarak söz eder.¹³ Bu kaynaklar arasında zamansal farklılıkların da bulunduğu düşünülmektedir. Ancak Yahudi halkı için tamamı ilahi kaynaklı ve kutsaldır.¹⁴

Musa'ya (as) vahyedildiğine inanılan bu beş kitaba zamanla ikinci ve üçüncü bölümdeki kitaplar eklenmiştir.

1.A.1.b. Neviim:

Musa'dan (as) sonra Mabet'in tekrar inşasına kadar geçen 6 asırlık dönemde Yahudi halkına gelen peygamberler ve onların vahiylerini içeren bölümdür.¹⁵ Tesniye'nin bıraktığı yerden Yahudilerin son peygamberi Malaki'ye kadar (MÖ 5. yy) anlatır. Malaki Yahudilik'te kanonik peygamberlerin sonuncusudur, ondan sonra Mesih gelecektir.

Yahudiler kendi tasniflerinde bu bölümü İlk Nebiler ve Sonraki Nebiler olarak ikiye ayırmaktadır. Bu kitaplara neviim adı verilmesi bu bölümleri peygamberlerin yazdıklarına inanmaları sebebiyledir.

İlk Nebiler; İbraniler'in ilk tarihini Tesniye'nin bıraktığı yerden Babil sürgününe kadar anlatır. Yeşu önderliğinde Kenan'a yerleşme, kutsal toprakların taksimi, Hakimler Dönemi, Saul'un, Davut ve Süleyman'ın (as) kral olarak görevlendirilmeleri, Kudüs'ün

¹³ Baki Adam, "Tevrat", *DİA*, XLI, s. 43

¹⁴ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Seba yay. Ankara, 1997, s. 78

¹⁵ Gürkan, a.g.e., s.65

ve Mabel'in inşası, İsrail ve Yahuda Krallıkları ile ilgili tarihi bilgilere yer vermektedir.

¹⁶Bu nedenle Hristiyanların tasnifinde bu kısım tarihi kitaplar içinde yer alır.

Bu bölüm dört kitaptan oluşur: Yeşu, Hâkimler, Samuel, Krallar

Sonraki Nebiler; Klasik ya da yazar peygamberler diye adlandırılan peygamberlerin isimleriyle anılır. İki Krallığın yıkılması, Sürgün ve sürgünden dönüş hadiseleri esnasında İsrail'in konumu ve yükümlülükleri gibi konuları ihtiva etmektedir.

¹⁷

Temelde dört kitaptan oluşur: İşıya, Yeremya, (H)Ezekiel, On İkiler.

On ikiler kitabı hacim bakımından küçük 12 kitabın birleşmesinden oluşur. Düzenlemede kronolojik sıra önemsenmemiştir. Hoşea, Yoel, Amos, Obadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tsefenya, Haggay, Zekarya ve Malaki kitaplarından oluşur.

1.A.1.c. Ketuvim

Tanakh'ın bilgisel, şiirsel, tarihi ve efsanevi bölümüdür. Bu kitapların sıralaması farklı nüshalarda değişebilmektedir. Talmud'da bu bölümle ilgili sırama şöyledir:

Mezmurlar, Süleyman'ın Meselleri, Eyüb, Neşideler Neşidesi, Rut, Yeremya'nın Mersiyeleri, Vaiz, Ester, Daniel, Ezra- Nehemya, I. ve II. Tarihler.¹⁸

Bu kitaplar içinde özellikle İbranice "Tehilim" adıyla geçen Mezmurlar, ibadette sıklıkla kullanılmaları sebebiyle eğitimde de önemli yer tutar. Kitapta Tanrının adının kullanılmasına göre veya nispet edildikleri şahıslara göre tasnif edilmiş 150 Mezmur bulunur.

¹⁶ Gürkan, a.g.e., s.66

¹⁷ Gürkan, a.g.e., s. 66

¹⁸ <https://www.sefaria.org/texts/Tanakh>, e.t. 26.09.2021

Tevrat'ı yeniden toparlayan kişi Ezra (M.Ö. 445) iken Neviim bölümünün kutsal kitaplara dâhil edilmesi Pers yönetiminin sonlarına (M.Ö. 323) ve Ketuvim bölümünün kanonlaşma sürecininse M.S. II. yüzyıla kadar sürdüğü kabul edilir. Bu süreç içerisinde din adamlarının önderliğinde, halk arasında yaygın bazı metin ve dualar da kutsal kitap metinlerine dahil edilmiş görünmektedir.¹⁹

Ezra'dan sonra Tevrat'ın yeniden kaybolmasını önlemek amacıyla bazı kurallar geliştirilmiştir. Bu esaslara göre yazıcı aileleri imla ve vurgulamalara dikkat ederek Tevrat'ı kuşaklar boyunca çoğaltmışlardır. Miladî 6.yüzyılda Taberiyye'de sistemleşecek olan bu kurallar neticesinde Masorrah kuralları şekillenmiştir.²⁰ Masoratik metnin en eski tam nüshası nüshası 10.yy ilk çeyreğine tarihlendirilen bu metnin esas dili İbranice'dir. Yahudilerce kabul edilen ve eğitimde kullanılan yegâne nüsha budur.

1.A.2. Talmud

Genel olarak Rabbinik gelenekte Tevrat'ın, tefsiri olan Mişna ve Talmud ile birlikte bir defada, kırk günlük Sina Dağı buluşmasında verildiği ve hatta din adına vaki olacak meselelerin çözümlerinin dahi Musa'ya (as) öğretildiği, geriye vahyedilecek bir şeyin kalmadığı iddia edilmiştir.²¹ Musa (as) bunları Harun'a (as), o da kendinden sonraki peygamberlere bildirmiştir. Bu bilgiler nesilden nesle geçerek hahamlar aracılığıyla nakledilmiş, geç Roma döneminde ise unutulması ve kaybolması tehlikesinden ötürü yazıya geçirilmiş, böylece Mişna'yı oluşturmuştur.²² Mişna ve Gemera birlikte Talmud olarak da bilinen Sözlü Tevrat'ı (Tora Şebealpe) oluşturur.²³

¹⁹ Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 114

²⁰ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 22

²¹ Baki Adam, *a.g.e.*, s.55

²² Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler*, Arı Sanat yay. İstanbul, 2010, ss. 21-22; Gürkan, *a.g.e.*, s.72

²³ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, s. 414

Mişna'nın yorumu niteliğindeki Gemera, Talmud'un ana bölümünü oluşturur. Bu nedenle zaman zaman Gemera'ya Talmud dendiğine de rastlanabilir.

1.A.2.a. Mişna

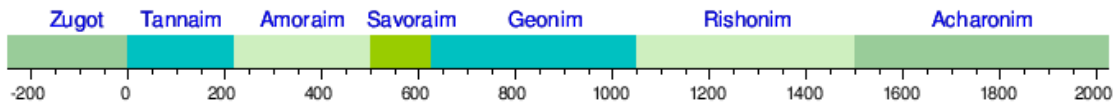
“İkinci yasa” manasına gelen Mişna, Tanakh'ın ilk klasik tefsiridir.²⁴ Tannaim²⁵ denen ilk dönem Kudüs âlimlerinin (1. ve 2.yy âlimleri) hukuki görüşlerini içerir. Tevrat'ın hukuki yönünü düzenli ve sistemli bir şekilde açıklar, bu yönüyle Yahudi hukukuna dair ilk kanunlaştırma çabasıdır.

Mişna Talmud'un ana metnidir. Kendi içinde toplam 63 bölüme ayrılan ve her biri Yahudi ilmihalinden konular içeren 6 babdan oluşur. Her bir bab “Seder” olarak adlandırılır. Bu yüzden “Şişa Sedarim” olarak da bilinir.

- 1- *Zeraim*: tarımla ilgili hükümleri içeren bölümdür. Tarla sürme, hasat, ilk ürünlerin sunulması gibi konuları içerir. 11 alt bölümden oluşur.
- 2- *Moed*: mübarek günlerle ilgili hükümleri içerir. Cumartesi ve bayram günleri, oruç günleri, Kudüs mabedine karşı görevleri ve ibadet günlerini anlatan 12 bölümden oluşur.
- 3- *Nashim*: kadınlarla ilgili, nişan, nikâh, mehir konularını ve dini sözleşmelere dair hükümleri içeren 7 alt bölümden oluşur.

²⁴ Baki Adam, *a.g.e.*, s.8

²⁵ Yahudi din alimleri yaşadıkları döneme göre farklı isimler almışlardır. Aşağıdaki cetvelde bu terimler ve zaman aralıkları görülebilir. (<https://en.wikipedia.org/wiki/Savoraim> , e.t. 26.05.2022)

4- *Nezikin*: ceza hukukunu içeren bölümdür. Sosyal ilişkilerdeki bozukluklar ele alınmakta ve takdir edilen cezalar bildirilmektedir. Bunun için işçi- işveren ilişkileri, ortaklıklar, kiracı ilişkileri, miras konuları, mahkemelik olaylar vb. ele alınmıştır. 10 alt bölümü vardır.

5- *Kodashim*: kutsal şeylerle ilgili bölümdür. Kudüs'teki Mabet (Bet Ha Mikdaş) tasvir edilir, adak kurbanları anlatılır. 11 alt bölümü vardır.

6- *Taharot*: evlerin, yiyeceklerin ve insanların temizliğine dair hükümleri içerir. 12 alt bölümü vardır.

Yorumların yazıya geçirilmesi ise Zelot (M.S. 70) ve Bar Kohba (M.S. 132-135) isyanlarından sonra olmuştur. Zeloat isyanından ve Mabet'in yıkılmasından sonra Yuhanna ben Zekai'nin Yavne'de bir akademi kurmak için imparatorundan izin almıştı.²⁶ Yavne'de kurulan ve Hillel ekolünün bir temsilcisi olan bu akademi, Babil Akademisi gelişinceye dek Yahudiliğin ruhani merkezi konumundaydı.²⁷

Mabet yıkılmış olmasına rağmen bazı törenlerin, kurban ve hac ibadetlerinin yapılmasına izin veriliyordu. Ancak kısa süre sonra çıkan Bar Kohba isyanı bu dönemi de sona erdirdi. Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Yavne kenti de artık güvenli değildi. Bu yüzden rabbiler ve halk farklı bölgelere dağıldılar. Bu dönem Yahudi tarihini toparlamak zordur.²⁸ Rabbilerin maddi sıkıntılar çektiği ve zaman zaman Roma tarafından takibe alındığı bu dönemde Rabbi Akiba ilk dönem alimlerinin görüşlerini derlemiş ve tasnif etmiş, Rabbi Meir onun çalışmasını tamamlayıp üslup bakımından sadeleştirmiştir. Ve nihayet zengin ve nüfuzlu bir Rabbi olan Prens Yahuda veya Yahuda Ha-Nasi, II.yy sonunda bu çalışmalarını yazıya geçirmiştir. Dili dönemin

²⁶ Rabi Benjamin Blech, *Geçmişten Günümüze Yahudi Tarihi ve Kültürü*, çev. Estelya Seval Vali, Gözlem yay. İstanbul, 2004 s. 157

²⁷ Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, A.Ü. İlahiyat fak. Yay., Ankara, 1965, s137

²⁸ Johnson, a.g.e., s. 187-188

şartlarının bir sonucu olarak Yunanca'dan etkilenmiş bir İbranice'dir.²⁹ Musa b. Meymun tarafından Mişna hakkında Kitabü's-Sirac ismiyle hacimli Arapça bir tefsir de kaleme alınmıştır.³⁰

Mişna'dan 1-2 asır sonra Rabbi Hiya ve Rabbi Oşaya tarafından derlendiği kabul edilen bir diğer sözlü literatür ise Tosefta'dır.

1.A.2.b. Gemera

Talmud kelimesinin Aramice karşılığıdır. Mişna'nın yorumudur. Mişna'daki hükümün Tevrat'taki dayanağını ve Amoraim denilen II. nesil âlimlerin hükümler hakkında görüşlerini içeren bir nevi tamamlama metnidir. Herbirine *masehet* denilen 63 kitapçıktan oluşur.³¹ Belli bir sistematiği ve düzeni yoktur. Sonuçta bir tercihte bulunarak tartışmayı sonlandırmaz. Hukuki, pratik, felsefi, tarihi vs. her türlü konuyu ele alabilir. Büyük bir kısmı Aramice'dir.³² Konularına göre Gemera iki bölümden oluşur.

Halaha: Dinî prensiplerin açıklanmasıyla oluşan kurallardır. Yahudi geleneğinin din olarak yasalaşmış halidir. Kısaca İsrailoğullarının örf ve adetlerinin dinselmiş şekli aktaran bir “Yahudice yaşam” kılavuzudur. İlk Halaha kurallarına “Divre soferim” adı verilmiştir. Zaman içinde divre soferim rabbinik bir mahiyet kazanmıştır. Oluşmasında bilgelerin rolü büyüktür zira Kutsal Kitabın yorumunda onların ilahi bir ilham aldıklarına inanılır.

Haggadah: Talmud'un malzemesinin üçte birini teşkil eder. Melek- şeytan inançları ve ahlaki değerlerle alakalı kıssalar şeklindedir. Midraşik yorumlar, kutsamalar, dualar ve sederlerin açıklanması da Haggadah kapsamında ele alınmıştır.

²⁹ Ali Osman Kurt, Dursun Ali Aykıt, *Dinler Tarihi*, Bilay yay. Ankara, 2019, s. 195

³⁰ Mustafa Çağrıncı, “İbn Meymun”, *DİA*, İstanbul, 1999, XX, s.195-196

³¹ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, s. 698

³² Gürkan, a.g.e., s.73

İsrail’de Pesah bayramının ilk gecesinde, diğer ülkelerde ikinci gecede Seder masası etrafında toplanan aile Haggadah okur. Yılda en az bir kez okunması gerektiğinden birçok dile çevrilmiştir.

Tannaim döneminde Roma’nın baskı ve takipleri sonucu rabbilerin gizli olarak buluşması gerekiyor, bazen bu da mümkün olmuyordu. Baskı ortamının bir sonucu olarak bilgi ve buna bağlı olarak yetki bazı ailelere kaymaya başlamıştı. Bu ortamda 220 yılı civarında Rabbi Hiya bar Abba ile Amoraim dönemi başlamış oldu.

Eğitim kurumları Yahuda Ha Naşi zamanında Bet Shearim’de toplanmıştı. Onun ölümünden sonra Sezarya, Tiberias ve Lidda önemli kademiler kuruldu. Babil’de ise Bar Kohba isyanından kaçan Ferisi rabbilerin de içinde bulunduğu Sura ve Pumbedita akademileri geliştirmekteydi.³³ Amoraim döneminde bu akademilerde gelişen görüşler temelde iki farklı Talmud oluşmasına sebep oldu.

Kudüs Talmudu: Özellikle Sezarya, Sforis, Tiberias’taki akademilerde bulunan din âlimlerinin görüşlerini içerir.³⁴ M.S. 400-450 civarında tamamlanmıştır. O dönemde bölgede yaşayanların ağırlıklı uğraşı ziraat olması sebebiyle zirai konu ve hükümlere geniş yer verilmiştir. Delil arama yerine mantıki muhakeme daha baskındır. Babil Talmudu’na oranla daha kısa ve özlüdür. Ancak birçok tekrar ve çelişen görüşler içermektedir. Roma baskısı nedeniyle kısa sürede tamamlanması, tartışma ve muhakeme imkânlarının kısıtlı olması sebebiyle Babil Talmudu’na oranla daha az muteberdir. Dili İbranice ve Batı Aramice karışımıdır. Ayrıca çok sayıda Yunanca ve başka dillerden kelimler içerir. Bilinen tek tam yazma nüshası (1289) Leiden University Library’de bulunmaktadır.

Babil Talmudu: M.S. 600 civarında bugünkü Irak bölgesinde derlendiği kabul edilir. O dönemde bölgedeki en önemli akademiler Nehardea, Sura, Pumbedita, Mahoza,

³³ Johnson, a.g.e., s. 189

³⁴ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, s. 701

Nareş ve Mata Mehasya'da bulunmaktadır.³⁵ Babil'in içinde bulunduğu serbest ortam sayesinde Babil Talmudu daha entelektüel bir düzey kazanmıştır. Konular akademik tartışma ve müzakere üslubuyla ele alınmıştır. Farklı dönemlere ait kaynaklar içeren Babil Talmudu hukuki, etik, mistik, teolojik rivayetler, birbirine karşıt görüşler, melek ve cin inancına, büyü ve astrolojiye dair konular ve menkıbevi bilgiler de içermektedir. Bilinen en eski tam nüshası (1342) Royal Library of Munich'te saklanmaktadır.

Yahudi cemaatinin asırlardan beri süre gelen tecrübesini ve birikimini içeren Babil Talmudu en muteber rabbinik metin kabul edilmiş ve temel eser olarak okutulmuştur. Dili İbranice ve Doğu Aramice karışımıdır. Yahudiler günlük bir ibadet olarak her gün bir sayfa Talmud (Daf Yomi) okur.³⁶

Her iki Talmud için de sonraki dönem Yahudi âlimleri tarafından tefsirler yazılmış, anlaşılması zor ifadeler ve yabancı kelimeler açıklanmaya çalışılmıştır.³⁷ Talmudun farklı bölümlerine dair ilk tefsirler Yahudilerin dini liderleri konumundaki geonimler tarafından 9-11.yy yapılmıştır.

İbn Meymun Mişne Tora'sında Babil Talmudu'nu esas alarak şerhler yapmış bunu yanında Yahudi literatüründen farklı eserlerden de faydalanmıştır. Farklı üslubuyla örneklik teşkil eden eser Yahudi hukuki tefsirlerine (halakik tefsir) öncülük etmiştir.³⁸

Özellikle Orta Çağ Aşkenaz Yahudilerinin Talmudun anlaşılmaz görünen kısımlarına yaptıkları “ *Tosafist*” tefsirler ve Raşi'nin (ö.1105) tefsiri en iyi bilinen Talmud tefsirleri olup çoğunlukla Talmud'la beraber basılmış ve akademilerde okutulmuştur.

³⁵ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, s. 697

³⁶ Blech, a.g.e., s. 160

³⁷ Moshe David HERR, “ Midrash”, *JE*, 2. Baskı, New York, 2007, XIV, ss.182-185

³⁸ Çağrııcı, “ İbn Meymun”, *DİA*, XX, s. 196

Bu tefsirler içinde Raşi tefsiri özellikle önemlidir. Neredeyse tüm Tamud'u kapsayan bu tefsirde kelimelerin ayrıntılı manaları ve Talmudik pasajların mantıksal açıklamaları yapılmaktadır. Bu yönüyle Raşi'nin tefsiri yüzyıllardır Talmud öğrencileri için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Yeşivalarda Tamud, Raşi tefsiri³⁹ ve Tosafist yorumlar eğitimin temeli kabul edilir. Bu kombinasyon bazen GeFeT şeklinde kısaltılır.

1.A.3. Midraş

Kutsal kitap yorumları ve halka açık vaazlardan seçmeler ve derlemeler yapılarak oluşturulan rabbinik literatürü ifade eder. Genellikle halakkah ancak bazen haggadah şeklinde din alimlerinin belli konulardaki yorumlarına verilen isimdir. İkinci Mabad döneminde bu kelime genel manada eğitim- öğretim için de kullanılmıştır. Ancak konumuz açısından kast edilen şekliyle Midraş, Tevrat ayetlerinden çıkarılan ders manasındadır.⁴⁰ Kök manası bakımından şer'i yorumların yanı sıra, teolojik ve mistik yorumları da içerecek şekilde belli bir Tevrat cümlesi üzerine yapılan yorumların toplandığı kitapları ifade eder.⁴¹

Rabbinik literatür denildiğinde Tevrat, Talmud ve Midraş anlaşılmaktadır.⁴²

Genel olarak Midraş, R. Akiva tarafından önerilen bir ilkeyi benimser: "Tora'nın iki bölümünün yan yana getirilmesi bir ders verilmesini amaçlar". Bu şekilde midraşık

³⁹ Slomo Yitshaki'nin 11.yyda yazdığı tefsirdir. Yitshaki özellikle Rabbi Gerşom ben Yahuda'nın öğretilerini ve metodolojisini belirlemiştir. Raşi eserlerinde ticaret ilişkileri, Yahudilerin Hristiyanlığa bakışları, kilise- devlet mücadelesi, Yahudilerin Avrupa'da karşılaştıkları baskılar ve beklenen Mesih gibi konuları işler. Raşi tefsirlerine Midraş ağırlıklı, alegorik ve sembolik yaklaşımla zenginlik katarken Tora'nın metne bağlı ve serbest yorumunu Yahudi dünyasının kabul edeceği şekilde başarıyla gerçekleştirmiştir. Onun anlamı kapalı kelimeleri açıklayışı kendinden sonraki çalışmalara da ışık tutmuştur. (Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Literatürk yay. Konya, 2018)

⁴⁰ Moshe David Herr, "Midrash", *EJ*, XIV, s. 182

⁴¹ Gürkan, a.g.e., s. 75

⁴² Gürkan, a.g.e., s. 75

metot olayları ve emirleri bir araya getirerek açıklamaya çalışır. Ve Kutsal metinlerin yalnızca yüzeysel anlaşılmasını sakıncalı bulur.⁴³ Midraş alimleri Tevrat'ı vahyin ötesinde güncel problemlere ve durumlara çözümler sunan bir kitap olarak görürler. Yazılı vahiy nadiren olayların ya da emirlerin arka planı hakkında bilgiler verir. Ancak bu gibi meseleler midraşlarda açıklanmıştır. Midraşlar, Tevrat metinlerini açıklarken metaforlar ve alegoriler kullanır.

Midraş literatürünün M.Ö. 1- M. S. 14. Yüzyıllar arasında oluştuğu kabul edilmektedir. Tevrat kitabını bölüm bölüm yorumlayan tannaim misraşlarında ağırlıklı olarak halaha üzerinde durulmuştur. Amoraim döneminde ise halaha ve hagada ağırlıklı müstakil midraş türleri oluşturulmuştur.⁴⁴

Tannaim 'in devrinde Midraş iki şekil almıştır: dini şuraların Kutsal Kitap'taki metinlerin açıklamaları hakkındaki öğretileri ve sinagoglardaki resmi olmayan fakat gene açıklayıcı olan, Biblik ve Rabinik kişilikler üzerine örülmüş öykülerle bezenmiş vaazlar. Bu sonuncu Midraş türü ile Tora' dan dersler çıkartılabiliyordu (Midraş Agada). Mişna döneminden 13. yüzyıla kadar folklorik öğeler, fıkralar, ahlaki vecizeler ile de bezenen Agada türü Midraşlar, Yahudi vaizler için sürekli ilham kaynağı olmuştur.⁴⁵

Bu nedenle iki çeşit Midraş'tan söz edilebilir:

Midraş Hagadah: Kutsal metinleri yaşanan çağa uyarlamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla öyküler ve fıkralar yoluyla güncel sorunlara Tevrat ışığında cevaplar vermeyi amaçlayan metinlerdir. Direkt Tevrat'ta söz edilmeyen ancak dolaylı olarak ilişkili olan efsaneler de bu türden Midraş sayılabilir.

Midraş Halaka: Dini kuralları açıklamak için yazılan midraşlardır. Bu şekilde Tevrat'ın son dört kitabı için yazılan midraşlar kast edilir. Halakkah türü midraşlarda her

⁴³ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, s. 405-406

⁴⁴ Gürkan, a.g.e., s.75

⁴⁵ Besalel, a.g.e., II, s. 405

tannaim ekolü kendi metodunu geliştirmiştir. Midraş Halakkah da Mişna gibi rabbilerin Tevrat'ı tetkik etmekte kullanılan en eski yöntemleri içeren 4 cilt olarak toplanmıştır.⁴⁶

Talmud'da Bilgelerin Şefi olarak da anılan, Mişna ve Midraş halaha'ya önemli katkıları olan Akiva ben Josef (1.-2.yy.)⁴⁷,
Cairo Geniza ile bazı responsaları sayesinde pratik halaha kararları ve Talmud üzerine yorumları gün yüzüne çıkan ancak esas sederi ile tanınan Amram Gaon (9.yy.)⁴⁸,
Mişna'nın yazımında bahsettiğimiz Yahuda Hanasi (2.yy.)⁴⁹,
Kudüs ve Babil Talmud'larında görüşleri sıkça geçen ve Kudüs Talmud'unun derlenmesinin kendisine atfedildiği Rabbi Yochanan (2.-3.yy.),
Halaha uzmanı ve Sanhedrin önde gelen otoritelerden biri olan Gamaliel (1.yy.)⁵⁰,
Piyut olarak bilinen şiirleri yüzyıllar boyunca dini hizmetler esnasında söylenecek olan ilk Yahudi şairlerden Eleazar ben Kalir (6-7.yy.)⁵¹,
Sonradan Yahudiliğe geçen ikinci nesil tannaimden ve Talmud'daki bir kurala göre bütün anonim mişnaların kendisine atfedildiği Rabbi Meir (1.yy.)⁵²,

⁴⁶ Besalel, a.g.e., III, s. 696

⁴⁷ Kaufmann Kohler, "Akiba ben Joseph", <https://jewishencyclopedia.com/articles/11801-otiyot-de-rabbi-akiba>, e.t. 27.05.2022

⁴⁸ Louis Ginzberg, "Amram ban Sheshna", <https://jewishencyclopedia.com/articles/1438-amram-ben-sheshna#>, e.t. 27.05.2022

⁴⁹ Wilhelm Bacher, Jacob Zallel Lauterbach, "Simon be Judah Ha-Nasi", <https://jewishencyclopedia.com/articles/13700-simeon-ben-judah-ha-nasi-i>, e.t. 21.05.2022

⁵⁰ Francis E. Gigot, "Gamaliel", <https://web.archive.org/web/20000116031300/http://www.newadvent.org/cathen/06374b.htm>, e.t. 27.05.2022

Solomon Schechter, Wilhelm Bacher, "Gamaliel II", <https://jewishencyclopedia.com/articles/6495-gamaliel-ii>, e.t. 27.05.2022

⁵¹ Richard Gottheil, Caspar Levias, "Kalir, Eleazar", <https://jewishencyclopedia.com/articles/9148-kalir-eleazar>, e.t. 27.05.2022

⁵² Joseph Jacobs, Isaac Broydé, "Meir", <https://jewishencyclopedia.com/articles/10562-meir>, e.t. 27.05.2022

Tevrat'ın Aramice tercümesi Targum'un yazarı kabul edilen Onkleos (1.-2.yy.)⁵³, İbrani dil bilimi, halaha ve Yahudi felsefesiyle ilgili çalışmalarıyla bilinen, Tevrat'ı Arapça'ya ilk kez tercüme eden Saadiya Gaon (9.-10.yy.), Önde gelen Tosafistlerden ve ünlü tefsirci Raşi'nin torunu Rashbam olarak kısaltılan Samuel ben Meir (11.-12.yy.)⁵⁴, Mişna'da adı en sık geçen 4. Haham olan Zohar'ın yazarlığının atfedildiği, Rabbi Akiva'nın öğrencilerinden ve Mekilta simli eseri ile bilinen Şimon bar Yohai (2.yy.)⁵⁵, Ferisi bir bilgin ve Sanhedrin otoritesi olarak büyük şehirlerde Yeşivaların kurulmasına öncülük eden Simon ben Şetah (M.Ö. 1.-2.yy.)⁵⁶, Halaha çalışmaları için R. Akiva ile paralel mantıksal bir sistem geliştirmesinin yanında hagada konusunda da büyük bir üne sahip olan Yishmael ben Elisha (1.-2.yy.)⁵⁷, Yasal konulardaki kararları Mişna'da, Barayta ve Sifra'da anlatılan, öğretileri çoğunlukla iki rabbiyi uzlaştırmaya dayalı olan, aynı zamanda önemli bir hagadacı ve Seder Olam Rabba'nın yazarı kabul edilen Yose ben Halafta (2.yy.)⁵⁸, Kişiyi ilahiği dorudan algılamaya ve yaratıcı birlik şuuruna ulaştıracağını iddia ettiği vecdi kabala yolunun kurucusu Abulaifa Abraham (13.yy.)⁵⁹,

⁵³ Wilhelm Bacher, Louis Ginzberg, "Onkelos", <https://jewishencyclopedia.com/articles/11712-onkelos> , e.t. 27.05.2022

⁵⁴ <https://www.jewishvirtuallibrary.org/samuel-ben-meir-rashbam> , e.t. 27.05.2022

⁵⁵ Isidore Singer, Jacob Zallel Lauterbach, "Mekilta de- Rabbi Ssim'on", <https://jewishencyclopedia.com/articles/10595-mekilta-de-rabbi-shim-on> , e.t. 27.05.2022

⁵⁶ Wilhelm Bacher, Jacob Zallel Lauterbach, "Simeon ben Shetah", <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/13717-simeon-ben-shetah> , e.t. 27.05.2022

⁵⁷ Isidore Singer, S. Mendelsohn, "Ishmael b Elisha", <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/8254-ishmael-b-elisha> , e.t. 27.05.2022

⁵⁸ Solomon Schechter, M. Seligsohn, "Jose ben Halafta", <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/8789-jose-ben-halafta> , e.t. 27.05.2022

⁵⁹ Kaufmann Kohler, Philipp Bloch, Meyer Kayserling, Paul Wendland, "Abulaifa, Abraham ben Samuel", <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/699-abulafia-abraham-ben-samuel> , e.t. 27.05.2022

Yahudi mistisizminde önemli bir halka sayılan Abraham ben David (12.yy.)⁶⁰,
 Hasidik Yahudiliğin kurucusu Baal Şem Tov (18.yy.),
 İspanya’da Tevrat üzerine yorumları olan önemli bir bilgin olarak Bahya ben Aşer (13.-
 14.yy.)⁶¹,
 Yeniden Yapılanmacı Yahudi mezhebinin kurucusu Mordechai Kaplan (19.-20.yy.)⁶²,
 Şulhan Aruh’un yazarı Yosef Karo (15.-16.yy.) ve Talmud üzerine yazdığı tefsiriyle
 bilinen Slomo Yitsaki / Raşi (11.yy.) bu bağlamda bahsedilmesi gereken önemli
 isimlerdendir. Yukarıda bahsi bilgiler Mişna, Gemera, Midraş geleneğine katkı
 sağladıkları gibi çeşitli müstakil eserlerle de Yazılı Tevrat’ı açıklamaya çalışmışlardır.

İleride bahsedilecek olan Isaac Luria da 16.yüzyılda Safed’de yaşamış önemli bir
 Yahudi mistiğidir. Onun görüşlerine dayanan Lurianik Kabalaileride Sabatay Sevi
 hareketinin çıkış noktalarından birini oluşturmuştur.

Kitabü’s- Sirac ve Mişne Tora’nın yazarı Musa bin Meymun Kurtuba’da
 doğmuştur. İslam hakimiyeti altında Yahudi dinine dair eğitimine ek olarak İbn Sina,
 Farabi, Gazzali, İbn Bacce gibi Müslüman düşünürlerin eserlerini de okuyarak İslami bir
 formasyon da kazanmasından ötürü İslam felsefesinde alanında da adı anılır. Fustat’ta
 bir süre ticaretle uğraşmış, bir gemiz kazası sonucu mali durumunun kötüleşmesi
 neticesinde tabiplik yapmıştır. Yine aynı dönemde din ilimleri, matematik, felsefe,
 astronomi gibi alanlarda dersler vermiştir. Bir dönem Selahattin Eyyübi ve oğlu Melik
 Ali’nin özel hekimliğini yapan Musa bin Meymun 1172’de Yahudi cemaatinin dini lideri
 seçilmiştir. Ölümüne kadar bu Yahudi mahkemelerinde hakimlik yapmasının yanında
 Yahudi inanç esaslarını sistemleştirmiş ve Mısır’lı Yahudilerin eğitimi meselesiyle de
 yakından ilgilenmiştir. Müellifin Yahudi hukuku, kelam- felsefe ve tıp alanlarında pek

⁶⁰ Louis Ginzberg, “ Abraham ben David of Posquieres”,
<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/420-abraham-ben-david-of-posquieres> , e.t. 27.05.2022

⁶¹ Kaufmann Kohler, Philipp Bloch, “Bahya ben Asher”, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/2367-bahya-behai-ben-asher-ben-halawa> , e.t. 27.05.2022

⁶² <https://www.jewishvirtuallibrary.org/kaplan-mordecai-menahem>, e.t. 27.05.2022

çok eseri bulunmaktadır.

Yahudiler arasında Moşe bin Maimon, Maimonides gibi isimlerle bilinen Musa bin Meymun, Rambam şeklinde kısaltılır. Yine hakkında Musa (as) ile Musa b. Meymun kastedilerek. "Musa'dan Musa'ya kadar Musa'nın dengi başka bir kimse gelmedi" sözü darbimesel haline gelmiştir.⁶³

Ramban olarak kısaltılan Nahmanides de Katolonya'da doğmuş Yahudi bir haham, filozof, doktor, Kabalist ve Tevrat yorumcusuydu. Ayrıca Haçlılar tarafından yıkılan Kudüs cemaatinin yeniden oluşmasında önemli bir figür olarak kabul edilir.

Nahmanides'in Tora üzerine tefsiri en iyi bilinen eseri idi. Eserde sık sık Raşi'nin yorumunu alıntılar ve eleştirir ve Raşi'nin yorumuyla aynı fikirde olmadığı durumlarda alternatif yorumlar sunar. Hagadik ve kabalistik yorumlarla zenginleştirilmiş bir anlatımı vardır. Zaman zaman Maimonides'i kelimenin zahiri anlamına aykırı yorumlar yapmakla eleştirir. Eserin giriş bölümünde anlatıldığına göre bu çalışmayı üç nedenle yapmıştı:

- Tevrat öğrencilerinin zihinlerini tatmin etmek ve eleştirel bir incelemeyle ilgilerini çekmek
- Tanrı'nın yollarını onaylamak ve Yazılı vahiydeki kelimelerin gizli manalarını açığa çıkarmak,
- Bayramlar ve Şabatla ilgili kısımları okuduklarına basit açıklamalarla Tevrat öğrencilerinin zihinlerini rahatlatmak.

Tora üzerine yazdığı bu tefsir dışında Nahmanides'in birçok halakik ve Kabalistik eseri de bulunmaktadır.⁶⁴

⁶³ Çağırıcı, "İbn Meymun", *DİA*, XX, ss. 194-197

⁶⁴ Joseph Jacobs, Wilhelm Bacher, Isaac Broydé, "Moses ben Nahman Gerondi", <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/11129-moses-ben-nahman-gerondi> , e.t. 28.05.2022

Bu temel kaynakların dışında Yahudiler arasında yüzyıllardır kabul görmüş olan metinler de bulunmaktadır. Bu metinlere örnek olması açısından Şulhan Aruh ve Pirke Avot hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Şulhan Aruh:

Kurulu masa manasına gelen Şulhan Aruh, Orta Çağ'dan beri Yahudiliğin temel uygulama metni kabul edilmiştir. Bu açıdan Yahudi ilmihali gibi görülebilir. Halaha'nın Tevrat'ın derlenmesi şeklinde ulaştığı doruk nokta Yosef Karo'nun eserlerinde görülmektedir.⁶⁵

Kitap temelde dört bölümden oluşan bir hukuk metni gibidir. Orah Hayyim bölümünde İbadet, Şabat ve bayramlarla ilgili kurallar yer alır, Yore Dea: Gıda, faiz ve temizlik konularıyla, Eben Ezer Evlilik ve boşanmayla ilgili kanunlar anlatılır. Hosen Mispat'ta ise Medeni hukuk ve ceza hukukuyla ilgili sorunlar işlenir.⁶⁶

Aslen Toledo'lu olup İspanya'dan göç ederek gelen Yosef Karo tarafından 16.yyda İstanbul'da yazılmıştır. Aşkenazlar'ın Şulhan Aruh'u kabul etmesi R. Moses Isserles'in kitaba kendinden maddeler eklemesiyle mümkün olmuştur. Esasen Yosef Karo'nun Bet Yosef adlı eserinin özeti olan Şulhan Aruh'un 19. yüzyılda yazılan kısaltması Kitsur Şulhan Aruh da büyük ilgi görmüştür.⁶⁷

Pirke Avot:

Miladi 190-240 yılları arasında Kudüs civarında yazıldığı kabul edilen Avot, Mişna'nın Nezikin bölümünden bir kitaptır. Temelde Yahudilerin insanlarla

⁶⁵ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, s. 700

⁶⁶ Besalel, *a.g.e.*, III, ss.684-685

⁶⁷ Besalel, *a.g.e.*, III, ss.684-686

etkileşimleri esnasında uymaları gereken yasaları konu alır. Tüm Talmud ahlak kuralları içermesine rağmen Pirke Avot'un farkı halaha içermeyen tek bölüm olmasıdır.⁶⁸

Yahudilik'te etik ve ahlak kavramları Tanrısal sözlerden, Sina Dağı'nda yapılan anlaşmadan esinlenmiştir. Bu nedenle ahlak kuralları da Tora'nın yasalarına eşdeğer bir öneme sahiptir. Tora'nın etik ve ahlaki değerlerinin büyük bir bölümü Mişna'da "Pirke Avot" kitabında beş bölümde toplanmıştır.⁶⁹

Saadia Gaon zamanından beri Fısıh bitiminden Şavuot bayramına kadar her Cumartesi okunan Pirke Avot 6 bölümden oluşmaktadır. Kitabın 6 haftada bir tekrar edilmesi esastır. Orijinal dili İbranice olan Pirkei Avot'un ilk Türkçe çevirisi 2004 yılında Rabbi Naftali Haleva tarafından yapılmıştır.

⁶⁸ Besalel, a.g.e., III, ss. 506-508

⁶⁹ Pirke Avot, https://www.sefaria.org/Pirkei_Avot.1.6?lang=bi&with=all&lang2=en, (e.t. 01.03.2021)

2. BÖLÜM: OSMANLI'DA YAHUDİLER VE YAHUDİ CEMAATİNİN DİN EĞİTİMİ

Bu bölümde öncelikle Osmanlı Devleti içinde Yahudilerin genel durumları ve yerleşik buldukları belli başlı şehirlere değinilecektir. Ardından 19.yy ortalarına kadar süren geleneksel Yahudi eğitim kurumları anlatılacaktır. Bölümün son alt başlığında modern dönemin Yahudiler üzerindeki etkileri ve Osmanlı topraklarında kurulan modern Yahudi eğitim kurumları, özellikle Alliance okulları anlatılacaktır.

2.A. OSMANLI TEBAASI İÇİNDE YAHUDİLER

Osmanlı devleti 1300 yılı civarında kurulmuştur. Kuruluş devrinde başkenti öncelikle Bursa olmuştur. Orhan Bey'in fermanıyla savaş esnasında kaçan halk şehre davet edilmiş, bunun sonucunda Bursa'ya çeşitli yerlerden gayri müslimler gelerek yerleşmiştir. Osmanlı daha ilk dönemlerinde karşılaştığı gayri müslim tebaa ile zimmet akdi yapmıştır. Şehirde Yahudi nüfusunun artmasıyla bir sinagog ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yapılan Etz Hayim sinagogu Osmanlı idaresi altında yapılan en eski sinagogdur ve hâlâ ayaktadır.⁷⁰

Sultan I. Murad zamanında fethedilen ikinci başkent Edirne'de de bir Yahudi cemaati ile karşılaşmıştır. Ancak buradaki Yahudilerin Bizans dönemindeki baskılar sonucu kendi dillerini dahi unuttukları ve yalnız Yunanca bildikleri, fetihten sonra Türkçe öğrenmek için daha önce fethedilen yerlerdeki Yahudilerden yardım istedikleri aktarılır.⁷¹

⁷⁰ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, Seba yay., Ankara, 1997, s. 104

⁷¹ Eroğlu, a.g.e., s.104

Edirne Yahudi cemaatinin lideri Rumeli’de yaşayan Yahudiler üzerinde otorite görülmüş, cemaat işleri ve vergileri tahsil etmekle sorumlu tutulmuştur. Yine bu dönemde Edirne’de kurulan Yeşiva Osmanlı’nın her yerinden hatta Polonya, Rusya, Macaristan gelen gençler için bir eğitim merkezi olmuştur.⁷²

Osmanlı bu erken döneminde dahi Hristiyan zulmü altındaki Yahudiler için bir sığınak oldu. Avrupa’nın çeşitli yerlerinden Aşkenaz Yahudileri Osmanlı topraklarına yerleşmeye başladı. Yine bu dönemde ilk kez Sultan II. Murad Yahudilere saray içinde görev verdi.⁷³

Tudelalı Benjamin’in aktardığı kadarıyla Bizans yönetimi altında İstanbul’da Rabbani ve Karai Yahudiler yaşıyordu. Ancak şehir merkezinden uzak bölgelere sürülmüşlerdi. Bizans yönetiminde Yahudilik din olarak kabul edilmiş olsa da Yahudiler ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyorlardı. Fetihle birlikte Müslüman hakimiyetine giren şehirde Yahudiler’in sinagoglarına dokunulmamış, din hürriyetleri kısıtlanmamıştır. Fatih Sultan Mehmet yeni sinagogların inşa edilmesini yasaklamakla birlikte eskilerinin onarımına ve evlerin sinagoglara çevrilmesine müsaade etmiştir.⁷⁴

Osmanlı hakimiyeti altında Yahudiler için ayrılmış özel mahalleler oluşturulmamış ve gayrimüslim tebaa halktan ayrılmamıştır. Ancak Yahudilerin bir mahallede mutlaka olmasını istedikleri sinagogların, camilerin yanına yapılmasını önlemek amacıyla camilere yakın yerlere Yahudi yerleşimine izin verilmemiştir.

İstanbul’un fethiyle birlikte Bizans hakimiyeti altında İstanbul Yahudilerinin lideri olan Moşe Kapsali Rabbani Yahudilerin dinî ve sosyal işlerinde sorumlu kılınmış, Karailer ise ayrı bir cemaat olarak tanınmıştır.⁷⁵ Moşe Kapsali güçlü bir cemaat olan

⁷² Moshe Sevilla Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İletişim yay., İstanbul, 1992, s.33

⁷³ Sharon, a.g.e., s. 35

⁷⁴ Sharon, a.g.e., s. 36

⁷⁵ Eroğlu, a.g.e., s. 109

Karai'lerin eritilmesi için çalışmış, onların Talmud eğitimi almalarını yasaklamıştır. Ayrıca göçlerle gelen İberyalı Yahudilerin yerleşimiyle de ilgilenmiştir. Ancak bu dönemin önemli şahsiyetlerinden olan Mordehay Komnito, Karailere karşı daha ılımlı bir tutum takınmış ve birçok Karai liderine hocalık yapmıştır. Komnito'nun eğitime yaklaşımı Rabhani anlayıştan daha serbesttir. Kendisi de matematik ve astronomi eğitimi almış olan Komnito, Tevrat'ın anlaşılması için bütün ilimlerin öğrenilmesi gerektiği görüşündedir.⁷⁶

2.A.1. Osmanlı'ya Yahudi Göçleri

Avrupa'da devletlerin ve sermayenin güçlenmesiyle şehirlere önceden yerleşmiş olan Yahudiler'in ekonomi ve kültüre etkileri görece azalmış oldu. 13.yy sonlarında İngiltere ve Fransa'dan çıkarılan Yahudiler, Orta Çağ'da en meşhur örneği olan İspanya'dan önce, Almanya ve İtalya'dan da toplu olarak kovulmuşlardı.⁷⁷ Önceki bir kovulmanın sonucu olarak bir bölgede Yahudi nüfusunun artması bir sonraki nefret ve kovulmaya sebep olmuş ve bu kovulmalar Yahudilerin dalgalar halinde doğuya yönelmeleri sonucunu doğurmuştur.

Sürgünler sonucu Doğu Avrupa'ya kaçan Yahudiler için Osmanlı devletinin varlığı bir umut ışığı olmuştu. 1430 yılında Aşkenazların lideri konumunda olan İtzhak Tsarfati'nin yazmış olduğu mektup sayesinde birçok Aşkenaz Yahudisi Osmanlı'ya göç etmiştir.⁷⁸

1492'de Granada'nın düşmesiyle birçok Müslüman ve Yahudi, İspanyol devletinin hükmü altına girmişti. 31 Mart 1492'de yayınlanan İhraç Fermanı ile derhal

⁷⁶ Sharon, a.g.e., ss. 38-39

⁷⁷ Johnson, a.g.e., s. 290

⁷⁸ Sharon, a.g.e., s.39

din değiştirmeyi kabul etmeyen Yahudiler İspanya'dan kovulacaktı. 100bin kadar Yahudi 4 yıl sonra kovulacakları Portekiz'e ve Osmanlı'ya göç etmişlerdi.⁷⁹

Osmanlı 15.yyda kuruluş devrini tamamlamış ve genişlemeye başlamıştı. Devletin nitelikli eleman ihtiyacı duyduğu dönemde Osmanlı'ya göç eden Yahudiler tahsillilerdi. Aralarında iyi matematikçiler, hassas ölçüm aletleri ve haritalar hazırlayabilenler vardı. Aynı zamanda Yahudiler ticarete mahir kimselerdi. Gerek Avrupa'dan gelen Aşkenaz Yahudileri gerekse İberya'dan gelen Seferadiler bildikleri yabancı diller sayesinde uluslararası ticarete de başarılı oldular. O dönemlerde yeni oluşan matbaayı Osmanlı'ya getiren de yine Yahudilerdi.⁸⁰

Yahudiler, Avrupa'nın aksine, Osmanlı'da hoş karşılanmışlardı. II. Bayezid'in İspanya kralı Ferdinand hakkındaki şu sözleri Osmanlılar için Yahudilerin değerini anlatmaktadır: "Böyle bir kralın akıllı olduğunu kim söyleyebilir? Kendi ülkesini sefaletle sürüklerken benimkini zenginleştiriyor."⁸¹ Osmanlı'ya getirdikleri bilgi ve teknikle devletin gelişimine katkıda bulunan Yahudiler, Osmanlı egemenliği altında dönemin en rahat şartlarında yaşamışlardır.

14.yy ilk yarısında Avrupa'dan gelen Aşkenaz ve Karay Yahudileri Edirne'ye; 15.yyda İspanya'dan kaçanlar İstanbul ve Selanik'e yerleştirilmiştir. Osmanlıya göç eden Yahudiler başta Selanik, İstanbul, Safed olmak üzere ülkenin her tarafına yayılmışlardır.⁸²

⁷⁹ Johnson, a.g.e., s.289

⁸⁰ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Gözlem yay, İstanbul, 1928, s. 112, 164-165

⁸¹ Sharon, a.g.e., s. 41

⁸² Kurt, Aykıt, *Dinler Tarihi*, s.173

2.A.2. Osmanlı Devleti'nde Yahudi Milleti

2.A.2.a. Yahudi Cemaatleri

Osmanlı ilerlemesi XIV ve XV. yüzyıllarda değişen dünya şartlarında gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti bu şartlar altında uzun vadeli politikalarla yönetimi altındaki halkları bir arada tutmaya çalışmıştır. Bilhassa farklı dinden olan tebaayı yönetmek amacıyla geliştirilen politikaya ve sisteme “istimâlet” denmiştir. Millet teşkilâtı etnik (kavmî) ve lisan aidiyetine değil, din ve mezhep esasına dayanır.⁸³ Bunun sonucunda Yahudiler Osmanlı resmî belgelerinde Musevi milletbaşına bağlı olan Rabbanîler ve Karaim milletbaşına bağlı olan Karaîler olarak ikiye ayrılır. Ancak sosyal hayatta Yahudiler arasında farklı etnik gruplar vardır.

Sayınca çoğunlukta olan Rabbanî Yahudiler Ferisilerin devamı niteliğindedir. Tevrat ve Talmud'u ve Rabbinik literatürü kabul ediyorlardı. Kendi içerisinde temelde dört farklı etnik grubu barındıran Rabbanî Yahudiler'in başına İstanbul'un fethinden sonra Moşe Kapsali milletbaşı olarak getirilmişti.

- Osmanlının fethettiği topraklarda önceden yerleşik bulunması bakımından Rabbanîler içinde ilk grup Romaniot Yahudilerdi. Roma döneminde bölgeye yerleşen bu Yahudiler Grekçe konuşuyorlardı. Yunan kültürünü de devam ettiren bu grup diğer Yahudileri küçük görüyorlardı. Kapalı toplum yapısı zamanla nüfusun azalmasına sebep oldu. 15.yyda zirve dönemlerini yaşayan Romaniotlar, göçlerle artan Seferad nüfusu ve cemaat dışı evlilikler neticesinde asimile olmuşlardır.⁸⁴

⁸³ İlber Ortaylı, “Millet”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX ,s. 66

⁸⁴ Mustafa Sami Baybal, “Osmanlı'da Rabbani Yahudiler”, *Osmanlı Araştırmaları- 2: Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri*, ed. Alaattin Aköz vd., Palet yay., Konya, 2018, s. 65

- İspanya ve Portekiz'den sürülmelerinin ardından Osmanlı topraklarına gelen Seferadlar, sayıca en kalabalık Yahudi topluluğuydu. Osmanlı'ya göçlerinden önce Endülüs'te İslam hakimiyeti altında yaşayan bu Yahudiler, diğer Yahudi gruplara nazaran kültürlü insanlardı. Geldikleri bölgelerin esnek politikaları sonucu- İslam ülkelerinde gettolar ve antisemitizm yoktu- dinlerine dair pratikler geliştirmişler, bunun yanında farklı bilimlerde de gelişme imkânı bulmuşlardı. Çoğunluğu kendi tercihiyle Osmanlı topraklarına yerleşen Endülüs Yahudileri, devletin gelişimine katkı sağlamış, devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurmuşlar ve önemli mevkilere yükselmişlerdir.

Ladino (İbranice- İspanyolca karışımı) dili konuşan Seferadlar Osmanlı hakimiyeti altında kültürel kimliklerini korumuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına dek dillerini muhafaza etmiş olmaları⁸⁵ bu durumun göstergelerinden biridir. Ancak göç etmeden önce yaşadıkları bölgelere göre farklı mahallelerde yaşayan Seferadlar da kendi içinde gruplara ayrılmıştır.⁸⁶

- Aşkenazlar ise Avrupa ülkelerinden Osmanlı'ya göç etmiş Yahudilerdir. Gettolarda yaşamaya zorlanıp sosyal hayattan tecrit edilen Aşkenazlar Yahudi gruplar içinde en fakir ve eğitimsiz olan gruptur. Toplumdan tecrit edilmenin bir sonucu olarak kapalı bir cemaat yapısına sahiptirler, bu özelliklerini Osmanlı yönetimi altında da sürdürmüşlerdir. Dinî kurallara ve Rabbilere sıkı sıkı bağlı olan bu grup diğer din mensuplarıyla, özellikle de Hristiyanlarla her türlü ilişkiden kaçınmış, Osmanlı mahkemelerine müracaat etmeyi günah saymıştır.⁸⁷

Yiddişçe (İbranice- Almanca karışımı) konuşan Aşkenaz Yahudileri kapalı bir cemaat olmalarının da etkisiyle baskın Seferad kültürüne rağmen bazı

⁸⁵ Baybal, a.g.m., s. 68

⁸⁶ Eroğlu, a.g.e., s.79

⁸⁷ Eroğlu, a.g.e., s. 78

geleneklerini devam ettirmeyi başarmıştır. ⁸⁸ 15. yydan itibaren özellikle Selanik şehrine yerleşmişlerdir. ⁸⁹

- 16.yy başlarında Osmanlıların Mısır'ı ve diğer Arap ülkelerini fethetmeleri o bölgelerde yaşayan Yahudilerin de Osmanlı tebaası olması sonucunu doğurmuştur. Suriye, Mısır, Filistin, Kuzey Afrika bölgelerinde dağınık halde bulunan bu Yahudilere, "Araplaşmış" anlamında Mustağribe ismi verilmiştir.

Kendilerini Emevi ve Abbasi uygarlığının devamı olarak gören bu Yahudiler, Müslüman Arap kültürünün Avrupa'ya taşınmasında önemli rol oynamışlardır. ⁹⁰

17.yyda Osmanlı topraklarında ortaya çıkan bir diğer Yahudi grup ise Dönmelerdir. Ancak bu bölümde Rabbani Yahudileri etnik kökenlerini baz alarak gruplandırdığımızdan Dönmeler anlatılmayacaktır. Bu gurubu ileride Sabatay Sevi hareketi ve sonuçları içerisinde inceleyeceğiz.

Osmanlı topraklarında yaşayan bir diğer Yahudi grup ise Karailer'dir. 8.yyda Irak'ta ortaya çıkan Karailik zamanla Kudüs, Mısır, Suriye, Anadolu ve Ermenistan'da yayılmıştır. Karailer, Sadukiler gibi Tevrat dışında hiçbir metni kutsal kabul etmezler. Bu yüzden onların, Sadukilerin devamı niteliğinde bir mezhep olduğunu düşünenler de vardır. Ancak bir mezhep olarak Karailik 8.yy Bağdat'ta Anan Ben David önderliğinde sistemleşmiştir. Ahiret, cennet, cehennem, hesap ve kitaba inanan Karailer, meleklerle inanır, Allah'ın melekler aracılığıyla emir ve yasaklarını peygamberlere bildirdiğini kabul ederler. ⁹¹ Bunun gibi inançtaki pek çok benzerlik nedeniyle Karailik'in, içinde

⁸⁸ Baybal, a.g.m., s. 67

⁸⁹ Nagehan Öztürk, *Evlüya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Yahudiler ve Yahudilik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2019, s. 52

⁹⁰ Baybal, a.g.m., ss.69-70

⁹¹ Durmuş Arık, "Karaylar ve Türkiye'deki Karay Cemaati Üzerine", *Uluslararası Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*, Ankara, 2012, s. 131

geliştiği İslam'dan etkilenen senkretik bir inanç olduğunu düşünöenler de vardır. Ancak Osmanlı yönetiminde ve karşılaştığımız kaynakların genelinde Karailik bir Yahudi mezhebi kabul edilmiştir.

Mabedlerine Kenesa adı verilen Karailer'de ruhban sınıfı yoktur. Her inanan Tevrat'ı kendisi okuyup yorumlayabilir. Bu inançları yüzünden Rabbani Yahudilerce, Yahudi kabul edilmezler. Kendilerine Talmud öğretilip öğretilmeyeceği konusu da zaman zaman tartışma konusu edilmiştir. Ancak Karailer'in, Rabbani hahamlardan Tevrat, Talmud ve Yahudi geleneğine dair ders aldıkları da kayıtlarda nakledilmiştir. İstanbul'daki Poli kongregasyonu/ kahalı sinagogunda bir grup hahamın Karailere her türlü ilim dalının yasaklanmasına yönelik tebliğinden anlaşıldığına göre Tevrat, Talmud, mantık, Yunan felsefesi, matematik ve astronomi gibi ilim dallarında Karailer, Rabbani hahamlardan ders almaktaydı.⁹²

Osmanlı devletinin Karailerle ilk karşılaşması Edirne'nin fethiyle olmuştur. İstanbul'un fethinden sonra merkezi İstanbul'a taşınan cemaat, Rabbani Yahudilerden bağımsız olarak Cemaatbaşı seçme hakkına sahiptir. Tamamen ayrı bir cemaat olan Karailerin sinagogları da Rabbani Yahudilerden ayrıdır.⁹³ Bunun yanında nüfus defterlerine de ayrı olarak kaydedilmeleri ayrı bir cemaat olarak görüldüklerine işaret eder.

2.A.2.b. Osmanlı'da Yahudi Milletinin İdaresi

Yahudi inancında, Hristiyanlıkta olduğu gibi, dünya Yahudilerinin bağlı olduğu bir lider anlayışı bulunmaz. Görüşleri değerli olmakla birlikte hiçbir Rabbi bütün Yahudiler adına karar alma ve onları yönetme yetkisine sahip değildir.

⁹² Yasin Meral, *İbrahim Müteferrika Öncesi İstanbul'da Yahudi Matbuatı*, Divan Kitap, Ankara, 2016, ss. 98-99

⁹³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 85

Bu anlayış Osmanlı yönetimi altındaki Yahudilerde de benzer biçimde görülmüştür. Devlet nezdinde Yahudiler adına sorumlu bir hahambaşı bulunsa da Yahudiler arasında her bölgenin din işlerinden sorumlu ayrı hahamları vardır. İstanbul haricindeki merkezlerin ruhani liderleri için önceleri Haham ya da Başhaham ifadesi kullanılsa da zamanla Hahambaşı ifadesinin de yaygınlık kazandığı görülür.⁹⁴

Kaynaklar Moşe Kapsali'nin Fatih devrinde ilk İstanbul hahambaşısı olduğunda birleşmektedir. İlk hahambaşının bütün Osmanlı Yahudilerinin reisi olarak atandığını düşünmek mümkündür. Bu Fatih'in düzenlemelerine de uygundur. Ancak Osmanlı'nın Yahudileri dini ilişkilerde serbest bırakıp hükümetle ilişkiler ve sivil hususlarda tek yetkili haham atadığı düşünülür. Kapsali'den sonra Mizrahi 1525 yılına kadar İstanbul hahambaşısı olmuştur. Bu dönemde Yahudi cemaatin kendi hahamlarıyla idare olunmak istemeleri üzerine sonraki hahamlar yalnızca cemaat hahamı olmuş ve Yahudi tebaa padişaha arzlarını doğrudan kendileri sunmuştur.⁹⁵

Her cemaatin kendi içinde örgütlenmesi *kehila* organizasyonunun oluşmasına sebep oldu. Bu organizasyon mali, idari ve hukuki alanı düzenliyordu. Kendi cemaat içi işlerinde bağımsız olan her *kahal* (kongregasyon), mensuplarının adlî, malî ve dinî ihtiyaçlarını kendi içinde görüyordu. Her Kahal'da Türkçe'de *mahallebaşı* da denen liderler ve halkın hukukî işler için başvurduğu *dayanlar* olurdu.⁹⁶ Dayanlar cemaatin her türlü işinden sorumluydular. Gençlerin eğitim işleri, cemaate Tevrat öğretilmesi,

⁹⁴ Canan Seyfeli, Osmanlı Devlet Salnamelerinde Hahambaşılık (1847-1918), *Milel ve Nihal*, 7, 1, 2010 s.102

⁹⁵ Seyfeli, a.g.m., s. 105

⁹⁶ **Bet(h) Din:** Roma döneminde ilga edilen Sanhedrin yerine en az üç kişiden oluşan ve cemaatin idarî işleriyle görevli yerel kurullar oluşmuştur. Çoğunlukla bir başkan (Av bet din) ve iki görevliden (dayan) oluşurdu. Bet Din cemaatin dinî- ahlakî yapının korunmasında, güvenlik- asayiş sağlanmasında, cemaat içerisindeki yardımların toplanıp dağıtılmasında, öksüz/ yetimlerin mallarının idaresi ve eğitimlerinin sağlanmasında, adak ve yeminleri takip edip yönlendirmekte, kölelerin durumuyla ilgilenmekte ve gereken durumlarda sinagoglarda ibadetleri sevk ve idare etmekte görevliydi. (Nuh Arslantaş, *İslam Dünyasında Yahudiler*, İz yay. İstanbul,2008, s.290-310) Bet(h) Din'ler içinde buldukları topluma göre farklı isimler alıyor olsa da temelde işlevleri aynıydı. Osmanlı'daki kongregasyonlar da bu doğrultuda görev ve yetkilere sahiptilerdi.

cemaat kayıtlarının tutulması ve davalara bakmak görevleri arasındaydı.⁹⁷ Bununla birlikte her Kahal üzerine düşen vergiyi kendi cemaati içinde topluyordu. Bu sosyal yapı avantajları sağlıyor olsa da cemaat içinde bölünmelere neden oluyordu.

Osmanlı toplumunun etnik gruplara göre ayrışan sosyal yapısı Yahudi cemaatler arasında bölünmelere neden oldu. Bir Yahudi'nin kendi siyasi emellerini ifade edebileceği tek yer Yahudi toplumu sınırlarıyla çevriliydi. Tüm toplumsal emeller ve iktidar arayışları cemaat sınırları dışına çıkmadan yerine getirilmek zorundaydı. Bu da statüsünden, nüfuzundan ya da vergi matrahlarından hoşnut olmayan birinin başka bir kongregasyona geçmesi veya yeni bir kongregasyon oluşturmasına neden oluyordu.⁹⁸

Kongregasyon oluşumlarının ve cemaatler içinde geçişlerin bir diğer sebebi iskân ya da özellikle yangınlar sonucu oluşan tahribattan dolayı yer değiştirmeler olmasıydı.

Yeni bir kongregasyon/ kahal kurmak için yeni bir sinagog inşa edilmesi ya da mevcut bir sinagogun tamir edilmesi gerekiyordu. Yeni sinagogların inşasına yönelik Fatih Sultan Mehmet'in koyduğu yasak sadece II. Bayezid zamanında uygulanmıştı.⁹⁹ Ancak çoğunlukla yeni sinagog inşa edilmesi yerine evler sinagoglara çevriliyordu. Arşivlerde evlerin sinagoglara çevrilmesi yahut eski sinagogların onarılması için izin mahiyetinde birçok belge bulunmaktadır.

Tanzimat öncesi dönemde millet sisteminin belirginleşmesi ile Hahambaşılık yeniden tesis edilmiştir. 22 Şubat 1835 tarihli Takvim-i Vekayi'ye göre Yahudi cemaatinin talebi üzerine Hahambaşılık kurumu resmen tanınmıştır. Dinî statüleri eşit olmasına rağmen saraya yakınlığı bakımından öncelikli kabul edilen İstanbul, hahambaşılığın da merkezi oldu. Böylece Osmanlı topraklarında yaşayan bütün

⁹⁷ Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, s. 291

⁹⁸ Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi Oluşum Yılları (1453-1566)*, çev. Serpil Çağlayan, İş Bankası yay., İstanbul, 2013, ss. 80-81

⁹⁹ Rozen, a.g.e., ss. 19-21

Yahudiler tek bir merkeze bağlanmış oldular. Bu tarihten sonra Abraham Levi ilk hahambaşı olmuştur.¹⁰⁰

Her ne kadar Hahambaşılık kurumu 1835'te resmen tanınmış, 1864'te de Hahamhane Nizamnamesi yayınlanmışsa da Osmanlı Yahudileri, bu nizamnameye uygun olarak ilk hahambaşayı ancak 1909'da seçebilmişlerdir.¹⁰¹ Seçilen Hahambaşı Hayim Nahum aynı zamanda Osmanlı'nın son hahambaşısı olmuştur.

Yahudilerin hahambaşı resmen kabul edilince mezhep farklılığı göz önünde bulundurularak Karailerin de Cemaatbaşı resmen tanınmış, kendilerine mühür kullanma hakkı verilmiştir. Böylece 1840 yılında Karailerin Bab-ı Âlî'ye müracaatları sonucu Veled Kemal Koraki ilk Karai Cemaatbaşı olmuştur.

2.A.3. Yahudilerin Sosyo-Kültürel Durumu

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinde bulunduğu (1300-1922) uzun yıllar gerek bölgesel gerek küresel pek çok değişimin yaşandığı dönemler olmuşlardır. Bu nedenle Osmanlı'dan ya da Osmanlı Devleti içindeki herhangi bir gruptan bahsederken durağan kültürden ve stabil bir yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Bu bölümde amacımız Osmanlı yönetimi altındaki Yahudilerin süreç içindeki durumlarını incelemektir.

Osmanlı devletinin henüz kuruluşu döneminde Yahudilerle karşılaştığından yukarıda bahsetmiştik. Yahudiler için bir sığınak gibi olan Osmanlı devleti yoğun göçler almıştır. Bunlardan en önemlisi İspanya'dan gelen göçlerdir. Yaklaşık 2 asır devam eden bu göç dalgası Osmanlı Devleti ile Yahudi milleti arasında ciddi bağların kurulmasına neden olmuştur. Göçlerle birlikte gelen teknik bilgilerin yanı sıra Batı dillerine aşina

¹⁰⁰ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 175-17; Seyfeli, a.g.m., s. 107

¹⁰¹ Eroğlu, a.g.e., s. 181

olan Yahudilerin yoğun olarak İstanbul, İzmir, Selanik gibi liman kentlere yerleşmeleri de Osmanlı'nın ticaret hacminin büyümesinde önemli rol oynamıştır.

Bununla birlikte Yahudiler Devlet içinde önemli mevkilere yükselmişlerdir. Osmanlı'nın himayesinin karşılığında 15.yy Batı teknik ve kültürünün Osmanlı topraklarına aktığı bir dönem olmuştur.

Osmanlı devletinin en geniş sınırlarına ve gücünün zirvelerine ulaştığı 16.yy Yahudiler için de altın çağ olmuştur.¹⁰² Bu dönemde Yahudiler arasında birçok önemli isim yetişmiştir. Gerek maliye ve saray hekimliğinde gerekse Batılı ülkelerle ilişkilerde Yahudiler önemli mevkilere gelmişlerdir. Her ne kadar ideal bir durum olmasa da Osmanlı, kuruluş ve yükselme devrindeki diplomat açığını çeşitli şekillerde Avrupa ile bağları olan Yahudiler sayesinde kapatmıştır.¹⁰³

Sosyal ve ekonomik refahı sağlanan Yahudiler kültürel alanda da birçok eserler vermişlerdir. Bugün dahi Yahudi hukukunun temeli sayılan Şulhan Aruh, İspanya göçmenlerinden olan Yosef Karo tarafından İstanbul'da tamamlanmıştır.¹⁰⁴

Yahudiler 15.yy sonunda İstanbul'da, Osmanlı topraklarındaki ilk matbaayı kurarak birçok Yahudi klasiğini basmışlardır. Selanik'te 1515'te bir matbaa kurmuşlardır. En fazla Yahudi nüfusu barındıran Selanik şehri; kütüphaneleri, okulları, mistik çalışmalara verdiği destekle İstanbul'la yarış halinde olmuştur. Bugün İsrail sınırları içinde bulunan Safed şehri ise mistik çalışmaların merkezi haline gelmiştir¹⁰⁵

Tarih boyunca cemaate çok önem veren Yahudiler bu yapılarını Osmanlı yönetimi altında da sürdürmüştü. Şabat ve bayramlarda muhakkak cemaatle ibadet edilir, pazartesi ve perşembe günleri toplu halde Tevrat okunurdu. Cemaatle ibadetler

¹⁰² Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s. 42

¹⁰³ Sharon, a.g.e., s. 57

¹⁰⁴ Sharon, a.g.e., s. 42

¹⁰⁵ Cahit Akşit, *Dinler Tarihi*, Kamer yay., İstanbul, 2016, s. 157

sadece sinagoglarda değil, yeşivalarda ve minyanın (yetişkin 10 Yahudi erkeğinin oluşturduğu cemaat) tamamlandığı evlerde de yapılırdı. Sabah ve akşam ibadetlerine de önem verilirdi.¹⁰⁶

İbadet ve adetlerin bu kadar değerli olduğu Yahudi toplumunda kültürel açıdan farklılaşmış grupların kaynaşması her grubun kendi dualarını ve adetlerini derleme ihtiyacı duymasına neden olmuştur. Özellikle Seferad kültürünün baskınlığından dolayı diğer Yahudi gruplar için bu acil bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu kültürel hareketlilik ibadet düzenine dair pek çok eser verilmesine sebep olmuştur. Bu dönemde ibadette sıklıkla kullanılan Mezmurlar da pek çok defa basılmıştır. 16.yyda Kudüs'ün Osmanlı sınırlarına girmesi ile Yahudi tarihinde ilk kez Kutsal Topraklar için seyahat rehberi basılmıştır.¹⁰⁷

İstanbul Yahudi cemaatindeki kitap kültürü incelendiğinde ilim ve din adamlarıyla sıradan cemaatin birbirinden ayrılması gerekmektedir. İstanbul'daki Seferad cemaatinin dinî eğitim noktasında çok iyi bir noktada oldukları ifade edilse de aynı durum Selanik için söz konusu değildir. 16.yüzyılda Şulhan Aruh'un Ladino diline tercüme edilmesi gerek cemaat gerek hahamlar tarafından eleştirilmiştir. Ancak yazar İbranice'yi sadece hahamların anladığını, kendisinin metinlerin daha geniş kesimlere ulaşmasını sağlamak amacıyla bu tercüme yapıldığını ifade eder.¹⁰⁸

Halk arasında eğitim görmüş kişiler, özellikle de Tevrat bilgini olarak belli düzeylere ulaşmış kimseler büyük saygı görmekteydi. Özellikle Talmud konusunda bilgi sahibi olmak kişiye sosyal bir statü sağlıyor, maddi varlıkların yerini alabiliyordu. Din

¹⁰⁶ Eroğlu, a.g.e., s. 169

¹⁰⁷ Rozen, a.g.e., s. 250

¹⁰⁸ Meral, a.g.e., ss.93-97

bilginlerine duyulan bu derin saygı toplumun sadece plütokratik¹⁰⁹ bir yönetime sahip olma eğilimini dengeliyordu.¹¹⁰

İspanya'dan gelen Yahudilerin yanlarında bol miktarda kitap ve çok köklü bir ilmî gelenekle gelmeleri Osmanlı Yahudileri arasında ilmî anlamada bir canlanma dönemi başlatmıştır.¹¹¹ Yahudi matbaalarının en önemli faaliyetlerinden biri de mevcut eserleri çoğaltmaktı. Gerek İspanya'da gerekse başta Fransa olmak üzere Avrupa'da Yahudi kutsal yazılarına karşı takınılan menfî tutum kurtarılabilen eserlerin İstanbul'a kaçırılması ve çoğaltılması sonucunu doğurmuştur. Bu dönemde kültürel, dinî ve ticari alanda hareketli olan Yahudi cemaatinin siyasal alanda bir durgunluk içinde olduğu görülür. Yasef Nasi 16.yy ortalarında Tiberya topraklarında, Avrupa'da zulüm gören Yahudilerin yerleşebileceği bağımsız/yarı bağımlı bir koloni kurmak istemiştir. Osmanlı'nın bu konudaki hoşgörüsüne rağmen Nasi'nin bu projesi Yahudiler tarafından desteklenmemiştir. Osmanlı topraklarındaki hoşgörü ortamı ve refahın Yahudileri siyasi açıdan da eylemsizliğe ittiği söylenebilir.¹¹²

Tiberya'nın hemen yanı başında Safed şehrinde ise Yahudiler, kurtuluşu Talmud satırlarında arıyor ve Sanhedrin'i yeniden kurmaya çalışıyordu. Çünkü Maimonides'in kehanetine göre İsrail'in kurtuluşu ve Mesih'in gelişinden önce Sanhedrin'in yeniden kurulması gerekiyordu.¹¹³

¹⁰⁹ **Plütokrasi:** Eski Yunanca “ zenginlik” ve “ iktidar” sözcüklerinin birleşiminden oluşan kelime yönetim hak ve sorumluluklarının ancak belli ölçüde zengin bir kesimin eline geçtiği ya da elinde tutulduğu yönetim- hükümet biçimidir. (<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/plutokrasi> , e.t. 17.12.2021)

¹¹⁰ Yaron ben- Naeh, *Sultanlar Diyarında Yahudiler*, (çev. Nita Özkatalan) GOA yay., İstanbul, 2009, ss.398-399

¹¹¹ Meral, a.g.e., ss. 94-95

¹¹² Sharon, a.g.e., s. 49

¹¹³ Sharon, a.g.e., s. 58

16.yy Selanik'in de en parlak dönemleriydi. Tıpkı Safed'deki gibi burada da Kabalist eğilimler görülüyordu. Nitekim Safed'in önemli bilginleri yaşamlarının bir bölümünde Selanik'te de bulunmuşlardı. Bunun dışında Selanik'te astronomi, doğa bilimleri, tıp gibi alanlarda laik eğitimin verildiği bir okul da vardı. 16.yyda Selanik Yahudilerin kültürel merkezi haline gelmişti.¹¹⁴

16.yy sonları ve 17.yy Osmanlı devleti için olduğu gibi, Osmanlı'da yaşayan Yahudiler için de duraklama devri olmuştur. Osmanlı için duraklamanın sebeplerinden biri dışarıdan gelen göçlerin durmuş olmasıydı. Yahudiler için temel sebeplerden biriye Osmanlı toprakları dışındaki bağlantılarını yavaş yavaş yitiriyor olmalarıydı. İlişkilerin zayıflaması Yahudilerin dış ticaret imkanlarını kısıtlamıştı. Çoğunluğu Seferad olan Osmanlı Yahudileri, Atlantik ticaret yolunun gelişmesiyle ticaret imkanlarını büyük ölçüde kaybederken, Aşkenaz nüfusunun olduğu Doğu ve Orta Avrupa ile ilişkiler geliştiremediler. Bunun yanı sıra Osmanlı toprakları içindeki Hristiyanlar çocuklarını Avrupa'ya eğitim için gönderirken Yahudiler azalan ekonomik imkanların da etkisiyle yerel eğitim kurumlarına yöneldiler.¹¹⁵ Bu durum önceki yüzyıllarda diplomaside etkin olan Yahudilerin bu avantajlarını Hristiyanlara kaptırmalarına yol açmıştı. Güçlenmekte olan Hristiyan Batı dünyasıyla yeni bağlar kurmak Yahudiler için daha da zorlaşmıştı. Bunun yanında Osmanlı toplumu içinde Yahudilerin düşüşe geçmesine neden olan en belirgin olaylar Sabatay Sevi hareketi ve Yeniçeri ocağı ile ilişkileri olan Yahudileri ekonomik açıdan etkileyen Vaka-i Hayriye¹¹⁶'dir.

¹¹⁴ Sharon, a.g.e., s. 62

¹¹⁵ *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Abridged Edition*, ed. Benjamin Braude (https://www.riener.com/title/Christians_and_Jews_in_the_Ottoman_Empire_The_Abridged_Edition_with_a_New_Introduction , e.t. 27.03.2021), s. 38 ; Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener, İmge yay., Ankara, 1996, s. 164-165

¹¹⁶ **Vaka-i Hayriye (17 Haziran 1826)**: Osmanlı'nın kuruluş dönemlerinde kurulan Yeniçeri ocağı Yükselme devri boyunca da zaferlerde büyük rol oynadı. Gayrimüslim ailelerin çocuklarından devşirme usulüyle toplanan acemi oğlanlar eğitimlerini tamamladıktan sonra kabiliyetlerine göre Enderun Mektebine ya da Yeniçeri ocağına yönlendiriliyordu. Sefer dışındaki esas görevi padişahı korumak ve atandıkları yerlerde asayişi sağlamaktır. 16.yy sonlarından itibaren devşirme sisteminin bozulmasıyla

2.A.3.a. Sabatay Sevi Hareketinin Osmanlı Yahudilerinin Din Eğitime Etkisi

Yahudi tarihi boyunca mistik akımlar her zaman var olmakla birlikte baskı ve zulüm dönemlerinde daha güçlenmişlerdir. Yahudi mistisizminin temeli olan Kabala¹¹⁷ da bu zulümlere, sürgünlere bir neden arama ve bir çözüm sunma amacıyla Tanrı'nın ve evrenin sırlarını araştırır. Orta Çağda Avrupa'da yaşananlar, İspanya'dan sürgün sonucu Safed'de kurulan akademilerde Kabala mistisizminin yeniden güç kazanmasına neden olmuştur.¹¹⁸

Kabala felsefeleri içinde özellikle 16.yyda Safed'de yaşayan İshak Luria'nın felsefesi büyük bir şöhrete kavuştu. Mesih fikri ve kurtuluşun Tanrısal bir eylemle oluşacağı inancı Luria'nın felsefesinde sistemleşti.¹¹⁹ Luria'nın oluşturduğu bu akımın en belirgin sonucu mesihî hareketlerdir. Bazı kaynaklar, aynı dönemlerde Nasi'nin Tiberya'daki faaliyetlerinin sonuçsuz kalmasını mesih beklentisinin sonucu olarak görür. Nitekim 16. yüzyılda Avrupa bir takım sahte mesih hareketlerine sahne olmuştur. Ancak

gerekli eğitimi almamış, askerlikle alakası olmayan kişiler Yeniçeri ocağına girmişlerdir, esâme denilen yeniçeri maaş belgeleri kanunsuz yollarla ocakla alakası olmayan kişilerin eline geçmiştir. Bununla birlikte 17.yy başlarından itibaren Türkler de askeri sosyo-ekonomik şartlardan faydalanmak için ocağına girmişlerdir. Böylece Yeniçeri ocağı her çeşit insanın bulunduğu ve halkı rahatsız eden bir kurum haline gelmeye başlamıştır. II. Mahmut öncesinden aldığı birtakım tedbirlerle 15 Haziran 1826'da çıkarılan isyan sonrasında sorunsuzca yeniçeri ocağını ilga etmiştir. (Kemal Beydilli, “ Vak'a-i Hayriyye”, *DİA*, 2012, XLII, 454-457 ; Hüseyin Güler, *Yeniçeri Ocağının Kaldırılması* (17 Haziran 1986), https://www.academia.edu/35045040/YENİÇERİ_OCAĞININ_KALDIRILMASI_17_HAZİRAN_1826 , e.t. 07.06.2021)

¹¹⁷ **Kabala:** Kabala, belirli bir konuyu inceleyen bir kitap değildir. Yahudiler' in Helen Medeniyeti zamanında İskenderiye'de işlemeye başladıkları, İspanya'da, Orta Çağ'da ve hatta kısmen günümüze dek sürdürdükleri bir çalışmadır. Kabala'da Tora ve Musevi dini, evrensel bir dinin; İsrailoğulları'nın tarihçesi ise evrensel olgunun simgesi olur. Kabala'nın temel öğelerinden bir tanesi teolojik felsefedir. B onunla Tanrı'yla ilgili gizemler, Tanrısal yaşamla ilişkiler, insan ve yaratılış gibi konular incelenir. (Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, s. 295)

¹¹⁸ Sharon, a.g.e., ss. 68-69

¹¹⁹ Sharon, a.g.e., ss. 70-71

Mesihî hareketler içinde etkileri bakımından en kayda değer olanı İzmir doğumlu bir Yahudi olan Sabatay Sevi'nin Mesihlik iddiasıdır.

Sabataycılık Yahudi tarihinde kaydedilen en büyük mesihî harekettir. Hareketin temelde iki dinamiği vardır: Yahudileri sürgünden kurtaracak mesih ideali ve dönemin özel şartları.¹²⁰ Avrupa'da o dönemde yaşanan çeşitli savaşlar ve katliamlar Yahudiler arasında mesih'in gelişini hazırlayan felaketler olarak görülmüştür. Lurianik felsefenin de etkisiyle hali hazırda bir mesih bekleyişinde olan Yahudiler, Sevi'nin çağrısına coşkuyla karşılık vermişlerdir.

Önemli bir ticaret merkezi olan İzmir'de doğan Sabatay, zengin bir ailedendi. Çocukluğunda dahi dikkat çeken zekâsı sonucu haham olmaya yönlendirilmişti. İzmir'de aldığı eğitimle Talmud ve Kabala'da uzmanlaşmıştı. 15 yaşında okuldan ayrıldıktan sonra çalışmalarını yalnız sürdürmeye devam etti.

1648'deki Kmielnitzki Katliamı zaten davranış bozuklukları gösteren Sabatay Sevi üzerinde derin bir etki bıraktı. Bir çeşit "trans" haline giren Sevi dini buyruklara aykırı davrandığı, Tevrat'ın emirlerini hiçe saydığı ve kendini küçük düşürücü davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle 1650'li yılların başında İzmir Yahudi cemaati tarafından kentten kovuldu.¹²¹

Kovulduktan sonra şehir şehir dolaşmaya başladı. Bu dönemde Gazzeli Natan'la tanışan Sevi, 31 Mayıs 1665'te Mesihliğini ilan etti.¹²² Sevi'nin Mesihliği haberi kısa sürede bütün dünya Yahudileri arasında yayıldı. Bu haber Yahudiler arasında büyük yankı uyandırmıştı. Aynı yılın sonunda Sabatay Sevi İzmir'e döndüğünde "inananlar" ve "muhalifler" arasındaki ayrım netleşmeye başlamıştı. Sevi'nin

¹²⁰ Sharon, a.g.e., ss. 70-71

¹²¹ Sharon, a.g.e., s. 72

¹²² Sharon, a.g.e., s. 72

önderliğinde inananların hareketleri zamanla kovuşturmaya dönüştü. Muhaliflerin birçoğu harekete katılmaya ya da şehri terk etmeye zorlandı.¹²³

Gazzeli Natan'ın kehaneti gereği Osmanlı padişahını tahtından indirmek üzere yola çıkan Sabatay Sevi 1666'da tutuklandı. Sevi'nin Kurtuluş Günü olarak belirlediği 18 Haziran 1666'da ziyaretine gelen Nehemya haKohen tarafından mesih olmadığı ve bir isyan hazırlığında olduğu bildirilince Edirne'ye getirilerek yeniden sorgulanan Sabatay'a idam yahut din değiştirme seçenekleri sunuldu. Sonuçta Sabatay Sevi, Aziz Ahmet Efendi adını alarak Müslüman oldu.¹²⁴

Sabatay Sevi'nin Müslüman olmasından sonra birçok takipçisi yollarını ayırda da hâlâ kendisini takip eden ve Müslümanlığı kabul etmesini mesihî bir görev olarak görenler de oldu. *Dönmeler* denen bu Yahudi grubu ayrı bir Yahudi cemaati oluşturdu.¹²⁵

Sabataycılık dönmelerden çok daha fazla sayıda Yahudi'yi etkiledi. Mesihî krallık beklentisinin canlandığı dönemlerde olduğu gibi 17.yyda da Yahudiler uzun vadeli yatırımlarını durdurmuşlardı. Zengin Yahudiler yurtdışı ticaretlerini durdurmuşlar, fakir olanlar varlıklarını yoklarını satarak Kutsal Topraklara gitme hazırlığına başlamışlardı. Dünyanın her yerinden Yahudiler de Mesih'e katılmak ve İlahi krallıkta yer almak için Osmanlı topraklarına akın etmeye başlamışlardı. Bu dönemlerde Osmanlı toprakları tarihinin en yoğun Yahudi nüfusunu ağırlamıştı.

Sabatay Sevi'nin Müslüman olmasıyla Mesih coşkusunun yerini derin bir karamsarlık ve içe kapanıklık almıştı. Toplumun entelektüel ve varlıklı kesimi Sevi

¹²³ Shaon, a.g.e., s. 73

¹²⁴ Sharon, a.g.e., s. 76

¹²⁵ **Dönmeler:** Sabatay Sevi Müslüman olduktan sonra taraftarlarına, görünüşte Müslüman olduğunu, gerçekte ise kendisinin Yahudi inancından alarak bazı değişiklikler yaptığı inanç esaslarına bağlı kalmalarını salık verir. Bu cemaat Osmanlı devletince de resmîyette Müslüman kabul edilse de Müslüman olmadıklarını zımnen içeren ifadeler vardır. Dönmeler de görünüşte Müslüman olmalarına rağmen Müslüman halkla karışmamak için son derece titiz ve tavizsiz davranmışlardır. (Eroğlu, a.g.e., ss. 86-88)

taftarıydı. Ancak bu sahte mesihten sonra Yahudi toplumu yeniden birlikte hareket edememişlerdi. Bu durum Rabbinik otoritelerin yeniden güç kazanmasına sebep oldu. Güvenilir liderler olan Rabbilere tekrar yönelen Yahudi nüfus, onların önderliğinde temel kaynakları yeniden işlemeye ve ekonomilerini yeniden canlandırmaya çabaladı.¹²⁶

Ancak hahamlar geleneğe tutunmaktan yanaydılar. Din hakkında derin düşüncelerin benzer bir harekete sebep olmasından korkuluyordu. “Duaları ezbere bilenler, namazı niyazı aksatmayanlar, güzel sesle ilahi okuyup besteleyenler teşvik edildi, Kabala yasaklandı, sadece din adamı olmak isteyenlerin Talmud çalışabileceği şekilde din eğitimi yeniden tasarlandı.”¹²⁷ Bu durum Yahudilerin hiçbir gelişmeyi kabul etmeyip gözlerinin önünde cereyan eden ve diğer ulusların; Türklerin, Rumların, Ermenilerin katıldıkları yenilenme hareketinin ortasında hareketsiz kalmalarına sebep oldu.¹²⁸

Bir önceki dönemin coşkulu ve dinamik çehresine karşılık 17.yy sonlarında Yahudiler kültürel açıdan kısır bir döneme girmişlerdir. Devletle ilişkilerinde de köklü bir yapı oturtamamış ve devam sağlayamamış olduklarından Osmanlı nezdindeki siyasi itibarlarını da yitirmişlerdir. 18.yy Osmanlı Yahudilerinin ciddi bir eğitim krizi geçirdikleri de görülür. Diğer gayrimüslim azınlıklarla yarışacak entelektüel bir hareket olmadığı gibi akademisyenler arasında yerli dilde ya da İbranice yazılmış çalışmalar da olmadı.¹²⁹ Eğitim dili olarak Ladino’ya geçilmişti ancak bu dilde okutulabilecek materyal bulunmuyordu. Yahudi cemaati ise ibadetlerini sürdürecekt kadar dahi İbranice

¹²⁶ B. Braude, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Lynne Rienner yay., U.S.A., 2014, s.39

¹²⁷ Gökhan Çinkara, “Türkiyeli Yahudilerle Konuşmak (5)”, *Independent Türkçe*, 27 Şubat 2021 (<https://www.indyurk.com/node/322416/türkiyeden-sesler/türkiyeli-yahudilerle-konusmak-5-bilgelik-ve-liderlik-arasinda-bir>, e.t. 12.03.2021)

¹²⁸ Fatih Çavuşoğlu, *Lozan Antlaşması Sonrasında İzmir’de Yahudi azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumlarındaki Değişim*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009, s.53

¹²⁹ B. Braude, a.g.e., s. 40

bilmiyordu. ¹³⁰ Avrupa'nın Fransız İhtilaline (1789-1799) hazırlandığı 18.yy Osmanlı Yahudileri için tabir yerindeyse ölü bir dönem olmuştur. Bu dönemde İbranice bilmeyen cemaatin sürgün anılarını canlı tutmak ve ruhani birliğini sağlamak için hazırlanan Meam Loez edebiyatı dışında bir ürün oluşmamıştı.¹³¹

Yakob b. Meir Kuli, Yahudileri tekrar atalarının akide ve geleneklerine döndürebilmek için din kurallarının herkesin anlayacağı basit bir dille anlatılması gerektiğine inanarak Meam Loez'i kaleme almıştır. Kendisinden sonra da 20.yyüzyıla kadar Meam Loez yazımı devam etmiştir. Kadın-erkek-çocuk herkese hitap etme gayesiyle yazılan bu eserler uzun yıllar Osmanlıdaki Seferad kökenli Yahudiler için temel kaynak oldu. Hatta bu eserleri okumak neredeyse dinî bir görev sayılıyordu.¹³²

2.B. OSMANLI YAHUDİLERİNDE GELENEKSEL EĞİTİM

Osmanlı Yahudileri Yeni Çağ boyunca en müreffeh Yahudi toplumu olmuştur. İspanya'dan sürülmelerinin ardından İstanbul, Selanik, Safed, Kudüs Yahudilerin önemli kültür merkezleri haline gelmişti. Osmanlı Yahudileri arasında zengin Yahudilerin yeşiva açmaları neredeyse bir gelenek haline gelmişti. Ölümünden sonra yeşiva açılmasını isteyen pek çok Yahudi bilgin ve kütüphanesini yeşivalara bağışlayan pek çok zengin vardı.¹³³ Bu durum birçok din bilginini yetişmesine, Osmanlı'nın hoşgörülü politikasının da etkisiyle farklı ekollerin oluşmasına sebep olmuştur. Osmanlı devletinin başkenti İstanbul "yazıcıların ve bilginlerin kenti" olarak anılır olmuştur.¹³⁴

¹³⁰ Sharon, a.g.e., s. 82-83

¹³¹ Sharon, a.g.e., s. 87

¹³² Naim Güler, *Türk Yahudileri Tarihi -I-*, Gözlem yay., 1993, İstanbul, ss. 165-166

¹³³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.188

¹³⁴ Elijah Bortniker, "Education", *EJ*, VI, s.180

İstanbul'un din akademileri arasında en tanınmışları Eliya Mizrahi ve Josef Levi'nin okullarıydı. Bu okullarda büyük Talmud uzmanları yetişmişti. İzmir, Bursa ve Edirne'de de benzer okullar vardı. Özellikle Edirne'deki okulun ünü Devlet sınırlarını aşmıştı. Doğu Akdeniz'de en önemli Yahudi topluluğu ise Selanik'te bulunuyordu.

16.yy da Safed'de Yahudi nüfusu İspanya'dan gelen göçlerle gelişmişti. Şehir kısa sürede akademik çalışmaların yürütüldüğü bir merkez haline geldi. Yahudi hukuk çalışmalarının ağırlıklı olarak yürütüldüğü bu akademilerde yoğun Talmud ve Kabala çalışmaları da yapılıyordu.¹³⁵

Osmanlı Yahudileri özellikle Ladino edebiyatına geniş katkılarda bulunmuşlardır. Matbaacılık ve gazetecilik faaliyetlerinin gelişmiş olması ve Osmanlı topraklarına göç eden bilginlerin yanlarında önemli el yazmaları getirmeleri de bu duruma katkı sağlamıştır. Osmanlı topraklarında oluşan kültür havuzundan din adamları yetişmiş, yaygın matbaacılık faaliyetleri sonucunda temel eserlerin herkesin ulaşımına açılması yanında yeni eserler de verilmiştir. Dönemin sosyo-kültürel yapısının da etkisiyle derin bir mistik edebiyat ve Kabala kültürü gelişmiş, pratiğe dönüştüğünde geniş kesimleri etkileyen öğretiler oluşmuştur.

Bütün bu kültürel zenginleşmenin ardında ciddi ve sistemli bir eğitimin olması beklenir. Daha önce değindiğimiz gibi Osmanlı toprakları içinde bütün Yahudilerce muteber sayılan akademiler gelişmiş, ekoller oluşmuştu. Ancak Osmanlı Yahudilerinin kültürel faaliyetleri hakkında yeterli araştırma bulunmamaktadır.¹³⁶ Özellikle konu eğitim alanına indirgediğinde cemaatin içişlerinden sayıldığından ve Osmanlı hükümeti azınlıkların içişlerine müdahale etmediğinden arşiv belgelerinde de gayrimüslimlerin din eğitiminin niteliğine ilişkin kayıtlara rastlayamadık.

¹³⁵ Sharon, a.g.e., s. 62

¹³⁶ Sharon, a.g.e., s. 108 ; Lewis, a.g.e., s. 149

16.yyda Rabbinik öğretinin Yahudiler arasında muteber olduğu bilinse ve geniş bir fetva literatürü olsa da bu durum devamlı olmamıştır ve konumuza dair malzemeler yine sınırlı kalmaktadır.¹³⁷

Fransız İhtilali öncesinde Osmanlı Yahudilerinin eğitim kurumlarının bilinen Yahudi din eğitimi kurumlarından farklı olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Osmanlı Yahudilerinin eğitiminin geleneksel Yahudi eğitiminin bir örneği olduğu düşünülebilir.

Yalnızca hahamhaneye bağlı olan Yahudi eğitim kurumları Tanzimat'a kadar kendi haline bırakılmıştı. Bu kurumlarda cemaatin eğitiminden Yahudi din adamları sorumluydu. Bu eğitimlerin kim olacağı devletten bağımsız olarak seçiliyordu, eğitim müfredatına da Osmanlı Devleti'nin müdahalesi söz konusu değildi.

Nasıl ki zengin bir kimse fakir kardeşlerini gözetmek zorundaysa Yahudi bir bilge de bilgisini toplumun istifadesine açmalıydı. İslam toplumlarında Yahudi ilim adamlarının cizye vb. vergileri Yahudi cemaat tarafından karşılanıyordu. Bunun yanı sıra Osmanlı'daki bütün azınlıklarınki gibi Yahudi eğitimi de cemaatler ve vakıflarca finanse ediliyordu. Eğitimin temel amacı günlük hayatta işe yarayacak pratik ilimler ve çocuğu ahirete hazırlayacak dini ilimler vermektir.¹³⁸

Modern dönem öncesi genel duruma uyumlu olarak Yahudiler arasında da erkek çocukların eğitimine daha fazla önem verilirdi. Çocuğun temel dini eğitimini almış olması ailenin ebedi yaşamı için elzemdi. Bu görev de öncelikle babaya düşüyordu. Çocuklar cemaatin geleceği olarak düşünülüyor ve büyük değer görüyorlardı. Özellikle erkek çocukların eğitimine bireysel ve cemaat olarak ciddi

¹³⁷ Lewis, a.g.e., s. 149

¹³⁸ Selçuk Akşin Somel, *Gayrimüslim Okulları Nasıl 'Azınlık Okulu' Oldu*, (http://research.sabanciuniv.edu/21969/1/Gayr%C4%B1_Muslim_Okullar%C4%B1_Nas%C4%B1l_Az%C4%B1n%C4%B1k_Okullar%C4%B1na_D%C3%B6n%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC_Somel.pdf), e.t. 27.03.2021) ss. 12-13

yatırımlar yapılıyordu. Her kongregasyon/kahal, tuttıkları eğitimcilerin ücretini ailelerin yardımlarının yanında cemaat tarafından ödenen belli bir miktar ile karşılıyordu.¹³⁹ 15 haneden fazla nüfusu olan her cemaatte temel eğitimleri verecek bir din adamı bulunması şarttı. Bununla birlikte bir öğretmen en fazla 25 öğrenciyle ilgilenebilirdi ve temel uygulama her çocuğun evine en yakın sinagogda eğitim görmesiydi.¹⁴⁰

Eğer çocuk yetimse bu sefer bet din başı çocuğun babası sayılırdı. Yetimin ihtiyaçlarını karşılayacak güvenilir bir vasi tayin etmek bet dinin görevidi. Bunun yanında fakir ve kimsesizlerin eğitimiyle de bet din ilgilenir ve ihtiyaçları cemaat bütçesinden karşılanırdı.¹⁴¹

Yahudi cemaatinde çocukluk, doğumdan itibaren altı yaşına kadar süren bir sosyalleşme dönemi idi. Yahudi toplumunda erkek çocukları için her yerde aynı şekilde uygulanan bir eğitim sistemi vardı; altı yaş ile yetişkinlik arası dönem çocuğun okul durumuna göre tanımlanıyor ve çocuğa “*talmid*” (talebe) deniyordu.¹⁴² Ancak okul dönemi öncesinde de çocuğun eğitimi ailede başlardı.

Kız çocuklarının eğitilmesi ise gereksiz olarak görülüyordu. Talmud’da erkek çocukların öğrenmek, kızların ise dinlemekle mükellef oldukları belirtilir.¹⁴³ Cemaat ibadetlerine katılmadıklarından ve sinagoglara gitme zorunlulukları olmadığından kadınların temel bilgileri almaları yeterli görülmüştür. Temel eğitimi annelerinden alan kızların en büyük rolünün iyi bir eş olmak olduğu kabul edilmiştir. Tevrat ifadelerinde oğullara öğretmekten bahsedildiğinden kızların ilim öğrenmelerine gerek olmadığı gibi erkeklerin de onlara ilim öğretme mecburiyeti olmadığı sonucuna varılmıştır. Kız

¹³⁹ Rozen, a.g.e., ss. 184-187

¹⁴⁰ Elijah Bortniker, “Education”, *EJ*, VI, s.176

¹⁴¹ Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, ss.302-303

¹⁴² Rozen, a.g.e., s. 188

¹⁴³ Arslantaş, “Abbasiler Döneminde Yahudilerin Temel Eğitim Kurumları...” , s. 460

çocuklarına ilim öğretmek onlara ahlaksızlık öğretmek gibi değerlendirilmiştir.¹⁴⁴ Gelenksel Yahudi eğitiminde kadınlar sadece Yazılı Tora'yı öğrenmekle mükleflirler. Çünkü Tevrat Yasa'yı herkesin bilmesi gerektiğini bildirir.¹⁴⁵ Bu nedenle kadın- erkek, hür- köle herkes Yasadan haberdar olmalıdır ama eğitim düzeyleri farklı olacaktır. Kadınlar Sözlü Tora'yı öğrenmek zorunda olmadıkları gibi yalnızca kendileriyle ilgili hükümleri bilmeleri gerekir.¹⁴⁶

Bu doğrultuda kızlara bazı dualar öğretiliyor ve sözlü olarak eğitimler veriliyordu. Bazı zenginlerin kızlarına eğitim aldırarak için özel hocalar tuttukları bilindiği gibi bazı durumlarda temel eğitimlerini sağlamak için bet dinlerin öğretmen ayarladığı da olmuştur. Ancak Yahudi tarihinde Hâkim Debora ve Pumbedita gaounu Samuel ben Ali'nin (ö.1194) kızı gibi erkeklere ders veren kadın şahsiyetler de bulunmaktadır.¹⁴⁷

Osmanlı Yahudileri arasında yaygın olan anlayış da Yahudiler arasındaki genel kabulde paralellik gösteriyordu. Kız çocuklarının evde kalmaları ve iyi bir anne- eş olmayı öğrenmeleri beklenirdi.

2.B.1. Okul Öncesi Eğitim

Yahudilikte çocuk sahibi olmak ve çocuğu dindar bir Yahudi olarak yetiştirmek ebedi hayatı garantilemek gibi görülmüştür. Çocuksuzluk ise iki ebeveyn için de bir noksanlıktır. Toplumun varlığını sürdürebilmesi için evlilik ve çocuk bir ihtiyaçtır. Bu yüzden çocuk sahibi olmak ve çocuğu doğru yetiştirmek, sürgünde uzun yıllar geçirmiş

¹⁴⁴ Salih Çinpolat, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Çocuk Algısı*, Araştırma yay., Ankara, 2017, s. 256

¹⁴⁵ Yasa'nın Tekrarı 31/11-13

¹⁴⁶ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, s. 742

¹⁴⁷ Arslantaş, a.g.m., s.461

Yahudi toplumu için ayrı bir öneme sahiptir. Zira çocuk bir kere doğru eğitildi mi yaşlandığında da doğru yoldan ayrılmayacaktır.¹⁴⁸

Tıpkı Tanrı'nın İsrail halkını eğittiği gibi İsrail halkı da evlatlarını eğitmeli ve onlara bilgeliği öğretmelidir. Tevrat'a göre çocuğun tabiatı kötülüğe yatkındır.¹⁴⁹ Bu kötü eğilimleri terbiye etmek ana- babanın görevidir. Çocuğun zamanında terbiye edilmesi babanın sevgisinin işaretidir, kendi haline bırakılan çocuk ise ailesini utandıracaktır.¹⁵⁰ Tevrat'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere çocuğun eğitimi babanın sorumluluğundadır.

Aile, Yahudi bir çocuğun eğitildiği ilk yerdir. Bu eğitim, 10 Emir ve İsrail tarihini merkeze alan bir eğitimidir. Her aile reisi Yasayı gelecek nesillere öğretmekle görevlidir.¹⁵¹ Bunun yanı sıra Fısıh'ta, Şabat'ta ya da diğer önemli günlerde ev törenleri sayesinde ev, kültürel değerlerin aktarılmasında ana araç haline gelmiştir.¹⁵²

Çocuk konuşmayı öğrendiği andan itibaren babası, Tevrat'tan bazı bölümleri sürekli tekrar ettirerek eğitimine başlar. Bununla birlikte çocuğa becerileri doğrultusunda ibadet şekilleri de pratik yaptırılır. Kısacası yürürken, otururken, yatarken nasıl bir Yahudi gibi davranacağı çocuğa öğretilir.¹⁵³ Böylece çocuk okul yaşına geldiğinde daha kolay öğrenecek ve yetişkinliğinde daha kolay ibadet edecektir.

Bazı durumlarda 3-6 yaş arası çocuklar *Maestralara* gönderilir. Evde alması gereken eğitimi burada alan çocuğa bazı dualar ve çocuk şarkıları öğretilir.¹⁵⁴ Böylece 6

¹⁴⁸ Süleyman'ın Özdeyişleri 22/6

¹⁴⁹ Yaratılış 8/21, Süleyman'ın Özdeyişleri 22/15

¹⁵⁰ Süleyman'ın Özdeyişleri 13/ 24, 29/15

¹⁵¹ Yasanın Tekrarı 6/9; Bortniker, "Education", s.165

¹⁵² Bortniker, "Education", EJ, VI, s. 165

¹⁵³ Yasanın tekrarı 11/18-21; Bortniker, "Education", ss. 170-172

¹⁵⁴ Ahmet Hilmi Güven, *Educational Activities of the Ottoman Jews from the Last Decades of Empire to the Early Years of Turkish Republic*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013, s. 5

yaşına ulaşan çocuk *Meldar*/ Bet Sefer denilen eğitim kurumlarında Tevrat eğitimine hazır hale gelirler.

2.B.2. Formel Din Eğitimi Veren Kurumlar

“Beş yaş çocuk için Tora öğrenme yaşıdır, on yaşında Mişna eğitime başlar, on üçünde emirlerden sorumludur/yetişkindir, on beş yaşında Talmud çalışmaya başlar.”¹⁵⁵

Bu doğrultuda eğitim kurumları da farklılık göstermektedir. 6 yaşına gelmiş bir çocuk ilk eğitimini almak üzere Talmud Tora’ya gider ve bir yetişkin olana kadar eğitimini burada sürdürür. Talmud Toralar ve Bet Seferler Yeşiva’ya hazırlık niteliğinde eğitim verirler. Bazı farklılıkları olmakla beraber bu kurumların amaçları aynıdır.¹⁵⁶ Dini eğitime yatkınlığı olan çocuklar dilerlerse 15, bazı kaynaklarda ise 13 yaşından sonra Yeşivalara devam edebilirler.

Temel eğitimin zorunlu kabul edilmesi Simon ben Şetah (M.Ö. 75) ve Joshua ben Gamla (M.Ö. 64) önderliğinde olmuştur. Bu tarihten önce çocukların eğitimi tamamen babaların sorumluluğundayken çocukların bu imkândan genellikle mahrum kalmaları sebebiyle; Simon ben Şetah önderliğinde Kudüs’te çocuklara ders vermesi için öğretmenler görevlendirilmiştir. Ancak bu derslere ailesinden uzakta kendini geliştirebilecek yaşta olmaları bakımından 16-17 yaşındakiler alınmaktadır.

Joshua ben Gamla (M.Ö. 64) ise her şehirde 6-7 yaşındaki çocukların ders görmesi için halk okulları açmıştır.¹⁵⁷ Mabel’in ikinci ve son kez yıkılmasından (M.S. 70) sonra eğitime daha çok önem veren Yahudiler için yerleşim birimlerinin kutsallığı

¹⁵⁵ Avot 5/21

¹⁵⁶ Yusuf Besalel, Yazar, 15 Kasım 2021 tarihinde yapılan görüşme.

¹⁵⁷ Emil G. Hirsch. Ve dğr. ,” EDUCATION”, JewishEncyclopedia.com. (e.t. 31.05.2021)

okulların sayısına paralel düşünölmüş, anneler çocuklarını okullarda okutmakla büyük sevaba gireceklerine inanmışlardır.¹⁵⁸

2.B.2.a. Talmud Tora

Osmanlı'da ilk örneği Selanik'te olan Talmud- Tora, giderek Osmanlı Yahudilerinin geleneksel eğitim kurumlarının genel adı haline geldi.¹⁵⁹ 17 ve 18. yüzyıldan itibaren çocukları bu eğitim kurumlarına göndermek ve yöneten kahale belli bir miktar ücret vermek yaygınlık kazanmıştı. Yöneticiler öğretmenleri, eğitim düzeyini hatta öğrencilerin davranışlarını denetleyebilirlerdi. Ancak kahalın vermesi ya da finanse etmesi gereken eğitimin kapsamı hakkında bir anlaşma yoktu. Genel olarak duaları anlamaya ve Tevrat'ı okumaya yönelik eğitime ek yetenek ve halaha konusunda temel bilgiler öğretmeye öncelik verilirdi.¹⁶⁰ Özellikle yaşça küçük sınıflarda Tevrat'ın anlamıyla birlikte ezberlenmesine çok önem verilirdi. Daha büyük sınıflar Talmud üzerine yoğunlaşlırdı.¹⁶¹ Ancak İbranice, gramer ve din eğitimi dışında matematik, tarih ve coğrafya dersleri de verilebilirdi.¹⁶²

İstanbul ve Selanik'te olduğu gibi 16.yüzyıldan itibaren bazı şehirlerde eğitim için ayrılmış özel binalar olmasına rağmen bet midraşlarda da eğitim devam ediyordu. Talmud Toralar, başta bet midraşlardan daha ileri bir eğitim veriyor olsa da zamanla bu fark giderek belirsizleşti.¹⁶³ İdeal olan öğretmen başına 24 öğrenci olarak belirlenmiş olmasına rağmen genellikle bu sayı aşılıyordu. Geleneksel usullerle ve ezbere dayalı

¹⁵⁸ Arslantaş, “ Abbasiler Döneminde Yahudilerin Temel Eğitim Kurumları...”, s.442

¹⁵⁹ Eroğlu, a.g.e., s. 189

¹⁶⁰ Ben-Naeh, *Sultanlar Diyarında Yahudiler*, ss.260-262

¹⁶¹ Geoffrey Wigoder, *The Encyclopedia of Judaism*, The Jerusalem publishing house, Belgium, 1989 s. 687

¹⁶² Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul Matbaası, 1940, II/ 635

¹⁶³ Rodrique, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, (çev. İbrahim Yıldız), Ayraç yay., Ankara, 1997, s. 58

eğitim içinde yetenekli öğrenciler diğerlerine öğretmenlik ederek öğretmenin üzerindeki yoğunluğu hafifletirdi.¹⁶⁴

16.yyda çok sayıdaki özel *hadarim* bir araya gelerek İstanbul ve Selanik'te merkezî bir okul kurmuşlardı. Selanik'teki bu organize olmuş Talmud Tora, öğrencilerin kıyafet ihtiyaçlarını karşılamak ve öğrenciler için çalışma kitapları basmak üzere müesseseler de kurmuştu.¹⁶⁵ 5000 öğrenci kapasitesi olduğu rivayet edilen bu okul şehrin Yahudi topluluğunun tarihinde en iyi bilinen kurumuydu. Küçük çocuklar için olan sınıfların yanında, Talmud Tora binasında bir yeşiva, önemli kitaplar bulunduran bir kütüphane ve bir sinagog da bulunuyordu.¹⁶⁶

Burası hem okul hem merkezî sinagog hem de Yahudilerin buluşma yeri olmuştu. Yahudi cemaatini ilgilendiren haberler buradan duyurulur, toplu dualar burada edilirdi. Yine bu kurulun aldığı karar gereği yayınlanacak olan tüm kitaplar önce şehrin en büyük on cemaatinin liderlerince incelenir, onay alırsa satılabilirdi.¹⁶⁷ Selanik'te kurulan bu okul, Selanik dışındaki Yahudilerden de destek gördü ve Arnavutluk, Yunanistan gibi çevre ülkelerdeki Yahudiler için de bir eğitim merkezi haline geldi. Selanik aynı zamanda önemli bir Kabala merkeziydi.¹⁶⁸

Cemaat yardımlarıyla malî ihtiyaçlarını sağlayan Talmud Toralar Osmanlı bünyesindeki Yahudilerin fakirleşmesiyle çöküş dönemine geçmişlerdir. Bu durum mevcut okulların eğitim seviyelerinin de düşmesine neden olmuştur. Kaynak bulmakta zorlanan okullar kutsal metin okuması ve Ladino'ya çevrilmesinin ötesinde bir eğitim

¹⁶⁴ Ben-Naeh, a.g.e., s.262

¹⁶⁵ Bortniker, "Education", *EJ*, VI, s. 180

¹⁶⁶ Ben-Naeh, a.g.e., ss.263- 264

¹⁶⁷ Eroğlu, a.g.e., 174

¹⁶⁸ Sharon, a.g.e., s. 62

verememişlerdir. Ancak maddi şartların imkân verdiği Talmud- Toralar'da müfredatta Türkçe, İbranice, gramer ve Yahudi tarihi dersleri de bulunur. ¹⁶⁹

Günümüzde ise Talmud Tora ifadesi öğleden sonra yapılan din kursları için kullanılmaktadır.¹⁷⁰

2.B.2.b. Bet(h) Sefer

Ailede ya da Maesrada temel eğitimini almış olan çocuklar Tevrat okuyup yazmayı öğrenmek için Bet Sefer'e gönderilirlerdi. Burada İbranice okumayı ve temel ibadetleri öğrenirlerdi. Bet Sefer 13 yaşından küçük çocuklar için temel eğitim veren bir ilkokul gibi düşünülebilir. Bu okullarda çocuklar, *sofer* ve *hazan*¹⁷¹ gibi cemaat görevlileri tarafından eğitilmekteydi. Bet seferlerde şabat, bayram günleri ve Av ayının 9. Günü hariç her gün ders verilirdi.¹⁷²

Selanik'te Hevr denen bu okula Aşkenazlar (bir odada Rabbinin çocuklara ders verdiği bir kurum olduğundan) heder de der.¹⁷³

Tıpkı Bet Midraşlar gibi sinagogların hemen yanında olan Bet Seferler, tek bir geniş odadan oluşuyordu. Bet Seferler bu benzerliğinden ötürü Bet Midraşlarla karıştırılabilir.

¹⁶⁹ Melek Çolak, Milas Yahudileri ve Eğitim: Talmud Tora'dan Alliance Israelite Universelle' (1851-1934), *Hacettepe Üni. Edebiyat Fak. Der.*, 21, 1, 2004, s. 235

¹⁷⁰ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, s. 711

¹⁷¹ **Sofer:** Tora'yı yazan ve bu iş için özel eğitilmiş kişilerdir. (Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III /631)

Hazan: sinagogda görev yapan din adamlarıdır. Hazanlar Teva önünde dua ederler bu nedenle hoş sesli olan, ilahileri ve ritimleri iyi bilen kişiler olması tercih edilir. Büyük sinagoglarda Cemaat temsilcisi adı da verilen hazanlar, şöhet vb. görevlerde bulunabilirler (Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I/205)

¹⁷² Arslantaş, , “ Abbasiler Döneminde Yahudilerin Temel Eğitim Kurumları...” , s. 448

¹⁷³ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, çev. İbrahim Yıldız, Ayraç yay. Ankara, 1997, s. 57

2.B.2.c. Bet(h) Midraş

Kelime mânâsı olarak çalışma evi demek olan bet midraş, orta düzey eğitim veren kurumlardır. Bet Sefer’de eğitimini tamamlayan öğrenciler Yasa’yı konuşmak ve yorumlamak; Midraş (Tevrat yorumu) dinlemek için bir araya gelirler. Ancak zaman zaman Bet(h) sefer ve Bet(h) Midraş isimlerinin birbiri yerine kullanıldığına da rastalanabilir.

Buradaki eğitimin esası Tevrat’ın konuşma diline çevrilmesi oluşturuyordu. Eğer imkân varsa Raşi tarafından yapılan açıklama ve yorumlar da Ladino/ Yiddiş diline çevrilirdi. Talmud’a son sınıfta geçilip bir haham önderliğinde alınan derslerden sonra haham unvanı elde ediliyordu. Ders zamanları Yahudi takvimine göre belirleniyordu.¹⁷⁴

En eskisi Bet ha-Midraş ha-Gadol denen Mabed’deki okul, doğal olarak eğitimin merkezi olmuştur. Başlangıçta yetişkinler için olan bu okullar zamanla bütün şehirlere yayılmış ve Joshua ben Gamla’nın gayretleriyle çocukların da faydasına kullanılmıştır.

Bir Yahudi mahallesinde mutlaka bulunması gereken bet midraşlar (ya da Talmud Toralar) bazen topluluk tarafından bazen de hayır severler tarafından kurulmuştur. Osmanlı’da yaygın olarak zengin Yahudilerin bet midraş ya da yeşiva kurdukları görülür. Sinagoların yanında bir oda şeklinde hazırlanan bet midraşlar değer bakımından sinagolardan daha üstündür.¹⁷⁵ Bu sebeple bir sinagog bet midraş’a çevrilebilir. Ancak Bet Midraş ibadethaneye çevrilemez.¹⁷⁶ Bu kurumların devamlılığı yine cemaatin sorumluluğundadır, ihtiyaçları cemaat kasasından karşılanır ve denetimi kahal tarafından yapılır.

¹⁷⁴ Rodrigue, a.g.e., ss.58-59

¹⁷⁵ Ahmet Önkal, “Beytülmidrâs”, *DİA*, İstanbul, 1992, VI, s. 95

¹⁷⁶ Marcus Jastrow, Kaufmann Kohler, “Bet Ha- Midrash”, *JewishEncyclopedia.com*, 11.12.2020

Bet Midraşlar'da ibadet ikincil faaliyettir ancak Yahudiliğe dair çalışmaların yürütülmesi temel işlevidir. İlgi duyan herkes bet midraştaki tartışmalara katılabilir. Katılım heder ya da yeşivada olduğu gibi sınırlandırılmış değildir. Bet midraşlarda verilen eğitim cemaat tarafından karşılanır ancak bazı kaynaklarda hademeye ödenmesi gereken giriş ücretinden söz edilir.¹⁷⁷

Özel çalışmalar ve halka vaaz vermek amacıyla gece- gündüz açık olan bet midraşlarda öğrenciler ve öğretmenler, ailelerinden ve dış dünyadan ayrı olarak, bütün hafta beraber kalırlardı. Rabbiler ve topluluk tarafından ders vermek için tutulan öğretmenler/ *melamedim* çoğunlukla aynı evde ikamet ederlerdi.¹⁷⁸ Bet midraşların kendine has bu kapalı yapısı içinde Rabbi öğrencilerle birlikte ibadet edebilirdi, toplu ibadatlere katılması gerekmezdi.¹⁷⁹

Bet midraşların genellikle rabbinik literatürden farklı branşlara dair kütüphaneleri bulunurdu. Bununla birlikte gece çalışmaya devam edenler, Yeşiva öğrencileri ve fakir yolcular için kalacak yer olarak da kullanılırdı. Zaman zaman bayram kutlamaları, çeşitli eğlenceler ve adli işler de bet midraşlarda yapılırdı.¹⁸⁰

13.yya ait bir belge olan Hukka Torah'da Yahudi din eğitiminin genel çerçevesi çizilmiştir. Buna göre:

- Her ilk doğan erkek çocuk sünnetten sonraki 8.günden itibaren Yasa çalışmaya adanır.¹⁸¹

¹⁷⁷ Jastrow, Kohler, "Bet Ha- Midrash", JewishEncyclopedia.com, 11.12.2020

¹⁷⁸ Jastrow, Kohler, " Bet Ha- Midrash", JewishEncyclopedia.com, 11.12.2020

¹⁷⁹ Natan Efrati, Aaron Rothkoff, "Bet(h) Midrash", *EJ*, III, s. 538

¹⁸⁰ Arslantaş, " Abbasiler Döneminde Yahudilerin Temel Eğitim Kurumları ...", s. 458

¹⁸¹ **Pidyon ha Ben:** Eğer ilk doğan erkek çocuk Tevrat öğrenimine adanmayacaksa kefaretle kurtarmak için yapılan törendir. Tören esnasında baba güzel giysiler giydirilmiş bir aylık bebeği kohenn önüne çıkarıp İsrailoğullarından olan annesinin ilk bebeği olduğunu ve Tanah'taki kurallar çerçevesinde çocuğunu kurtarma istediğini belirtir. 5 şekel ya da buna karşılık bir gümüş eşyanın baba tarafından kohene bağışlanması karşılığında ilk doğan erkek bebek Tanrı hizmetinden muaf tutulur. Kohen bu ücreti

- 5 yaşına gelen her Yahudi erkek çocuk vilayetindeki küçük okula okumayı öğrenmesi için gönderilir (Bet Sefer). Ardından Levililer kitabını, haftalık İbranice bölümleri (peraşa), sonra yerel dili ve sonrasında Targum'u öğrenmek için çalışır.
- 10 yaşına gelen çocuk Mişna çalışmaya başlar. Talmud'un Berakot risalesinden başlar ve 3 yıl boyunca Moed¹⁸² emirleriyle ilgili daha küçük risalelere geçer.
- 13 yaşında sıradan bir erkek çocuğu eğitimini tamamlamıştır. Ancak adanmış olanlar 16 yaşına kadar aynı okula devam eder.
- Her haftanın, ayın ve dönemin sonunda çalışmalar gözden geçirilir.
- Öğrenciler her akşam birbirlerini sınarlar. Böylece öğrencilerin ders sonu birbirlerine ne öğrendiklerini sormaları gelenek hainini almıştır.
- Eğitim kitap aracılığıyla yapılır, ezberden yapılmaz. (Öğrencilerin ezberlemek için kitaptan yardım alacakları, başka birinin ezberinden ezber yapılamayacağı anlatılmak istenmiştir.)
- Öğretmen başına on öğrenciden fazlası olmaz (ancak bazı kaynaklar öğretmen başına 24 öğrenci olabileceğini ifade eder¹⁸³), öğretmenlerin başka işleri/ meslekleri de olamaz.
- Cemaatin her üyesi yıllık yarım şekel okul için ödeme yapar.¹⁸⁴

dilerse babaya geri öder, dilerse tutar. Bu törenin minyan önünde yapılması gerekir. (Salih Çinpolat, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Çocuk Algısı*, s.88)

¹⁸² Bayramlar ve özel günlere dair usulleri anlatan Mişna bölümü

¹⁸³ Hirsch ve dğr. "Education", JewishEncyclopedia.com, (e.t. 11.12.2020)

¹⁸⁴ Joseph Jacobs, Judah David Eisenstein " Yeshibah", JewishEncyclopedia.com, (e.t. 11.12.2020)

Bu belgeler ışığında Yahudiler için zorunlu dini eğitimin teoride 7 yıllık bir süreç olduğu söylenebilir. Ancak öğrencilerin birçoğu okulda 3-4 yıl kaldıktan sonra çalışmak, meslek edinmek ya da aile işine girmek için okulu bırakmışlardır.¹⁸⁵ Zorunlu olan geleneksel eğitimde İbranice başta gelir, bu eğitimde geleneksel metotlar kullanılırdı.

Kutsal kitabı okumayı öğrenen çocuk için eğitimin ikinci aşaması ezberlenebilecek ve evde çalışılabilecek kısa metinlerin kopyalanmasıydı. Çocuk bunları tekrarlar sayesinde ezberler ve böylece bilgi nesilden nesle aktarılırdı. Geleneksel Yahudi eğitime göre ancak sürekli tekrar, Sözlü Tora eğitiminde öğrenmenin doğruluğunu sağlar. “Bölümünü yüz kez tekrar eden biri yüz bir kez tekrar edenle kıyaslanmaz bile.”¹⁸⁶ Bu şekilde sürekli tekrar sayesinde çocuklar İbranice telaffuzda ve Kutsal yazıları okumakta ustalaşırlar. Böylece Tevrat’ı okumada ustalaşan çocuk Bar Mitzva’sında ailesini onurlandıracaktır.

Bir sonraki aşamada çocuk, Özdeyişleri ve hukuk kurallarını öğrenir. Ayrıca pratikte gerekliliğinden dolayı temel matematik ve yerel diller de öğretilirdi.¹⁸⁷ Zorunlu eğitimini tamamladıktan sonra isteyen ve bu konuda gelişim gösterenler daha üst düzey eğitim almak üzere Yeşivalara devam ederlerdi.

2.B.2.d. Heder

Kelime manası olarak oda demek olan Heder, Yahudiliğin eski ilkokullarıydı. Heder kelimesinin eskiden beri devam eden Rabbi’nin evinde çocukların eğitilmesini anlattığı düşünülebilir. Geleneksel şekliyle heder, Rabbi ve ailesinin barındığı ve

¹⁸⁵ Y. Naeh, a.g.e., s.262

¹⁸⁶ Yehuda Moriel, “ Education”, *EJ*, VI, s. 171

¹⁸⁷ Bortniker, “ Education”, s.167

çocukların eğitildiği bir odadır. Ailelerin rabbiye eğitim için belli bir ödeme yaptıkları¹⁸⁸ heder, Talmud Tora'dan bağımsızdır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Aşkenazlar, sinagog yanında bulunan büyükçe bir oda olduğundan ve yalnızca Tevrat okunması amacıyla dersler verildiğinden bet seferlere de heder demişlerdir.

Hederde çocuklar *kitot* denen sınıflara ayrılırlardı. Bu sınıflar genellikle 3-6, 6-7, 8-13 şeklinde yaşlara göre belirlenirdi. Rabbi bir sınıfa öğretirken diğerleri yüksek sesle tekrarlayarak başka bir dersi hazırlarlardı. Bazı durumlarda rabbiye *Belfer* denen yardımcıları da eşlik ederdi. Bu tekrarlar esnasında sesin olabildiğince yüksek çıkması tercih edildiğinden hederin sesi uzaklardan dahi duyulabilirdi.¹⁸⁹

Ancak ilerleyen dönemlerde Heder cemaat tarafından, ailesi eğitim masraflarını karşılayamayan yoksul çocuklar ve yetimler için eğitim veren ya da öğretmenin ücretini direkt aileden aldığı özel bir kurum olarak idame ettirildi.¹⁹⁰

Metod bakımından bet(h) midraş ve hederin eğitimleri arasında fark bulunmasa da hederde seküler dersler verilmezdi. Sırasıyla dualar, Raşi tefsiriyle birlikte Tora ve Talmud okutulurdu.¹⁹¹ Zira hederde verilen eğitimin amacı çocuğu sinagog servisine hazır hale getirmektir.

19.yy Avrupa'da etkili olan Haskala hareketi, hederleri de etkilemiştir, sıkça eleştirilen hederler bazı değişikliklere giderek *heder metukkan* adını almıştır. Bu yeni hederlerde çalışma saatleri daha kısadır ve dünyevî dersler de verilir. Bu nedenle rabbiler eskiden olduğu kadar çok İbranice ve rabbinik bilgi veremezler.¹⁹²

¹⁸⁸ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, s.206

¹⁸⁹ Herman Rosenthal, Peter Wiernik, "Heder", JewishEncyclopedia.com (e.t 19.01.2021)

¹⁹⁰ Louis Isaac Robinowitz, "Heder", *EJ*, VIII, s. 752

¹⁹¹ Rabinowitz, "Heder", s. 752

¹⁹² Rosenthal, Wiernik, "Heder", JewishEncyclopedia.com

2.B.3. Üst Düzey Eğitim Kurumları: Yeşivalar

Kelime anlamı olarak oturmak demek olan yeşiva bilginlerin bir araya gelerek Yahudi hukuku ve Talmud hakkında uzun müzakereler yaptığı meclisleri ifade eder.¹⁹³ Bu yönüyle idari özelliği de olan yeşivaların ilk örneği II. Mabed döneminde Kudüs'teki Sanhedrin olarak görülmüştür.¹⁹⁴

Ancak zamanla yeşiva kelimesi Talmudik eğitim yapılan farklı tipte 3 kurumu ifade eder oldu:

- Kudüs ve Babil'de, amoraïm döneminde Talmud'un oluştuğu akademiler;
- geonim döneminde Sura ve Pumbedita akademileri;
- post gaonik dönemde Talmud çalışmalarının yürütüldüğü yerel akademiler.¹⁹⁵

Bizim bu bölümde inceleyeceğimiz yerel eğitim kurumları olan yeşivalardır.

Yeşivalar, bet midraşlardan sonra din eğitimine devam etmek isteyen kimselere eğitim sunan kurumlardı. Zorunlu eğitimin aksine yeşivalarda eğitim ücreti yoktu. Buna rağmen rabbinik dönem boyunca zorunlu eğitimini bitiren çocuklar aileye katkı sağlamak adına ekonomik faaliyetlere katılıyor, meslek öğrenimine başlıyorlardı. Ancak gençlere bu eğitim Rabbiler tarafından verilmiyordu. Bu sebeple yeşivalarda günlük dersler daha kısa olsa da devam eden öğrenci sayısı azdı.

¹⁹³ Nuh Arslantaş, "Abbasiler Döneminde Yahudilerin Yüksek Din Eğitimi Kurumları: Yeşivalar", *Belleten*, 79, 286, 2015, s.847 ; Blech, a.g.e., s. 161

¹⁹⁴ Hatice Doğan, *Yeşivaların Yahudi Din Eğitimindeki Rolü*, (<https://doczz.biz.tr/doc/231966/ye%C5%9Fi%CC%87valarin-yahudi%CC%87-di%CC%87n-e%C4%9Fi%CC%87ti%CC%87mi%CC%87ndeki%CC%87-rol%C3%BC--%C3%B6zet-i%CC%87nsan>), e.t. 02.03.2020), s.15

¹⁹⁵ Simha Assaf, "Yeshivot", *EJ*, XXI, s. 315

Fakir olan öğrencilerin masrafları cemaatin bağışlarından karşılanırken birçok öğrenci küçük çocuklara ders vererek, el yazmalarını kopyalayarak, çevredeki topluluklarda ibadetlere önderlik ederek ve hatta bazen borçlanarak maddi kaynaklarını tamamlamaya çalışırdı.¹⁹⁶ Bununla birlikte Yeşivaların bütçeleri kendilerine gelen davalardan, yemin kefaretlerinden ve idareleri altındaki bölgelerin vergilerden ve gönüllü bağışlardan toplanırdı.¹⁹⁷

Her yeşivanın başında bir *gaon* bulunurdu. Gaon hem idari işlerden hem de eğitim öğretimden ve geleneğin korunmasından sorumluydu. Yeşivada gaondan sonraki en yetkili kişi *avdi*. Aynı zamanda gaonluk mahkemesinin başkanlığını da yapan (*av bet din*) *avın* ismi cemaatlere gönderilen mektuplarda gaondan hemen sonra yazılırdı. Gaon, *av* ve yeşivadaki üçüncü kişi (*ha-şili*) tarafından idari kararlar alınırdı. Bunun yanında yeşivalarda ders vermekle görevli rabbiler topluluğu vardı.¹⁹⁸

Yeşivaların idari konumları sebebiyle toplumla sıkı bir bağları vardı. Yeşivadaki öğrenciler dualarını rabbiden ayrı olarak yapabilseler de topluluk kuralları herkes için bağlayıcıydı. Topluluk içinde bir anlaşmazlık çıktığında rabbi, yeşiva öğrencilerini toplardı ve yerel davalar bu toplantılarda müzakere edilerek sonuçlandırılırdı.¹⁹⁹

Bir yeşivadan diğerine koşan öğrenciler olduğu gibi, orta yaşlı ve evli olduğu halde yeşivalara yeni başlayanlar da vardı. Yeşivada okuyanların; halaha öğretmek, anlaşmazlıklarda yargıçlık yapmak ve dinî olmayan kurumlar tarafından konan *haskamaları* onaylamak gibi görevleri vardı.²⁰⁰

¹⁹⁶ Mordechai Breuer, “Yeshivot”, *EJ*, XXI, s. 318

¹⁹⁷ Arslantaş, “Abbasiler Döneminde Yahudilerin Yüksek Din Eğitimi Kurumları: Yeşivalar”, ss. 852-853

¹⁹⁸ Arslantaş, a.g.e., ss.851-852

¹⁹⁹ Breuer, “Yeshivot”, s. 317

²⁰⁰ Ben- Naeh, *Sultanlar Diyarında Yahudiler*, s. 266

Yeşivalarda eğitim yılı iki dönemden oluşuyordu: 1 İyar'dan Pentakost'a kadar birinci, 1 Heşvan'dan Hanuka'ya kadar ikinci dönem. Yeşivalarda günde bir sayfa Talmud, Raşi tefsiri ve tosafist yorumlarla birlikte okunurdu. Gaon bir sandalyede oturur ve öğrenciler de etrafında yerde oturarak dinlerlerdi. Dersten sonra rabbi öğrencilerden zor olan pasajları açıklamasını isterdi. Böylece anlaşılmayan kısımlar tespit edilir ve açıklanırdı. Dönemin ikinci yarısı ise halahanın pratik yorumlarını çalışmaya adanırdı. Her dönem sonunda öğrenci, dönem boyunca öğrendiklerini gözden geçirirdi.²⁰¹

Yeşivaya yeni başlamış bir öğrenciye *bahur* denir, kişi belli bir akademik dereceye ulaştığında *meshuhrar* adını alırdı. Yıllarca yeşivada eğitim gören akademik liyakatin kanıtlayan öğrenci ise *haver* olarak anılırdı. Ancak 14.yyda yeşivadan mezun olmak ve din adamlığı yapabilmek için *semikhah* kuralları sistemleştirildi.²⁰²

Yeşivalar örgün eğitimin yanında isteyen herkesin katılabileceği halk eğitim kurumlarıydı. Sura yeşivası ile özdeşleştirilen Pirke uygulamasının kökenleri Filistin'e dayanmaktaydı. Bu konuşmalarda hukuka dair bir soru ile başlanır, sorular cevaplandırıldıktan sonra Yahudi tarihine dair kısa bir hikâye ele alınır. Bir pirkede vaaz dört bölümden oluşurdu: İlk bölümde anlatılacak konuya giriş mahiyetinde, Tevrat'ta yer alan bir emir ya da nehiyle başlanırdı. Ele alınacak konunun sinagoglarda haftalık okunan Tevrat konularıyla bağlantılı olmasına dikkat edilirdi. "...İsrailoğullarına yasaklanan şeylerden biri de..." ya da "...İsrailoğullarına farz kılınan şeylerden biri de..." şeklinde başlanan konuşmada, önce konuyla ilgili Tevrat ve Talmud'ta yer alan pasajlar aktarılırdı. Konuşma konusunun önemine dair yapılan bu girizgâhtan sonra ikinci bölümde vaazın konusuna geçilir ve "...*Bilmeniz gerekir ki...*", "...*Şunun unutulmaması gerekir ki...*" gibi kalıplaşmış bazı ifadelerle konuşmaya başlanır; ardından da konuyla ilgili iki meseleden bahsedilirdi.²⁰³ Pirke için seçilen konu

²⁰¹ Joseph Jacobs, Judah David Eisenstein, "Yeshibah", JewishEncyclopaedia.com, (e.t. 11.12.2020)

²⁰² M. Breuer, "Yeshivot", s. 318

²⁰³ Arslantaş, "Abbassiler Döneminde Yahudilerin Yüksek Din Eğitimi Kurumları: Yeşivalar", ss. 861-863

halkın o günkü ihtiyaçlarına göre seçilir ve halkın anlayacağı bir dille aktarılırdı. Bu yönüyle pirkelerin İslam'daki Cuma hutbelerine benzediği söylenebilir.

İstanbul'un yeşivaları arasında en tanınmışları Eliya Mizrahi ve Josef Levi'nin okullarıydı. Bu okullarda büyük Talmud uzmanları yetişmişti. Değişik belgelerde Bikur Holim, Ezra Bessaroth gibi isimler taşıyan yeşivalara da rastlanabilir.²⁰⁴ İzmir, Bursa ve Edirne'de de benzer okullar vardı.

Yeşivalar için bağış yapanlar ya da bu kurumların devamlılığını sağlayanlar bağışın yapıldığı koşulları, yeşiva başkanlarının nasıl atanacağını, kimin eğitim göreceğini, eğitimin niteliği ve şeklini ve daha birçok ayrıntıyı belirleyen belgeler hazırlarlardı. 16. yüzyılda Osmanlı'daki yeşivaların çoğu adlarını kahalden alıyorken 17.yüzyılda cemaat yeşivalarının sayısı azaldı ve bireyler tarafından kurulan/desteklenen yeşivalar arttı. Bu durum hahamları ve öğrencileri zengin elite bağımlı hale getirdi. Osmanlı kentlerindeki yeşivalar hakkında 17. Yüzyıldan günümüze ulaşan pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bunun nedeni cemaat tarafından desteklenen yeşivaların azalması ve eğitim kalitesinin düşmesi olabilir. Ancak Selanik yeşivaları bunun istisnasıdır. Selanik Yahudileri eski cemaat yeşivalarını ayakta tutabilmek için çabalamıştır.²⁰⁵

Resmî eğitim kurumları olan Talmud Toralar ve Yeşivalar dışında sinagogda, bet midraşa ve hatta bazen evlerde resmî olmayan eğitim çevreleri de bulunmaktaydı.²⁰⁶

²⁰⁴ Naim A. Güleriyüz, *Tarihte Yolculuk Edirne Yahudileri*, Gözlem yay., İstanbul, 2014, s.100

²⁰⁵ Ben-Naeh, a.g.e., ss. 267-268

²⁰⁶ Ben-Naeh, a.g.e., s. 269

2.B.4. Osmanlı'da Yahudi Bir Bireyin Geleneksel Din Eğitimi

1850, hatta Osmanlı'da ilk Alliance okulunun kurulduğu 1875 yılı öncesinde Osmanlı topraklarında doğmuş Yahudi bir erkek çocuğu geleneksel bir eğitimden geçmekteydi. Çocuk tamamen babanın soyuna ait olarak görülüyordu. Çocuğun diğer bütün ihtiyaçları gibi eğitimi de babanın göreviydi.

Bu bağlamda çocuk konuşmaya başladığında eğitimi de başladılar. Bu dönemde baba, bazı kavramları ve tekrar yoluyla Tevrat'tan cümleleri öğretmeye başladılar. Bu cümleler rabbiler tarafından seçilmiş olup Yasa'nın ve Yasa öğretiminin Yahudiler için önemini vurgulayacak cümlelerdir. Böylece çocuklar gerek Yahudi tarihine dair hikayeler ve bazı dini konulara dair anlatılanları dinleyerek gerekse güçleri yettiği ölçüde ibadetleri taklit ederek bet(h) seferde alacakları eğitime hazır hale gelirlerdi.

6 yaşına gelen çocuklar Bet(h) sefer'de İbranice okuma- yazma öğrenmeye başlarlardı. Çocukların bu yaştan önce kabul edilmemeleri konusunda rabbiler uyarılarda bulunmuşlardır.²⁰⁷ Ancak bu yaştan sonra çocuklar kapasitelerine göre dersler alırlar. Okuma- yazmayı söken çocuk Tora'dan pasajları yazmaya ve ezberlemeye başlar. Çocuğun ilerlemesine bağlı olarak Mişna eğitimine geçilirdi. Osmanlı'da 16-18.yıllarda bunlara ek olarak Ladino dili ve ders veren rabinin bildiği kadarıyla matematik öğretilirdi.²⁰⁸

Bu şekilde 12-13yaşlarına gelen çocuk bar mitzva töreniyle yetişkin olmuş sayılırdı. Çocuğun yetişkinliğe erişmesi babanın sorumluluklarını düşürüyordu. Bundan sonra din eğitimine devam etmek çocuğun tercih ve gayretiyle olurdu. Zorunlu eğitimini bitirenler genellikle meslek eğitimine başlarlardı. Usta- çırak ilişkisi ile uygulamalı olarak meslek edinen Yahudiler düzenli olarak sinagoglara giderek bilgilenirlerdi.

²⁰⁷ Yehuda Moriel, "Education", *EJ*, VI, s. 170

Din eğitimini sürdürmek ve derinleştirmek isteyenler Yeşivalara devam ederlerdi. Yeşivalar bir tür haham okulu idi. Bu okullarda genellikle Şulhan Aruh, Talmud ve tefsirleri okutulurdu. Ayrıca bu okullarda bazı dönemlerde felsefe, matematik, astronomi gibi dersler de okutuluyor; Latince ve Arapça gibi klasik diller de öğretiliyordu.²⁰⁹ Ancak bu durumun devamlı ve yaygın olduğu söylenemez. Pratik faydası olmadığı düşünülen fen bilimleri, coğrafya, yerel tarih gibi dersler ise göz ardı ediliyordu.

Sabatay Sevi hareketi ve cemaatin zayıflamaya başlaması ile eğitimin kalitesi düşmüş ve içeriği daralmıştı. Tanzimat'tan önce Yahudi okullarında, din eğitiminin yanında, yalnızca gramersiz İbranice ve matematiğin dört işlemi öğretiliyordu.²¹⁰

Bu şekilde eğitimini tamamlayan sıradan bir Yahudi, baba olarak; Yeşivalar'da eğitim görenler ise babalık sorumluluğunun yanında dersler de vererek eğitmen konumuna yükselmiş oluyordu.

2. B.5. YAHUDİLER'DE GELENEKSEL DİN EĞİTİMİNİN EĞİTİM BİLİMLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Evrensel anlayışa göre insan doğumundan ölümüne kadar farklı yönleriyle sürekli değişim ve gelişim içinde olan bir varlıktır. Eğitim ise bütün bu yönleri geliştirerek olabilecek en iyi noktaya getirmeyi amaçlar. Böylece insanın yüksek hedefler doğrultusunda kaliteli bir hayat sürmesini sağlamaya çalışır. Sağlıklı bir eğitim yapılabilmesi için eğitilenin ihtiyaçları ve kapasitesi dikkate alınmalıdır.

²⁰⁸ Eroğlu, a.g.e., s. 188; Ali Aslan, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yahudilerin Üsküdar'daki Eğitim Faaliyetleri", *Üsküdar Sempozyumu*, 2004, I, s. 291

²⁰⁹ Eroğlu, a.g.e., s. 188

²¹⁰ Eroğlu, a.g.e., s.189

Konumuz olan Yahudi din eğitiminde değerleri belirleyen doğal olarak dindir. Bu yüzden evrensel olarak yaygın anlayışa paralel bir şekilde Yahudi din eğitiminin amacı da dinin oluşturduğu değerler çerçevesinde iyi ve güzele yönelmiş, dindar ve üretken bireyler üretmektir. Bu yolla dinin devamlılığı ve kültürün zenginleşmesi sağlanabilir.

Bu bölümde yukarıda bahsettiğimiz geleneksel eğitimin aşamaları, çocuğun gelişim dönemleri dikkate alınarak incelenecektir. Din eğitimcileri arasında bu bölümleri farklı yaş aralıklarında değerlendirenler olsa da biz karşılaştığımız kadarıyla çoğunluğun kullandığı sınıflandırmaya uygun olarak; 0-3 yaş, 3-6 yaş ve 7-13 yaş şeklinde ayırmayı uygun gördük.

2. B. 5. a. 0-3 Yaş

Hayatın ilk yılları insanın her alanda başkalarına bağlı olduğu bir dönemdir. Bu dönemde çocuk dış dünyayı yeni tanımaktadır. Bu dönemdeki çocuk basit hareketleri taklit edebilir ve konuşmayı öğrenir. Zihinsel açıdan nesne devamlılığının öğrenildiği dönemdir. Oruç'un Elkind'den aktardığına göre bu dönem din eğitimine başlamak için en uygun dönemdir.²¹¹ Dini anlayışın temeli sonsuz ve yüce bir yaratıcıya inanmaktır. Bu dönemdeki çocuk tam olarak kavrayamasa da sonsuz yaratıcı fikrini anlayabilir.

Tanah'taki "Ey egemenimiz Rab... Çocukların hatta emziktekilerin sesiyle set çektin hasımlarına..."²¹² ifadesi 16.yy. İstanbul'da bebeklere din eğitimi yapılması gerektiği şeklinde anlaşılmıştır.²¹³ Çocuğun konuşmaya başladığı anda babası tarafından bazı cümleler tekrar edilmek suretiyle, din eğitimi başlar. Bu cümleler, tıpkı yukarıdaki cümleyi de barındıran ve çocuklara öğretilmesi tavsiye edilen bu pasaj gibi,

²¹¹ Cemil Oruç, "Erken Çocukluk Dönemi Gelişim Teorileri", *Turkish Studies*, VIII, 8, 2013, s.975

²¹² Mezmurlar 8/3

²¹³ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi Oluşum Yılları (1453-1566)*, s. 184

Rab'in dünyayı yaratışına övgü barındıran ifadeler içermektedir. Böylece çocuk kavramlara dair ilk öğrenimleri arasında Yaratıcı Tanrı kavramını da tanımış olur.

“Erikson yetişkinlerin dini davranışları ile bebeklerin davranışları arasında birçok benzerlik kurar ve çocuğun gelecekteki dini hayatının, bebeklikte gelişen veya gelişemeyen güven duygusuyla yakından ilgili olduğunu ifade eder. Temel güvenin gelişmesiyle eşzamanlı olarak gelişen ilksel inanç (yaklaşık 0-2 yaşları) bebeklik döneminde karşılaşılan birçok problemin çözümünde yol göstericidir.”²¹⁴ Bu ilksel inanç, iman evresinde belirleyici olmasa da ilerleyen evrelerin sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi için önemlidir.

Yine “hayatın ilk yıllarındaki din eğitim ve öğretimi, dinî bilgileri bütünüyle çocuğa aktarmak demek değildir, ruh ve zihin kabiliyetlerini işleterek onu vahyi anlamaya hazırlamaktır. Çocuğun kabiliyetleri erken yaşlarda gelişirse ileride bir yetişkin olarak o, kendisi için gerekli olan öğretimi devam ettirebilir.”²¹⁵

Bu dönemin ikinci yarısı çocuklarda temel ihtiyaçlarını kendi başına görme eğilimi görülür. Bu dönemde yemek yeme, temizlik, kendi başına giyinebilme becerilerinin gelişir. Ancak tam manasıyla bağımsız olmaktan uzak olan çocuğun eğitimi yine ailede devam etmektedir.

2.B.5.b. 3-6 Yaş: İlk Çocukluk

Psikologlara göre din duygusunun altın çağı olan bu dönemde çocuk dine karşı yoğun bir ilgi duyar. Allah'ı kavrama, dinî pratikleri uygulama, dinî kavram ve konuları öğrenmeye isteklidir. Okul öncesi çocuklar üzerinde yapılan çalışmalar din duygusunun

²¹⁴ Oruç, a.g.e., s. 975

²¹⁵ Mualla Selçuk, “ Çocuk Eğitiminde Dini Motifler (Okul Öncesi Çağ)”, *İslamî Araştırmalar Der.*, 1990, IV, 2, s. 108

ve inanma ihtiyacının onlara yabancı olmadığını göstermektedir.²¹⁶ Ancak bu dönemdeki dine yatkınlık genel manada olup tamamen bilinçli değildir. Çocuk çevresel şartlara ve eğitime göre bir dine yönelmektedir.

“Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hıristiyan veya Mecûsî yapar...”²¹⁷ hadisi bu dönem çocukların dinî ilgilerini güzel bir şekilde açıklamaktadır.

Bu dönemdeki çocuk kendisinin ve aile üyelerinin rollerini daha net bir şekilde kavrar.²¹⁸ Çocuk etrafındaki dünyayı somut ilişkiler üzerinden değerlendirmektedir. İlk çocukluk evresi dil gelişiminden soyut işlemler dönemine kadar devam eder. Dinî kapsamda çeşitli sorular soran çocuk, kendi varlığını ve çevresini anlamlandırma çabası içindedir.

Çocuğun dine dair sorularını cevaplamak da anne- babanın görevidir. “Gelecekte çocuklarınız size, Tanrımız Rab’bin size verdiği yasaların, kuralların, ilkelerin anlamı nedir?” diye sorunca onlara şöyle diyeceksiniz:’ Mısır’da Firavun’un köleleriydik. Rab güçlü eliyle bizi oradan çıkardı. Gözlerimizin önünde Mısır’a, firavuna, ailesine karşı belirtiler, büyük ve korkunç işler yaptı. Atalarımıza ant içerek söz verdiği ülkeye götürmek ve orayı bize vermek için bizi Mısır’dan çıkardı. Sürekli üzerimize iyilik gelmesi ve bugün olduğu gibi sağ kalmamız için tanrımız Rab bütün bu kurallara uymamızı ve kendisinden korkmamızı buyurdu. Tanrımız Rab’bin önünde verdiği bu buyruklara uymaya dikkat edersek bunu bize doğruluk sayacaktır.”²¹⁹ Bu doğrultuda çocuğa emir ve yasakların anlamı açıklanırken atalara ve sıkıntılardan Rabbin yardımıyla kurtuluşa vurgu yapılarak ortak tarih ve amaç bilinci de

²¹⁶ Mustafa Tavukçuoğlu, “Okul Öncesi Çocuğun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi”, *NEÜİFD*, 14, 14,2002, s. 53

²¹⁷ Buhârî, Tefsîr, (Rûm) 2; M6755 Müslim, Kader, 22

²¹⁸ Ziya Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel yay., Ankara, 2015, s.63

²¹⁹ Yasanın Tekrarı 6/ 20-25

oluşturulmaya çalışılır. Bu dönemde Yahudi bir ailenin temel amacı, Yahudi dinine bağlı ve ahlaklı bir çocuk yetiştirmektir.

Bu süreçte çocuk yaratıcıyı bazı kavram ve sembollerle tanıyabilir. *Peri masalı dönemi* de denilen bu dönemde çocuk yaratıcıyı, bizzat tecrübe ettiği şeylerden yola çıkarak “bir kral, bulutların üzerinde altın bir evde yaşayan, korkulan ve saygı duyulan beyaz sakallı bir varlık şeklinde düşünebilir.”²²⁰ Çocuğun yaratıcıyı insan suretinde hayal etmesi dönemin ‘ben merkezli’ düşünce yapısından kaynaklanıyor olabilir. Bu dönemde bedeni olmayan, her zaman ve mekânda mevcut ve her şeye gücü yeten Tanrı anlayışını kavramak -birçok yetişkin için olduğu gibi- çocuk için zordur.

İlk çocukluk dönemi, çocukların dinî eğitim ve telkinlere açık oldukları bir dönemdir.²²¹ Eğitimciler, bazı değişiklikler mümkün olmakla birlikte, 0-6 yaş döneminde karakterin belirlendiğini düşünmektedir. Bu dönemde edinilen alışkanlıklar ve geliştirilen karakter ömür boyu sürdürülmektedir. Bu da akla Tanah’taki “Çocuğu tutması gerek yola göre yetiştir. Yaşlandığında o yoldan ayrılmaz.”²²² ifadelerini getirmektedir. Gerçekten Rabbinik dönem boyunca Yahudiler çocukların eğitimine büyük önem vermişlerdir. Çocuğun iyi bir dini eğitim alması babası üzerindeki en büyük hakkıdır, zira ilk çocukluk döneminde çocuğun eğitimini babasıdır.

“Okul öncesi dönemde çocuğun en belirgin öğrenme yollarından biri de taklit etme ve benzemeye çalışmaktır. Çocuğun taklit etmeye ve benzemeye çalıştığı kişiler de kendisine en yakın, ihtiyaçlarını karşılayan, kendisini seven, çocuğun beğendiği ve takdir ettiği, kendileriyle duygu yüklü bağlar kurduğu kimselerdir.”²²³ Bu kimseler genellikle çocuğun aile üyeleri bazen de çevredeki öğretmen, akraba vb. biridir. Bu dönemdeki çocuk doğru yanlış ayırımını bilinçli olarak yapamaz. Olumlu dönüt alınan

²²⁰ Oruç, a.g.m., s. 376

²²¹ Tavukçuoğlu, a.g.m., s. 52

²²² Süleyman’ın Özdeyişleri 22/6

²²³ Mustafa Tavukçuoğlu, a.g.m., s. 55

davranışlar iyi, olumsuz dönüt alınanlar kötü ile eşleştirilir. Ancak bu dönütlerin nasıl olması gerektiği dikkatlice düşünülmelidir. “Çocuğunu terbiye etmekten geri kalma, onu değnekle dövsen de ölmez. Onu değnekle döversen canını ölüler diyarından kurtarmış olursun.”²²⁴ ifadelerinde görüldüğü gibi çocuğa karşı fiziksel şiddetin yararlılığı ve sonuçları tartışmalıdır. Böyle bir tepki çocuğu doğruya yönlendirmek yerine dinden tamamen soğumasına da neden olabilir. Ancak geleneksel dönem boyunca bu yöntem gerek Bet(h) sefer, Bet(h) midraşlarda gerekse aile içinde kullanılmıştır. Bununla birlikte Rabbiler bu cezaların olabildiğince azaltılması ve çocukların yaralanmamaları konusunda uyarılmışlardır.²²⁵

Bunun yerine sevgi ve güven veren, hoşgörülü bir yaklaşım çocuğun rahat hissetmesine ve öğrenmeye daha açık bir hale gelmesine neden olur. Ancak bu tutumda da aşırıya kaçarak dinen yanlış, ahlaken kötü sayılan davranışların normalleşmesine göz yumulmamalıdır. Nitekim “Oğlundan değneği esirgeyen, onu sevmiyor demektir. Seven baba özenle/ zamanında/ erkenden terbiye eder.”²²⁶ İfadesinde görüldüğü gibi sevmek, terbiye etmekle özdeşleştirilmiştir.

Çocuğun yeni şeyler deneyimlemeye meyilli olduğu bu dönemde yetişkinler, onun cesaretini kırmadan kabiliyetleri doğrultusunda çocuğa ahlakî ilkeleri ve ibadetleri öğretmeli, temel ihtiyaçlarını karşılayacak beceriler geliştirmeleri için onlara yardımcı olmalıdır. Başarılı bir şekilde gerçekleştirilen davranışın çocukta coşku ve heyecan oluşturacağı göz önünde bulundurularak sık sık gözlem ve tekrar imkânı sağlanmalıdır.

Yahudi din bilginleri olan Rabbiler çocukların erken yaşta ibadetlere ve dini törenlere katılmalarını tavsiye etmişlerdir. “Bu sözlerimi aklınızda ve yüreğinizde tutun. Bir belirti olarak ellerinize bağlayın, alın sargısı olarak takın. Onları çocuklarınıza

²²⁴ Süleyman’ın Özdeyişleri 23/ 13-14

²²⁵ Moriel, “Education”, *EJ*, VI s. 171

²²⁶ Süleyman’ın Özdeyişleri 13/ 24

öğretin...”²²⁷ ifadeleri çocukların da ibadetleri erken yaşta öğrenmeleri gerektiği şeklinde anlaşılır. Örneğin; Geleneksel olarak Yahudi bir çocuğun 3.yaş gününde evde ya da mahalledeki sinagogda, arkadaşları ve akrabalarının davet edildiği bir kutlama yapılır. Bu törende çocuğa kipa ve tallit giydirilir. Tora’dan bazı dualar okunarak saçları kesilir. Ancak yanakların yanındaki bukleler kesilmez. Böylece çocuğa Yahudi olmanın işaretleri öğretilerek dini eğitim verilmiş²²⁸ ve dini duyguları canlı tutulmuş olur. Bununla birlikte sevdiği insanların bir arada bulunduğu bu törenle Yahudi topluluğuna aidiyet hissi de sağlanır. Edinilen güzel anılar çoğun dine karşı olumlu bir tutum geliştirmesine yardımcı olur. Tevrat’ta bayramların oğullar- kızlar ve bütün halkla birlikte kutlanmasına önem verilmesinin²²⁹ sebeplerinden biri de bu olabilir.

Bu dönemde dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta çocuğun zihinsel yeteneklerinin olgunluğa ulaşmadığıdır. Bu dönemdeki çocuklar kazanımlarını çoğunlukla duygusal- sosyal ilişkilerle edinirler. Bu nedenle çocuğun dini eğitimi de genel eğitimi içinde ve günlük hayatın akışına uygun şekilde yapılmalıdır. Doğrudan din eğitimi yapmak yerine dolaylı eğitim tercih edilmelidir.²³⁰ Anne- babalar “Evde otururken, yolda yürürken, yatarken, kalkarken” çocuğa dini öğretebilmek için fırsat kollamalıdır.

İlk çocukluk dönemi aynı zamanda korku ve kaygıların yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde en önemli kavramlardan biri dua kavramıdır. Yetişkinlerin dahi sınırlı yetenek ve güçleri olduğunu fark eden çocuk, Tanrı’dan istemeye başka bir deyişle dua etmeye başlayabilir. Bu şekilde çocuk hem Allah’la doğrudan iletişim kurarak O’nu daha yakından hissetmeye hem de korku ve endişelerini dindirmeye imkân bulur. Aynı zamanda dua çocuğun en kolay katılım sağladığı ibadet olma özelliği taşır.

²²⁷ Yasa’nın Tekrarı, 11/18-19

²²⁸ Çinpolat, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da Çocuk Algısı*, s.251

²²⁹ Yasa’nın Tekrarı, 16/ 10-14, I. Samuel 20/ 5-8

²³⁰ M. Tavukçuoğlu, a.g.m., ss. 55-56; Oruç, a.g.m., s. 982

Yahudiler arasında da çocuk okula başlamadan önce sabah-akşam dualarını öğretmek önemlidir. Yine şükür içeren ve uyanınca okunan *modeh ani* duası da ilk öğretilen dualardandır.²³¹

Allah'la doğrudan ilişki halinde olma hissi ve kendisini sürekli işiten ve gören bir Rab inancı oluşmasını sağlayan dua, karakter üzerinde de olumlu etkiler yapar. İlahi adalet ve mükafat anlayışı çocuğun duygularını kontrol etmesine yardımcı olur.²³²

Nitekim Yahudiler de geleneksel olarak dini eğitime Tanak'tan bazı cümleler, dualar ve ilahilerle başlarlar. Tekrarı kolay olan bu ifadeler çocuğun yüzeysel olarak da olsa dinî değerleri benimsemesini sağlar. Çocuklar bu dönemde edindikleri bilgileri ileri dönemlerde yeniden organize ederek kullanılabilir.

2.B.5.c. 7-13 Yaş: Son Çocukluk / Temel Eğitim

Yahudi geleneksel eğitiminde ve günümüzde birçok ülkede de eğitime başlama yaşı 6 yaştır. Bu dönem çocuğun, dikkatinin aileden dış dünyaya kaydığı ve topluma karıştığı bir dönemdir. 6-7 yaşlarında bir çocuğun motor becerileri toplum içinde kısmen bağımsızlığını sağlayacak kadar gelişmiştir. Bunun yanında *temyiz* çağına ulaşan çocuk bazı basit hükümler verebilir, hükümleri kavrayabilir. Hâlâ somut düşünce döneminde olmakla birlikte bu dönemde sebep-sonuç, uzay-zaman, sayılar gibi görece daha karmaşık konuları anlayabilir, bilgiyi sınıflandırabilir. Bu dönemin sonlarında çocukta soyut düşünce gelişecektir.

“Beş yaş çocuk için Tora öğrenme yaşıdır, on yaşında Mişna eğitimine başlar, on üçünde emirlerden sorumludur/yetişkindir, on beş yaşında Talmud çalışmaya başlar.”

233

²³¹ Çinpolat, a.g.e., ss. 253-254

6 yaş civarında çocuğun duyu organları gelişmiş, iyi-kötü, doğru- yanlış gibi kavramları ayırt etme becerileri oluşmuştur. Bu dönem Yahudi eğitimi içinde Bet(h) sefer eğitimine rastlar ki çocuğa İbranice harfleri okuma -yazma eğitimi verilmekte ve temel ibadetler öğretilmektedir.

“Bilgeler oğlu 12 yaşına gelene kadar, okumak istemese bile, babanın ona karşı nazik olmasını yasalaştırdı. Ancak bu yaştan itibaren onu okumaya zorlamak için hayatının her alanına müdahale eder.”²³⁴ Bir önceki bölümde Özdeyişler’den aktardığımız cümlede çocuğu eğitmek için değnekle dövmenin bile mümkün olduğunu görmüştük. Ancak buradaki durum eğitim konusuna özeldir. Yahudi bir çocuk için zorunlu olan eğitimin 6-13 yaşları arasında Bet(h) midraşlarda aldığı eğitim olduğu göz önünde bulundurulursa henüz babanın sorumluluğu altındayken, bu eğitimi alabilmesi için çocuk gerekirse zorlanabilir.

Bununla birlikte yine aynı bölümün devamında “Çocuk 6 yaşına gelmeden onu (okula) kabul etmeyin. 6 Yaşındaki çocuğu okula kabul edin ve ona öküze yük vurur gibi Tora bilgisi yükleyin.”²³⁵ ifadeleri de yer almaktadır. Gemera bu ifadeler arasında bir çelişki olmadığını kaydeder. Çocuğa yoğun bir şekilde Tora bilgisi öğretilmelidir ancak çocuk öğrenmeyi reddederse 12 yaşına kadar hayatının her alanına müdahale edecek şekilde zorlanamaz. Bununla birlikte çocuklara 6 yaşından itibaren yoğun bir Tora eğitimi verilmesi emri Tevrat’a dayanırken onların 12 yaşından önce zorlanamayacağı ifadesinin Mişna’da yer aldığını belirtir.

²³² Esra Türk, “ Din Eğitimi Açısından Çocukluk Döneminde Dua Kavramının Önemi”, *İMAD*, 2015, I, 3, ss. 450-452

²³³ Avot 5/21

²³⁴ Ketubot, 50a

²³⁵ Ketubot, 50a

“Çocuğunu 6 yaşından önce okula gönderen kimsenin sürekli onun peşinden koşacağı ve yetişemeyeceği”²³⁶ de aynı bölümde ifade edilir. Bu ifadeleri çocuğun çalışma sebebiyle zayıf düşeceği ve babanın, onun sağlığından endişeleneceği şeklinde açıklayanlar da olmuştur. Önemli olan nokta 6 yaşından küçük bir çocuğun okula katılmak için hazır olmayışıdır. Zira bet midraşlar öğrencilerin ailelerinden ayrı olarak yoğun dini eğitim aldıkları bir kurumdur. Ancak 6 yaşında bir çocuk -ruhen aileye bağımlı olmakla birlikte- aileden ayrılacak motor becerilerini geliştirmeye başlamaktadır.

Bet sefer’de İbranice okuyup- yazmayı öğrenen çocuk Levililer kitabını talim etmeye başlar. Bu kitap temel olarak Tanrı’nın kutsallığını ve İsrail halkının Tanrı’yla ilişkisini nasıl sürdüreceğini anlatır. Levililer kitabı çoğunlukla sunu ve kurbanlıklar, dinen temiz ve pis sayılan şeyler, ibadetler ve kefaretle ilgili kuralları içerir.

Bunun yanında çocuklar haftalık peraş²³⁷ okumalarına da katılır. Okunan peraşaların dini ve ahlaki yorumları yapılır. Bu şekilde eğitiminin ilk aşamasında ibadetlerin temel kurallarını öğrenen çocuk, aynı zamanda dine dayalı bir ahlak eğitimi de almaktadır.

Okul çağı başlarında çocukta başkalarıyla iş bölümü yapma, kendini bir grubun içinde hissetme, arkadaşlıklar kurma eğilimi görülür. Çevreye uygunluk çabası içinde olan çocuk bencil davranışlarını terk etmeye başlar, otorite gördüğü yetişkinlerin kararlarını sorgulamaz, farkında olmadan çevresindekileri taklit eder. Öğretmenin, eğitmen sıfatıyla konumunun farkında olması ve davranışlarında dikkatli olması çok önemlidir.

²³⁶ Ketubot 50a

²³⁷ **Sidrah/ Peraşa:** Cumartesi, Bayram günleri ve bazı ayinlerde Tora’dan okunan bazı parçalardır. Cumartesi günü okunan kısımlar, bir senede okunup bitecek şekilde ayırt edilmiştir. Bu bölümlere Aşkenazlar “sidrah”, Seferadlar “perasha” adını verir. (Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem yay. 2001, II/478-479)

Geleneksel Yahudi eğitiminde öğretmen, yaşça küçük çocuklara eğitimlik yapması için büyük çocukları görevlendirebilir. Bu durumda çocuk daha az resmiyet altında ve eğlenceli bir ortamda ders anlatabilir/ dinleyebilir.²³⁸

Çocuğun gruba aidiyet hissetmesi bakımından birlikte yapılan dualar da faydalıdır. Bu dönemde akran grubu ya da yetişkinlerle birlikte sabah- akşam, yemekten önce- sonra, eve girerken- çıkarken vb. durumlarda edilen dualar çocuğa aynı zamanda örnek de olacaktır. Duada nelerin istenebileceğine dair fikir vermesi bakımından sürekli edilen dualar önemlidir. Ayrıca son çocukluk çağındaki çocuklar bütün dualarının gerçekleşmediğini fark ederler. Bu dönemde çocuğa duaları gerçekleşmese bile bunun kötü olmadığı ya da dualarının fark etmediği şekillerde kabul olmuş olabileceği açıklanmalıdır.

“7-10 yaşlarında çocukta ahlâkın istikrarlı bir hal almasına yardım edecek çok derin bir dinî gelişmenin meydana geldiğini düşünen psikologlar da vardır. Buna göre, bu dönemdeki çocuklar, önceki dönemlerde olduğu gibi, hissedilen, tasarlanan ve hayalde canlandırılan bir din duygusu yerine, yavaş yavaş zihinle kavranan bir dinî anlayışa yönelirler.”²³⁹ Önceki dönemde taklit ve tekrarlarla öğrenilen ibadetlerin bu dönemde çocuk için bir anlam kazanması ve bilinçli tekrar edilmesi gerekir. Çocuk daha önceden de ilgisi doğrultusunda ibadatlere katılıyor olsa da bu dönem ibadetlerin düzenli bir alışkanlık haline getirilmesi için önemlidir.

10-12 yaşlarındaki bir çocuk artık somut düşüncenin ötesine geçebilmektedir. Bu dönemde çocuklar bilgiye açtırlar. Hayatın işleyişi ve amacı, yaratılış ve doğa bilimlerine ilgi duyarlar. Bu dönemde çocukluktan sıyrılıp bağımsız bir birey olma ihtiyacı doğar. Bu doğrultuda çocuk, verilen bilgileri doğrudan kabul etmek yerine daha eleştirel bir tutum sergiler. Çocuk bu zamana kadar öğrendiklerini aklî süzgeçten

²³⁸ Moriel, “ Education”, s. 171

²³⁹ Ahmet Koç, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, *İÜİFD*, 17, 2008, s. 153

geçirerek özümser.²⁴⁰ Hayattaki gerçek rollerine hazırlık aşamasında olan bu gençlere pratik faydalar sağlayacak dini malzemeler sunmak gerekir.

Bu dönemde çocuklar kendilerine ideal bir insan tipi seçme ve ona benzeme eğilimi gösterirler. Bilgiye olan açıkları da göz önünde bulundurulursa çocuk için rol modelinin öğretmeni olması ihtimali yüksektir. Bunun yanında kahramanlık hikayeleri, tarihi şahsiyetler de çocuk için rol modeli olabilir. Bununla birlikte somut öğrenme aşamasında olan çocuk için geçmiş yaşantılar dolaylı öğrenme de sağlayacaktır. Nitekim insan ömrü bütün hataları yapıp doğrusunu öğrenecek kadar uzun değildir. Ancak örneklik teşkil edecek hikayeler sayesinde çocuk iyi ve doğru olana yönelebilir. Bunun yanında zor durumlara karşı gösterilen sebat örnekleri çocukların irade gelişimine de katkı sağlar.²⁴¹

Bu dönem, Yahudi din eğitiminde çocuğun Mişna öğrenmeye başlaması tavsiye edilen dönemdir. Mişna, Yahudi hukukuna dair temel metindir. 10 yaşındaki bir çocuğun sosyal ve psikolojik ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğunda Mişna eğitimine başlaması yerinde olacaktır.

Seder Zeraim'in ilk faslı olan Berahot bölümünden Mişna eğitimine başlanır. Bu bölüm *Şema İsrail* duasının sabah akşam söylenmesi, her gün 3 *tefilada* okunan *amida* ve amidanın nasıl olması gerektiği gibi temel ibadetlere dair hükümlerden başlar. Ardından geçilen Sefer Moed ise bayram kutlamaları, kişinin Mabed'e karşı sorumlulukları gibi konuları içerir. Böylece çocuk yetişkin bir Yahudi'nin temel hak ve sorumluluklarını öğrenmiş olur.

²⁴⁰ M. Akif Kılavuz, Hüseyin Yılmaz, “ Örgün ve Yaygın Eğitimde Öğrenenlerin İhtiyaçları Doğrultusunda Din Eğitimi ve Öğretimi ”, *UÜİFD*, 18,2, 2009, s.130

²⁴¹ M. Zeki Aydın, “ Ailede Ahlak Eğitimi”, *Cumhuriyet Üni. İFD*, 7, 2, 2003, s.147

2.B.5.d 13 Yaş ve Sonrası

Yavaş yavaş zihni olgunluğa ulaşan çocuk somut düşünce kalıplarını aşmaya başlar ve nihayet soyut kavramlarla düşünebilir. Bu yetkinlik 11 yaş civarında gözlemlenmeye başlasa da tamamen soyut alana ait olan dini kavramların anlaşılması 13 yaşına dek sürer. Dinin özünün anlaşılmaya başlandığı bu döneme *dini uyanış çağı* da denilir.²⁴²

Bununla birlikte doğru-yanlış, iyi-kötü gibi kavramları çocuk bireysel olarak belirleyebilir, ahlaki açıdan genel yargıların ötesine geçebilir. Bu dönem zihnen ve bedenen hızla gelişen çocuk, hayatında önemli kararlar almaya başlar. Birey olarak kendi kişiliğini kanıtlama ve bağımsızlığını kazanma çabasında olan genç için bu dönemde en önemli konulardan biri de kimlik arayışıdır.²⁴³

Yahudi dini geleneğine göre 13 yaşında bir erkek çocuk yetişkin olmuştur. Dini emir ve yasaklardan bizzat sorumlu olduğu için artık onun eğitim sorumluluğu da babasının üzerinden kalkmıştır. Böylece bundan sonraki din eğitimleri kendilerine bırakılır. Yetişkinliğe ermiş ve kendi ihtiyaçlarını görebilecek yeterlilikte olan çocuk dilerse bilinçli ve istekli olarak eğitim faaliyetlerini sürdürebilir.

Eğitimine devam etmek isteyenler yeşivalara giderler ve burada Mişna hakkındaki tartışmalara katılırlar ve mişnayot oluşumuna katkı sağlarlar.²⁴⁴ Bu şekilde yetişkinlerin arasına katılmış olurlar.

“Çocuk eğitimi, genellikle “bilgi-çözüm-sorun” formülüyle gerçekleştirilirken yetişkin eğitimi, “sorun-bilgi-çözüm” çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.”²⁴⁵ Buna

²⁴² Salih Aybey, “ 6-14 Yaş Arası Çocuğun Dini Gelişim Dönemi Özelliklerinin Bilinmesinin Din Eğitimi Açısından Önemi”, *Tuskish Studies*, XI, 5, 2016, s.76

²⁴³ Kılavuz, Yılmaz, a.g.m. , s. 132

²⁴⁴ Moriel, “ Education”, s.170

²⁴⁵ Klavuz, H. Yılmaz, a.g.m., s. 134

uygun olarak Yahudilerin üst düzey eğitim kurumları olan yeşivaların sosyal konumu gereği cemaatin sorunları buralarda çözüldü. Yine yılın belli dönemlerinde yapılan toplantılarda yakın bölgelerden gönderilen sorular tartışma yoluyla karara bağlanırdı.²⁴⁶

Yahudilerde de yetişkinlere yönelik din eğitimi pratik faydalara yönelikti. Bununla birlikte daha önce de belirttiğimiz gibi eğitime katılmak tamamen özgür iradeye bırakılmasının yanında eğitim süresi de bet midraşlardaki kadar uzun değildi. Ayrıca örgün olarak devam etmese de yetişkinlerin din eğitimi sinagoglardaki toplantılar ve haftalık peraşalar ya da günlük Talmud okumalarıyla sürdürülmektedir.

Çocuklukta alınan eğitim önemli olmakla birlikte gerek dini emirleri anlamlandırabilmek gerekse uygulayabilmek açısından yetişkinlikte alınan eğitim ön plana çıkmaktadır.²⁴⁷

2.B.6. Geleneksel Yahudi Din Eğitiminin Yahudi Kültürü Açısından Bir Değerlendirmesi

Çalışmamızın buraya kadarki kısmında, ulaşabildiğimiz veriler ışığında Yahudilerin geleneksel din eğitimlerini inceledik. Tarihi yaklaşık 40 asır öncesine dayanan İsrailoğulları için eğitim hayatta kalmanın anahtarı olmuştur. Bununla birlikte kurumsallaşmasının görece geç bir döneme rastladığı söylenebilir.

Yahudiler arasında din eğitimi ailede başlar. Bu eğitim aile, kabile ve ulusal tarih merkezlidir.²⁴⁸ Aile Yahudi kimliğinin oluşmasında temel bir kurum olarak varlığını daima sürdürmüştür. Ailede verilen eğitimin temel amacı ortak bir tarih bilinci içerisinde dindar Yahudi bireyler yetiştirmektir. Bununla birlikte Babil sürgünü

²⁴⁶ Arslantaş, “Abbasiler Döneminde Yahudilerin Yüksek Din Eğitim Kurumları Yeşivalar”, s. 856

²⁴⁷ M. Akif Kılavuz, “Yetişkinlik ve Yaşlılık Döneminde Eğitim ve Din Eğitiminin Önemi”, *Uludağ Üni. İlahiyat Fak. Der.*, 2002, XI, 2, s. 67

²⁴⁸ Aron Demsky, “Education” *EJ*, VI, s. 165

esnasında kimliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Yahudiler sinagogları oluşturmuşlardır. Sinagoglar yaygın eğitim veren kurumlardır. Aynı zamanda bir ibadet mekânı olarak sinagoglar bütün Yahudilere hitap eder. Ancak sistemli ve programlı olarak, öğrenenin ihtiyaç ve yeterliliklerini dikkate alan bir eğitim verdikleri söylenemez. Bunun yanında gerek Tevrat'ın korunması gerek sürgündeki Yahudi halkın dini aidiyetlerini sürdürmeleri açısından hayati öneme sahiptirler.

Babil sürgününden dönen Yahudiler Ezra önderliğinde Tevrat'ı toplamış ve yazıya geçirmişlerdir. Ancak Yahudiliğin soya bağlı bir din olması aynı zamanda bir kültür gibi anlaşılmasına sebep olmuştur. Bu da geniş kutsal metin literatürü oluşmasına zemin hazırlamıştır. Farklı kültürlerle bir arada bulunma tecrübesi Tevrat'ın farklı yorumları oluşmasına ve buna bağlı olarak ilk mezheplerin oluşmasına neden olmuştur. Ancak eğitim açısından en önemli dönem Roma yönetimi altındaki miladi 1.asırdır.

Bu dönemde Mabed'de merkezî eğitim veriliyor olmakla birlikte özellikle çocukların yeterli eğitim almadığını düşünen Joshua ben Gamla, ilk düzenli eğitim kurumlarının oluşması için çabalamıştır. Yine miladi ilk asırlar Mişna'nın olduğu dönemdir.

Bar Kohba isyanından sonra Mabed'in ikinci kez yıkılması Yahudilerde derin izler bırakmış olsa da bugüne kadar uzanan Yahudi kültürünü hayatta tutmuştur. Bu dönemde eğitimin önemini daha net bir şekilde kavrayan Rabbiler ellerindeki imkanları eğitime tahsis etmişler ve Orta Çağ boyunca devam edecek, Yahudiliğin temel öğretilerini açıklayıp yüzyıllar boyunca ayakta kalmasını sağlayacak akademiler/yeşivalar kurmuşlardır.

Orta Çağ boyunca Arap ve Endülüs topraklarındaki Yahudiler hem dini hem dünyevi alanda önemli eserler vermişlerdir. Ancak Avrupa'daki Aşkenaz Yahudileri daha pasif konumda kalmışlardır.

15.yy. Osmanlı toprakları Yahudiler için yeni bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Dönemin Hristiyan dünyasından bir kaçış imkânı sunan Osmanlı ve Yahudiler bir arada yaşam tecrübesiyle en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Osmanlı topraklarının güven ve huzur ortamı dünya Yahudileri arasında muteber eğitim kurumlarının gelişimini sağlamıştır. Yahudilerin siyasi olarak pasif oldukları bu dönemde düşünce alanında önemli eserler vermeleri dikkat çekicidir. Osmanlı topraklarında yürütülen Kabala çalışmaları ve Talmud akademileri dönemin Yahudi düşüncesini şekillendirmektedir. Bununla birlikte bugün dahi Yahudiler arasında temel eser kabul edilen bazı kitaplar da Osmanlı yönetimi altında yazılmıştır.

Ancak coğrafi keşifler, Osmanlı devlet idaresinin zayıflaması ve en önemlisi Sabatay Sevi olayı gibi bazı etkenler “*Yahudi altın çağı*”nı sona erdirmiştir. Bu dönemden sonra dış dünyayla bağlantılarını hızla kaybeden Osmanlı Yahudileri içlerine kapanmış ve yoksullaşmıştır. Yoksullaşmanın etkisinin en belirgin olduğu alanlardan biri de eğitim olmuştur. Maddi kaynakların imkansızlığından ötürü Talmud- Tora’larda ancak Kutsal Metin okuması ve çevrilmesine dair dersler yapar hale gelmişlerdir. Bu, geleneksel Yahudi eğitimi içinde Bet sefer’de verilen eğitime yani en basit aşamaya denk gelmektedir.

Oysa geleneksel eğitim açısından 6 yaşında bet sefere başlayan öğrencinin ilgi ve yetenekleri oranında ilerleyerek Mişna ve Talmud eğitimi alması, kutsal metinlerin midraşik tefsirlerine aşına olması gerekir.

17 ve 18.yydaki gerileme dönemini hariç tutacak olursak Yahudilerin gelecek nesillerin eğitimine büyük önem verdikleri göze çarpmaktadır. Seçilmişliğin şartı olarak Tevrat’a uygun yaşam, Yahudi tarihi boyunca dini eğitimin en değerli alanlardan biri haline gelmesine sebep olmuştur. Hatta neredeyse ibadetten bile önemli görülür. Yine bu durum eğitimin dini boyutla sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Yahudi geleneksel eğitiminin amacı üretken bir toplum yetiştirmek değil, dindar bir toplum yetiştirmektir. Ancak mesleki eğitim teorik olarak verilmiyor olsa da usta- çırak ilişkisi içerisinde

meslek eğitimi de verilmektedir. Yine Yahudiliğin yayılmacı bir yapısı olmamasından ötürü Yahudi din eğitiminin de misyoner amaçları yoktur. Zaten Yahudi olan halk, Tanrı'ya daha iyi ibadet edebilsin diye eğitilmektedir.

Yahudi temel metinleri arasında eğitime ya da eğitimin nasıl olması gerektiğine dair müstakil bir eser yoktur. Ancak bazı Tevrat cümlelerinde eğitime dair ifadelere rastlanır. Bu ifadelerin bir kısmı hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde eğitim materyalleri ve metotları hakkındadır. Gemera'da da eğitimle ilgili çeşitli pasajlar yer almaktadır.

2.B.7. Geleneksel Yahudi Din Eğitiminin Eğitim Bilimleri Açısından Değerlendirilmesi

Geleneksel Yahudi eğitiminin modern eğitim bilimi bulgularıyla desteklenen birçok yanı olması dikkat çekicidir. Yahudilerde örgün olarak çocuk eğitiminin başladığı ilk yüzyıldan itibaren eğitimin nasıl olması gerektiğine dair ciddi çalışmalar yapıldığı aşikardır.

Yahudi din eğitiminde çocuğun konuşmaya başladığı ilk zamanlardan itibaren dinî kavram ve sembollerle tanıştırıldığı görülür. Bu kavramlar çocuk zihninde dinin tanımladığı anlamları ifade etmiyor olsa da sonraki öğrenmeler için temel hazırlanmış olmaktadır.

İlk çocukluk döneminde ise anne-babalar çocukların sorularına Tora'ya uygun cevap vermeye çalışır. Bu dönem çocuğun dış dünyayı anlamlandırmaya çalıştığı bir dönem olduğundan soruları olması normaldir. Yahudi din eğitiminde de merak ve soru sormak eğitimin temelidir. Soru sormak hem soru soran hem de sorulan kişiyi geliştirir.²⁴⁹Yahudi din bilginleri bu doğal eğilimi erken dönemlerde fark etmişlerdir. Kudüs Talmudu'nda 4 çocuk meseli anlatılır;²⁵⁰

²⁴⁹ Nazlı Doenyas, “*Yaşam Klavuzu Pesah*”,

4 tip çocuk bulunmaktadır. Bilge çocuk, günahkâr çocuk, saf çocuk ve soru sormayı dahi bilmeyen çocuk. Bilge çocuk “Tanrımızın bize emrettiği bu kurallar ve yargılar nelerdir?” diye sorar. Günahkâr çocuk ise “Bu törenin anlamı ne?”²⁵¹ diye sorar. Saf çocuk “Bunun anlamı ne?” diye sorarken dördüncü çocuk soru dahi sormaz.

Bilge çocuğun ve saf çocuğun sorusu “RAB bizi güçlü eliyle Mısır'dan, köle olduğumuz ülkeden çıkardı” diye yanıtlanır. Çünkü bu çocuklar dini ve Rabbi kabullenmiştir. Ancak günahkâr çocuğun sorusuna cevap verilirken “O gün oğullarınıza, ‘Mısır'dan çıktığımızda RAB'bin bizim için yaptıklarından dolayı bunları yapıyoruz” diyerek Rabbin kendileri için yaptıkları ve İsrailoğullarının Rabbi olduğu vurgusu yapılır.²⁵² Bilge ve günahkâr çocuk arasındaki fark, bilge çocuk “biz” şeklinde çoğul konuşurken günahkâr çocuğun böyle yapmamasıdır. Ancak bu dört çocuğun kıymeti hikâyede anlatıldığı şekildedir. “Saygı ile sorulan her soru, Tanrı'ya doğru bir yolculuğun başlangıcıdır ve Pesah'ta Yahudi anne-babaların çocuklarına öğrettikleri alışkanlıkla başlar: Soru sor ve böylelikle, insan anlayışı ve cennet arasındaki bitmeyen diyaloga katıl.”²⁵³

Yine bu mesele bakarak Yahudilerin ortak tarih bilinci ve birliğe ne kadar önem verdikleri görülebilir. Yine bu dönemde çocukların ibadetlere ve dini törenlere katılmalarıyla da bu duygular pekiştirilmeye çalışılır.

Yahudi din eğitiminde gerek çocukların motor becerileri gerekse zihinsel ve ruhsal gelişimleri açısından eğitim metotları ve kullanılan materyallerin genellikle isabetli olduğu görülür. Ancak ulaşılabildiğimiz kaynaklarda geleneksel din eğitimi içinde

(https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-102728-yasam_kilavuzu_pesah.html e.t. 29.11.2021)

²⁵⁰ Pesachim 70b

²⁵¹ Mısır'dan Çıkış 12/26

²⁵² Mısır'dan Çıkış 13/ 8-14

²⁵³ Nazlı Doenyas, “Yaşam Klavuzu Pesah”,

(https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-102728-yasam_kilavuzu_pesah.html e.t. 29.11.2021)

Yahudilerin oyun ve oyuncakları araç olarak kullanmalarına rastlayamadık. Tora öğrenimini teşvik amacıyla çocuklara oyuncaklar hediye edilmiş olsa da bu oyuncaklar din eğitimi vermek amacıyla özel olarak tasarlanmış değillerdi.²⁵⁴

Bununla birlikte çocuğun öğrenmesinde gözlem ve taklidin önemi, öğretmen ve ana-babanın örnek olarak konumları da erken dönemlerde fark edilmiştir. Özellikle hahamların örnek bir karakter olması yanında öğretilerinin de açık ve yanlış anlaşılmaya meydan vermeyecek şekilde olması önemle vurgulanmıştır.²⁵⁵ Tevrat okuması, Mişna ve Talmud eğitimlerinin ne zaman başlayacağı konusunda da bahsedilen yaşlarda çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarının sunulan eğitimin içeriği ile paralel olduğu görülmektedir.

Geleneksel Yahudi eğitimi temelde Kutsal Metinlerin ezberine dayanıyor olsa da Talmud Toralarda kalan çocuklarının ders sonunda birbirleriyle bilgi alışverişi yapmaları ya da Yeşivalarda sorunlara Tevrat doğrultusunda çözümler üretmek için öğrenciler ile Rabbilerin bir arada tartışma yöntemi kullandıkları da bilinmektedir.

Talmud Toralardaki bu uygulamanın akran değerlendirmesi sayılabileceği, böylece bildiklerini tekrar etmenin yanında çocuklar arasında kaynaşmayı sağladığı söylenebilir. Yeşivalarda kullanılan yöntem ise aynı anda hem soru- cevap hem de tartışma teknikleri içermektedir. Böylece sorunlar için birçok çözüm yolundan en iyisi seçilebilirken Rabbi ile öğrenciler arasında bir etkileşim oluşmuş olur. Gerçek sorunlara ortak çözüm arayışı dininin yaşanabilirliği konusunda yol gösterir. Hem Talmud Toralardaki hem Yeşivalardaki eğitimin ortak noktası ise eleştirel düşüncüyü ve analitik gelişmeyi desteklemesidir.

Geleneksel eğitim içerisinde Yahudi din adamlarının aynı zamanda dikkatli gözlemciler ve başarılı öğretmenler olduklarını söylemek sanıyoruz ki yanlış olmaz.

²⁵⁴ Yusuf Besalel, yazar, 24.11.2021 tarihinde yapılan görüşme

²⁵⁵ Naftali Haleva, *Pirke Avot*, Gözlem yay., 2004, İstanbul, s. 16

Eğitime verilen önem ve bu konuda harcanan büyük gayret Yahudi dini ve kültürünün nesilden nesle aktararak ayakta kalmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

2.C. OSMANLI YAHUDİLERİNDE MODERN EĞİTİM

Rönesans ve Reform sonrasında yaşanan gelişmeler bütün dünyada dine yaklaşımı değiştirmiştir. Her olgu ve düşüncenin akıl süzgecinden geçirildiği ve mantikiliğin doğruluk kriteri kabul edildiği bir anlayış gelişmiştir. 17 ve 18.yy.arda gelişen aydınlanma hareketi bilime büyük değer verirken din ve kültüre karşı şüpheci hatta menfi bir tutum oluşmuştur.

Avrupa’da aydınlanma hareketi temelde Kilise’ye karşı bir tepkidir. Ancak zamanla diğer alanlara da sıçrayan bu düşünce tarzı Hristiyan Avrupa sınırlarını aşmıştır. Bu bölümde konumuz açısından Yahudi aydınlanması olan Haskala’yı ve Haskala’ın Osmanlıdaki Yahudilerin eğitiminde neleri değiştirdiğini incelemeye çalışacağız.

2.C.1. Yahudi Aydınlanması: Haskala

Aydınlanma ncesi Avrupa toplumlarında Yahudiler, Kilise’nin de etkisiyle bütün kötülüklerin sebebi olarak görülen ve toplumdaki tecrit edilen kimselerdi. Hristiyan halkla aynı mahallede oturamayacakları gibi aynı eğitimi almaları, onlarla ticaret yapmaları yasaktı. Gettoda ayrılmaları gereken bir Yahudi yeni kıyafetler giyemezdi hatta Hristiyan halkla karıştırılmaması adına ayakkabı giymesi de yasaktı.

Bu şartlar altında yaşamlarını sürdüren Yahudilerin 1776’da ilan edilen İnsan Hakları Bildirgesi tarafından insandan sayılması on yıl sonra yasaya yapılan eklerle mümkün olmuştu. Ancak pratikte 1789’daki Fransız İhtilali çok daha büyük çaptaki Yahudi topluluklarını etkiliyordu. 1791’de Yahudilere Fransız vatandaşı olma hakkı

verilmişti. Ancak Yahudilik için kırılma noktası 1807'deki fermanla Yahudiliğin Fransa hükümetince resmi bir din olarak tanınmasıydı.

Yahudiler bütün bu hak ve özgürlükleri koruyabilmek için “Yahudi şeriatının sivil hukukla uyuşabileceği, Fransız Yahudilerinin de sadık Fransız vatandaşı oldukları tezini ortaya atmıştı.²⁵⁶

Bu durumda “İsrailoğulları” yeni dünya düzeni içinde yaşadıkları bölgenin değerlerini kabul etmiş, seçilmiş halk, vaad edilmiş topraklar gibi Yahudiliğin temelini oluşturan bazı değerleri de terk etmiş oldular.

Fransa'daki bu gelişmelerin yanında Haskala denilince ilk akla gelen Doğu Avrupa Haskala hareketidir. Bu hareket Yahudilerin hak ve özgürlüklerini diğer Avrupa ülkelerine göre daha geç elde ettikleri Almanya'da başlamıştı. Berlin'deki bu hareketin amacı seküler kültür ve felsefe içinde dine bilimsel ve rasyonel bir yaklaşım geliştirmektir.²⁵⁷ Ki bu açıdan büyük ölçüde Maimones'in yaklaşımını benimsemişlerdir. Haskala hareketinin temelinde Yahudiliği ve Yahudi milletini yeniden yüceltme arzusu olsa²⁵⁸ da sonuçta Avrupa Yahudi toplumunda asimilasyona sebep olmuştur.

Haskala'nın bazı açılardan Helenistik döneme benzediği söylenebilir. Milattan önce Helen felsefesinin derinliğine ve medeniyetine hayran olmalarına benzer şekilde 18.yyda gettolardan çıkıp Avrupa toplumuna karışan Yahudiler, Aydınlanma'nın etkisiyle gelişen akılcı düşüncüye ve bilimsel ilerlemelere hayranlık duymuşlardır. Bu bilgiyi edinme ve entelektüel tartışma ortamına dahil olmak amacıyla toplumla bütünleşmeyi ve laik eğitim sistemine katılabilmeyi amaçlayan Yahudi aydınlar, kültürün din ve milliyetten bağımsız olarak evrensel olduğunu ve Avrupa kültürünün herkesin ortak malı olduğunu kabul etmiştir.

²⁵⁶ Ali Osman Kurt, “Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala”, *Milel ve Nihal*, 7, 1, 2010, s.34

²⁵⁷ Kurt, a.g.m., 57

Bu şekilde Avrupalı Yahudi kimliği oluşturulmak istenmiştir. Bu doğrultuda Yahudi kültürüne dair öğeler terk edilerek dilde, kılık-kıyafet, eğitim ve meslek hayatında Avrupalı; evde, cumartesi ve bayram günlerinde Yahudi bir insan tipi hedeflenmiştir. Uygulamada karşılaşılan zorluklar nedeniyle birçok Yahudi vaftiz olmayı seçmiştir. Yahudi olarak kalmayı sürdürenler arasındaki görüş farklılıkları ise modern Yahudi mezheplerinin doğmasına sebep olmuştur.

Yahudilerin Avrupa toplumlarına entegre olma çabaları büyük bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. 1870'lerde Rus Yahudilerine karşı oluşan tepki 1881'de II. Alexander'ın öldürülmesi sonrası Yahudilere karşı şiddet hareketlerine dönüşmüştür. Yaşananlar sonucu "Yahudiler her yerde misafirdir ve hiçbir zaman evde değildir." düşüncesi doğrultusunda Vaad Edilen Topraklara dönmeyi ve Yahudi milliyetçiliğini öngören Siyonist düşünce ortaya çıkmıştır.

Yahudiler için Haskala'nın nasıl bir hayal kırıklığı ve pişmanlık olduğunu göstermesi açısından şu sözler önemlidir: "Dinsel seçilmişlik ilkesi yerine 'evrensel liberalizmin eşitliği' felsefesinin seçilmesi iflas etti ve Nazilerin gerçekleştirdiği İkinci Dünya Savaşı dönemindeki Holokost'ta 6 milyondan fazla Yahudi korkunç bir şekilde katledildi. Yahudi teologlarının (ilahiyatçıların) çoğunun bu felaketin nedeniyle ilgili olarak uzlaştıkları nokta, onların Ahit'e (Tevrat'a) uymamaları ve moderniteden kaçmamalarıdır."²⁵⁹

²⁵⁸ Seda Özmen, *Batı Aydınlanmasının Yahudi Modernizasyonuna Etkisi: Moses Mendelsohn, Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2014, s. 54

²⁵⁹ Yusuf Besalel, Emansipasyon (Özgürleşme)-1, Şalom Gazetesi, 9.11.2016 (https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-101013-emansipasyon_ozgurlesme_1.html), e.t. 15.06.2021)

2.C.1.a. Haskala'nın Yahudi Eğitime Etkisi

Haskala'nın ideal Yahudi tipi Batı dillerini, İbranice'yi ve Tevrat'ı çok iyi bilen, bilimde ve akılcılıkta ileri görüşlere sahip bireylerdi. Bunun için öncelikle bu bireyleri yetiştirecek kurumlara ihtiyaç olduğunu bilen *maskilim*, mevcut eğitim kurumlarını eleştirmişlerdir. Maskilim Yahudi eğitiminde din dışı eğitime de ağırlık verilmesi, bunun yanında Yahudilik ve Yahudi Tarihi'nin de ayrıntılı olarak öğretilmesi gerektiği görüşündeydi. Geleneksel eğitim kurumlarını gerek metot gerekse materyal bakımından eleştiriyorlardı.

Talmud'un otoritesini reddetmemekle birlikte her çocuğun Talmud öğrenmek için yaratılmadığını bu yüzden din eğitiminin ortak ahlak kuralları ve Tevrat eğitimi üzerine kurulmasının yeterli olacağını savunuyorlardı. Kutsal kitap yorumlarında literal anlam ve yorumları ön plana çıkarıyorlardı.²⁶⁰

Pratik faydalar göz önünde bulundurularak belirlenen bu programlar yerel idareler tarafından da destek görmüştür. Bununla birlikte pek çok ülkede Talmud eğitiminden önce genel eğitimi tamamlama şartı konulmuştur. Aynı zamanda sadece Yahudiler arasında konuşulan Yiddişçe, hem din eğitimi ve felsefe açısından yetersiz olduğu için eleştirilmiş hem de ahlaki bozulmaya sebep olduğu ifade edilerek terk edilmesine çalışılmıştır. Bu durum Kutsal Kitap dili olarak İbranice'nin önem kazanmasını ve yeniden canlanmasını sağlamıştır.²⁶¹

Geleneksel eğitim kurumları hakkında yayınlanan eleştirilere cevap alamayan ve Yahudilerin eğitimini yetersiz bulan maskilim, çağa ayak uydurabilmek amacıyla kendi okullarını kurmuştur.

²⁶⁰ Kurt, a.g.m., ss. 47-48

²⁶¹ Kurt, a.g.m., ss. 48-50

Konumuzla da ilgili olan ve 1860 yılında Paris'te kurulan Alliance Israelite Universelle (AIU) okulları Doğu'nun Yahudi halkları arasında Batı'nın aydın düşüncelerini yayma amacı güdüyordu. Kuruluş manifestosunda ifade edildiği şekliyle A.I.U. dünyanın farklı yerlerine dağılmış ve farklı milletlerle karışmış olduğu halde ortak ataları sayesinde bir bütün olan Yahudileri, 1789 İhtilalinin güçlü ilke ve çıkarımları doğrultusunda insanlık ve vatandaşlık haysiyetlerini yeniden kazanmaya davet ediyordu.²⁶² Yahudi milletinin ve Yahudiliğin yeniden yükselişinin dil, Tevrat ilmi ve bilimsel bilgi ile olacağını düşünen AIU, Fransızca'yı eğitim dili olarak kabul ederek amaçları doğrultusunda K. Afrika ve Ortadoğu'da okullar açmıştır. Bu okullarda kızlar ve erkekler için ilkokul düzeyinde eğitim vermenin yanında çıraklık eğitimi de verilmiştir.

Osmanlı devleti sınırları içerisinde faaliyet gösteren AIU okullarına ileride değinilecektir.

2.C.2. Tanzimat Döneminde Osmanlı Yahudilerinin Durumu

19. yy. Fransız İhtilâli'nin doğurduğu ortam neticesinde Avrupa'nın birçok yerinde Yahudilerin vatandaşlık haklarını elde ettikleri bir dönem oldu. Bu durumu zaman zaman diğer devletler üzerinde söz hakkı edinebilmek için kullanan Avrupa ülkeleri, Osmanlı topraklarındaki azınlıkları ve bu bağlamda Yahudileri de himaye çabasına girişmişlerdir.

Aynı dönemde ise Osmanlı Yahudileri önceki yüzyılların ölü toprağını üzerinden atabilmiş değildir. Sabatay Sevi olayı sonrasında Müslümanlar ve Yahudiler arasındaki güven ortamı bozulmuş, dış dünyayla bağlantısı olmayan Yahudiler Osmanlı'nın en zayıf azınlıklarından birine dönüşmüştür. Bu dönemde Hristiyan cemaatlerin devlet içinde güçlenmesiyle kan iftiraları da sık sık görülmeye başlanmıştır.

²⁶² Güven, a.g.e., s. 116-117

Bu döneme dair bütün belgeler Yahudilerin yaşam koşulları bakımından kötü durumda olduklarını kaydeder.²⁶³

Gerileme yalnızca Yahudi cemaati arasında değil, Osmanlı devletinin tamamında gözlenen bir olguydu. Osmanlı toprakları bilim ve kültür açısından bir cazibe merkezi olma özelliğini yitirmişti. Devlet, Avrupa'nın bilim ve tekniği karşısında ağır yenilgiler almıştı. Bu nedenle yenileşme hareketleri ve ıslahatlar 19.yy. Osmanlı'sında herkesi ilgilendiren meselelerdi.

19.yy. başlarında Osmanlı'da çalkantılı bir dönem yaşanıyordu. 1807'deki Kabakçı Mustafa İsyanı sonrasında tahta IV. Mustafa çıkarılmıştı. Bu durum Osmanlı'nın ıslahat hareketlerini sekteye uğratmasının yanında başkentte ciddi bir güvenlik sorununa ve merkezî otoritede zayıflamaya neden olmuştur. Bu dönemde yeniçerilerin halkı tacizleri doruk noktasına ulaşmıştır. Yahudiler de bundan nasiplerini almışlardır. Vaka-ı Hayriye ile yeniçeri ocağı kapatıldığında ocakla ilişkisi olan herkes de cezalandırılmıştır. Yeniçerilerin mali işlerini yapan Yahudiler bulunmaktaydı. Bunlar içinde en dikkat çekenleri Karmona, Acıman ve Gabay aileleri aynı zamanda Yahudi cemaat liderleriydiler. Bu kişilerin ölümü Osmanlı Yahudilerine büyük darbe vurmuştur.²⁶⁴ Mali açıdan zayıflayan Yahudiler, kültürel, siyasi ve ticari alanda da hızla düşüşe geçmişlerdir.

Bütün bu çalkantılı dönemler Osmanlı'da yeni bir gelişmeyi ortaya çıkarmıştı. IV. Mustafa'dan hemen sonra tahta çıkan II. Mahmut, politikalarında ağırlığı merkezî otoriteye verdi. Bu doğrultuda Yahudiler için 1835'te *Hahambaşılık* müessesesi kuruldu. Tanzimat Fermanı'nın ilanı (1839) azınlıklar ile Müslüman halkı resmiyette eşitlemişti. Böylece zımmi statüsü kaldırılmış olan gayri müslimler, Müslümanlar gibi devlet kademelerinde diledikleri görevlere gelebilirlerdi. Ancak uzun zamandır eğitim alanında zayıflamış olan Yahudiler, devletteki rütbelerini de Hristiyanlara kaptırmışlardı. Aynı

²⁶³ Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, s.187

²⁶⁴ Gülerüz, *Türk Yahudileri Tarihi -I-*, s. 193

zamanda 19.yy. Avrupalı devletlerin kendi dindaşlarına yardım sağlamak için Osmanlı'daki azınlıkları destekledikleri bir dönemdi. Ancak Yahudiler bu destekten de mahrumdular.

Bu durumu değiştiren 1840'ta yaşanan, Şam vakası olarak bilinen Kan iftirası olayıydı. Hristiyan halkın, Yahudi bir din adamının, kendi papazlarını öldürüp ayin yaptığı iddiasıyla patlak veren olayda 8 Yahudi tutuklandı. Bunlardan ikisi işkence sırasında hayatını kaybetti. Avrupa'nın ilgisini Yahudilere çeken bu olay, İngiltere'nin sömürgeci amaçlarla Osmanlı devleti içindeki Yahudiler'in hamisi rolünü üstlenmesine sebep olmuştur.

Bunun yanında iletişim araçları sayesinde Doğu'daki Yahudiler hakkında daha fazla bilgi edinen Batılı Yahudiler sivil örgütlerle medeniyet götürme ve himaye etme girişiminde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda Osmanlı topraklarında 1805'te ilk Yahudi hastanesi kurulmuştur. 1840'ta Rothschild ailesinin yardımıyla yeni bir hastane, bir hahamhane ve bir ihtiyarlar yurdu inşa edilmiştir. Yerel dilde çıkarılan pek çok gazetenin yanında Yahudilerin makaleleri Türk, Rum ve Fransız gazetelerinde de basılmıştır.²⁶⁵

Ancak iletişimin tek yönlü olduğunu düşünmek hatalı bir yaklaşım olur. Fransız İhtilali ve buna bağlı özgürlükler yayılırken Avrupa ile güçlü bağlantıları bulunan Kamondo ailesi gelişmelerin farkındadır ve bu yenilikleri Osmanlı'ya getirmek ister.

Abraham de Kamondo, Rostschild'lerin desteğiyle²⁶⁶, Tanzimat'ın getirdiği kolaylıklardan da faydalanarak Piripaşa'da İbranice, Türkçe ve Fransızca dersler verilen bir ilkokul kurdu ve Batılı tarzda modern Eğitim veren bir kuruma dönüştürmek için çabaladı. Eskula olarak adlandırılan bu okul Fransızca eğitim yapması nedeniyle "din elden gidiyor" söylemi ile yerel hahamlardan eleştiriler aldı. Kamondo 7 maddelik bir

²⁶⁵ Fatih Çavuşoğlu, *a.g.e.* , s.64

²⁶⁶ Aslan, a.g.m., s.291

ödün muhtirasını kabul etmiş olsa da 1862’de yaşanan herem vakası ve ardından yaşanan gelişmeler sonucu 1870’de Paris’e göç etti.²⁶⁷ Böylece Osmanlı Yahudilerinin kendi iç dinamikleri ile yenileşme çabaları, yine aynı cemaatten büyük bir darbe aldı. Modern eğitime yönelik muhafazakarların bu tepkisi Osmanlı Yahudilerini eğitim ve kültür olarak sadece ülkedeki diğer gayrimüslim unsurların değil Avrupalı Yahudilerin de gerisinde bırakmıştı.²⁶⁸

Bütün bu gelişmelerle birlikte Fransa merkezli Alliance okulları da Osmanlı topraklarında faaliyet göstermeye başlamıştı. Yahudi halkın içe kapanık yapısı ve yüzyıllardır devam eden geleneksel eğitim nedeniyle başlangıçta bu okullar da hoş karşılanmadı. Alliance mensuplarının geleneksel eğitim kurumları için karanlık bir tablo çizmesi gibi, yerel hahamlar da Alliance okullarını dinsizliği yayan kurumlar olarak görüyorlardı. Başlangıçta hahamların da karşı çıkmaları nedeniyle okullara rağbet az olsa da Osmanlı Yahudilerinin içinde bulunduğu ekonomik şartlar, Fransızca ve modern eğitim yapan bu okullar lehineydi. Sonuçta hahamhaneye bağlı okullar da Fransızca, temel aritmetik gibi dersleri müfredatlarına alarak yenileşmeye başlamışlardır. Böylece yenilikçiler, gelenekçilere üstün gelmeyi başarmıştır.

19.yyda gündeme gelen bir başka mesele ise gerek haskalanın büyük bir hayal kırıklığına dönüşmesi gerek kan iftiralari sebebiyle Yahudilerin İsrail’e dönmeleri idi. Bu doğrultuda Kutsal Topraklar Avrupa siyasetinin temel meselelerinden biri haline geldi. Osmanlı devletinin aksi yöndeki bütün çabalarına rağmen Avrupa’dan Kudüs’e yoğun bir göç başladı. İlginçtir ki bütün bu gelişmeler Osmanlı Yahudileri arasında etkili olmadı. Ne Hasidizm, ne Siyonizm ne de Avrupa’nın dinî reformları, özelde bir süredir içine kapanmış olan Osmanlı Yahudilerine, genelde İslâm dünyasındaki Yahudilere çekici gelmemiştir.

²⁶⁷ Sharon, *Türkiye Yahudileri*, ss.93-94; Güleriyüz, *Türk Yahudileri Tarihi -I-*, s. 193, Galanti, a.g.e., s.172

²⁶⁸ Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi*, Ötüken yay. 2018, İstanbul, s.156

“Kudüs İbrani Üniversitesinde doktora tezini Profesör Yaron Ben-Naeh ile yazan Tamir Karkason’a göre 1839-1908 yılları arasında Batı Anadolu, Balkanlar ve Kudüs’te bir Osmanlı Yahudi aydınlanması yaşanmıştı. İbranice ve Ladino dillerinde eserler üreten 90 aydının çalışmalarını inceleyen Karkason, Avrupa’daki aydınlanma, Haskala ve Osmanlı’daki Müslüman yazarlarla etkileşim içinde bulunan bir grubun varlığını tartışarak Osmanlı Haskalasının da var olduğu sonucuna varmıştır. Bütün bu bulguları daha iyi öğrenebilmek için tezin ve yazarın makalelerinin basılmasını beklemek gerekecek.”²⁶⁹ Karkason’un iddiası doğruysa bile Osmanlı’daki aydınlanma hareketinin Avrupa’daki benzeri yanında çok sönük kaldığı görülmektedir.

2.C.2.a. Osmanlı’da 19. Yüzyılda Eğitim Alanında Düzenlemeler

Kırım Savaşı sonrası Avrupalı devletlerin baskıları sonucunda yayınlanan Islahat fermanı, Osmanlı’nın eğitime din ve cemaat temelli bakışını değiştirmiştir. Osmanlıcılık düşüncesinin yayılması müslim- gayrimüslim ayrımını kaldırdığı gibi dinî cemaatlere dayalı eğitim anlayışını da değiştirmişti.²⁷⁰

Yine bu fermanla gayrimüslimler, müfredatı ve öğretmenleri padişah tarafından belirlenen, Müslüman ve gayrimüslim üyelerden oluşan *Meclis-i Muhtelit-i Maarif* tarafından denetlenen özel okullar açmakta serbest bırakılmışlardır.

Fermandaki bir diğer önemli madde bundan sonra cemaat içinde oluşacak meselelerin din adamları ve halk önderlerinden oluşan bir topluluk tarafından çözülmesiydi. Bu durum genel olarak cemaatler arasında din adamlarının konumlarını zayıflatmıştır.

²⁶⁹ Umut Uzer, “Yahudi Aydınlanması Haskala Üzerine Düşünceler”, Şalom Gazetesi, 28 Ağustos 2018 <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-107839-yahudi-aydinlanmasi-haskala-uzerine-dusunceler.html>, (e.t. 15.06.2021)

²⁷⁰ Somel, “Gayrimüslim Okulları nasıl ‘Azınlık Okulu’ Oldu”, *Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözümler Proje Raporu* , s.17

1865'te Yahudi milletinin nizamnamesi (Hahamhane Nizamnamesi) çıkartılmıştır. Bu nizamnameye göre eğitim işlerinin bağlı olduğu Cismani Meclis'te halktan kişiler bulundurulmuş, böylece eğitim konusunda karar verilmesinde dini kesimin ağırlığı önemli ölçüde azaltılmıştır.²⁷¹ Ancak Yahudi milleti içinde fiilen işlerliği olmamıştır. Alliance okulları açılana kadar, Osmanlı Yahudi cemaati yalnızca hahamlarına bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.²⁷²

Islahat fermanınin resmileştirdiği Osmanlıcılık düşüncesi daha sonraki yılların eğitim politikalarına temel olmuştur. Bu doğrultuda üç kademeli eğitim sistemi oluşturulmuştur. İlk seviyede cemaatler kendi atadıkları öğretmenlerle ve kendi dillerinde, dini ağırlıklı eğitim yapacaklardı. İkinci kademe olan rüşdiyelerde Türkçe olarak seküler dersler verilecek, üçüncü aşamada ise uzmanlık alanının gerektirdiği dilde eğitim yapılacaktır. Bu şekilde Osmanlı tebaası içindeki gayrimüslimlerin ve Müslümanların ilk eğitimden sonra karma olarak okumasının önü açılmış oluyordu. Ancak bu girişim başarılı olmamıştır.

1857'de Meclis- Muhtelit-i Maarif'i de kapsayan *Maarif-i Umumiye Nezareti* kuruldu. 1869 tarihli nizamnameyle Osmanlı devletindeki eğitim kurumları tek bir merkeze bağlanmış oldu.

“Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi'nin imparatorluk dahilindeki okulları sınıflandırma sistemi kritik önemde olup, onun belirleyici etkisi günümüze değin uzanmış; Millî Eğitim Bakanlığı'nın azınlık okullarını değerlendirme sisteminde de görülmektedir. Nizamnamenin birinci maddesine göre imparatorluktaiki mektepler başlıca iki gruba ayrılmıştır: Birincisi, “genel okullardır” (mekatib-i umumiyye) ki bunlar Maarif Nezareti'nin doğrudan emir ve idaresi altındadırlar. İkincisi ise “özel

²⁷¹ Neslihan Kuran, *19. Yüzyılda İstanbul'da Açılan Alliance Israelite Universelle Okulları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009, s. 29

²⁷² Lewis, a.g.e., s.201

okullardır” (mekatib-i hususiyye) ki kuruluş ve yönetimi özel kişiler ve cemaatlerin sorumluluğunda ve sadece denetimi Maarif Nezareti’ne aittir.”²⁷³

Nizamname ile aynı zamanda laik iptidailer açıldı. Ancak bu okullara da gayrimüslimler rağbet etmemişlerdir.

Nizamnameye rağmen Osmanlı devleti, yabancı okulları denetleme konusunda çok sıkı davranmamıştır. Ancak 93 Harbi sonrasında bu okulların misyonerlik yapılan ve siyasî görüşler empoze edilen kurumlar olması endişesi doğmuştur. Fiilen düzenli denetlemelerin yapılabilmesi ise 1886’dan sonra mümkün olmuştur. Devletin genel durumuna bağlı olarak zaman zaman sıkılaştıran bu denetimler I. Dünya Savaşına kadar devam etmiştir. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’na girmesiyle birlikte 1914 Kasım ayında Kapitülasyonlar ilga edilmiştir. Bu durumdan yararlanarak İngiltere, Fransa ve Rusya gibi düşman güçlerin diplomatik himayesi altındaki yabancı okul ağları Maarif Nezareti tarafından işgal edilmiş ve kapatılmıştır.”²⁷⁴

2.C.3. Osmanlı Yahudilerinin Modern Eğitim Kurumları

Osmanlı Yahudilerinin geleneksel eğitim kurumları hakkında yeterli yazılı kaynak bulunmadığından modern eğitim kurumları açılmadan önce cemaatin mevcut okullarının ne durumda ve ne kadar olduğuna dair kesin bilgiler mevcut değildir. Ancak Tanzimat öncesinde eğitim alanında gerileyen Yahudiler, Talmud Tora’larda gramersiz İbranice, Tevrat ve Ladino diline çeviri, hahamların bildiği kadarıyla dört işlem öğreniyorlardı. Varlıklı aileler özel öğretmen tutarak çocuklarına ders aldırıyor ve dileyenler daha yüksek dini eğitim almak için Yeşivalara gidiyorlardı. Selanik’te bin öğrencilik bir Talmud Tora, sayısı bilinmeyen melder ve yesiva olduğu bildirilmekte, İzmir’de bir Talmud Tora ve onun yanı sıra 25 İbranice ve Tevrat okutan mektep

²⁷³ Somel, a.g.m., s. 21

²⁷⁴ Somel, a.g.m., s. 33

bulunduğu vurgulanmakta, İstanbul'un Yahudi semtleri olan Hasköy ve Balat'ta birer büyük Talmud Tora ve bunlara ilaveten 44 okul bulunduğu belirtilmektedir.²⁷⁵ Ancak "en eski asil dili olan İbranice unutulmuştur, konuşulmaz. Onu yalnız hahamlarla münevverler bilirler"²⁷⁶ ifadelerinden yola çıkılarak İbranice eğitiminin yalnızca okuma eğitimi olduğu söylenebilir. Nitekim daha önce Yahudi halk İbranice'yi anlayamadığı için oluşan Meam Loez edebiyatı eserlerinden de bahsetmiştik.

Yahudilerin mevcut okulları cemaatin destekleriyle ayakta kalıyordu. Ancak Yahudi cemaatinin gerileme sürecine girmesiyle okullar da maddi kaynak sıkıntısı çekmeye başlamışlardı. Bu durumda hahamların herem (afroz) tehditlerine rağmen Yahudi aileler çocuklarını Hristiyanların Yahudileri kendi dinlerine çekmek amacıyla açtığı misyoner okullarına göndermeye başlamışlardı. Londra merkezli "Londra Yahudiler Arasında Hristiyanlığı Yayma Cemiyeti"1829'da İzmir'de ilk kez bir okul açmış olup eğitim ağını 1850'li yıllarda İstanbul'da genişletmiştir. Aynı şekilde İskoçya Protestan Kilisesi Yahudileri Hristiyanlaştırmak amacıyla 1846'da İzmir'de ve 1873'te İstanbul'da birer okul açmışlardır.²⁷⁷ Ekonomik açıdan zor durumda olan Osmanlı Yahudileri bu okullara rağbet etmiştir. Çünkü bu okullar çocuklara yiyecek ve giyecek yardımı da yapmışlardır.

Osmanlı tebaası içindeki Yahudilerde ise yaygın ve devamlı bir yenileşme hareketi görülmüyordu. Yahudiler için ilk modern okul girişimleri Franko adı verilen bir grup Yahudi tarafından ortaya konmuştu. Frankolar aslen İtalya vatandaşı olduğu halde Osmanlı'nın liman kentlerinde yüzyıllardır ticaret yapan ve başlıca Kamondo, Allatini, Fernandez, Modiano, Morpurgo ailelerinden oluşan müreffeh bir Yahudi topluluğuydu. Abraham de Kamondo'nun desteklediği İstanbul Piripaşa'daki okulda İbranice, Osmanlıca ve Fransızcanın yanı sıra modern bilimler de öğretilmiştir. Okuldan mezun

²⁷⁵ Somel, a.g.m., s.74

²⁷⁶ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, II, s. 663

²⁷⁷ Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 60

olan en parlak iki öğrenciyse Paris'teki Şark Yahudileri Öğretmen Okulu'nda eğitim bursu sağlanmıştı. Ancak yukarıda anlatıldığı gibi bu girişim de cemaatin gelenekçi kesimi tarafından engellenmiştir. Sonuçta Kamondo'nun ayrılmasıyla kapanan okul Devletin müdahalesi ile yeniden açılmıştır. Devletin sağladığı uzlaşmaya göre Fransızca derslerinin devam etmesine karşılık İbranice ve din bilgisi dersleri de yoğun olarak okutulacak ve sağlanan yardımlar Talmud Toralara verilecekti.²⁷⁸

Kamondo Okulu girişiminin yanı sıra Albert Cohn da büyükçe Musevi cemaatlerinin bulunduğu diğer bazı şehirlerde, yerel aydınlarla iş birliği yaparak modern Yahudi okulları açmaya çalışmıştır. Söz konusu okullar Baron de Rothschild, Alessandro Sidi gibi Avrupalı ve Franco iş adamları tarafından finanse edilecektir. Cemaatin muhafazakarlarının direnişlerinden ötürü Albert Cohn tüm bu girişimlerinde başarısız olmuştur.²⁷⁹

Yine 1887 yılında Hahambaşılığa bağlı, Hasköy'deki bir Talmud Tora, Şule-i Maarif Musevi okuluna çevrilmiştir. 1895 yılında bu okula haham yetiştirmek amacıyla iki sınıf eklenmesi gündeme gelmiştir. Modern eğitim vermeyi amaçlayan bu okulda Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine Türkçe dersleri de verilmektedir. Dönemin mevcut hahamları modern okul aleytarı olduklarından okulun muteber kabul edilmesi için bazı şartlar öne sürmüşlerdir. Bu şartlar dönemin zihniyetini yansıtmaları bakımından önemlidir. Bu şartlar:

Haham sınıflarında yalnız Türkçe okutulacak, kefare lisanı olan Fransızca okutulmayacak,

Öğrenciler Frenk işi modern rahlelerde değil kanepelerde oturacak,

Sınıf soba ile değil mangalla ısıtılacak.²⁸⁰ Bu şartlardan da anlaşılacağı üzere gelenekçi

²⁷⁸ Rodrigue, a.g.e., s.66

²⁷⁹ Somel, a.g.m., ss. 77-78

²⁸⁰ Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, s.191; Ergin, *Maarif Tarihi*, II, s.636; Galanti, a.g.e., s.172; Halit Ertuğrul, *Azınlık ve Yabancı Okulları*, Nesil yay., İstanbul, 1998, s.126

Yahudi cemaati eğitimin konuları ve metotları ile değil şekli ile daha çok alakadar olmaktadır. Uzun süre faaliyette bulunmuş olan bu okul 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra maddi sıkıntılar nedeniyle kapanmıştır.²⁸¹

Gelenekçi Yahudilerin eleştirdiği bir diğer kurumsa 1897'de Edirne'den Hasköy/ İstanbul civarına taşınan Haham Okuluydu. Okulda Türkçe, Türkiye tarihi ve coğrafyasına ek olarak Tevrat, Talmud ve tefsir derslerinin de tercümeleri Türkçe'ydi.²⁸² dersleri veriliyor olması gelenekçi Yahudilerin tepkisini çekmişti. Çeşitli teşebbüsler sonucu okul Boğaz'ın Doğu yakasına, Kuzguncuk'a taşınarak Yahudi cemaatinden uzakta faaliyetlerine devam etmiştir. Alliance ile yakın ilişkileri olduğu bilenen Hayim Nahum'un ders verdiği okulda Alliance'ın istediği istikamette yeni hahamlar yetişmeye başlamıştır.²⁸³

Osmanlı'da Tanzimat döneminde Selanik'te ve ardından İstanbul'da Türk mekteplerini ilk defa yenileştiren ve örnek mektepler açan unsurun Yahudi bir grup olan Dönmeler olmasına rağmen²⁸⁴, Osmanlı Ortodoks Yahudilerinin eğitimde modernleşmesi ancak Avrupa Yahudilerinin girişimleriyle mümkün olmuştur. Bu bağlamda Alliance Israelite Universelle Osmanlı topraklarında yaygın bir eğitim ağı oluşturmuştur.

2.C.3.a. Alliance Israelite Universelle (AIU)

Doğu'daki Yahudileri özgürleştirmek için çalışacak bir örgüt fikri Batıda 1830'lu yıllardan itibaren görülmeye başlamıştı. 1860'ta kurulan, temel hedefi Yahudileri yenileştirmek, özgürleştirmek ve Yahudi dayanışması olan Alliance Israelite

²⁸¹ Galanti, a.g.e., s. 174

²⁸² Galanti, a.g.e., s. 174

²⁸³ Aslan, a.g.m., ss.293-294

²⁸⁴ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, I, ss.391-397

Universelle bu girişimlerin bir sonucuydu. Osmanlı Yahudileri içinden eğitim kurumlarının ıslah edilmesi gerektiği görüşünde olanlar da bunun için A.I.U'yu bir araç olarak görüyorlardı.

Kuruluşundan sonra A.I.U ile ilk temasa geçen Selanikli Yehuda Nehama 1863'te örgüte üye olmak istediğine dair bir mektup yazdı. Aynı yıl A.I.U. başkanı Cremieux'un da bulunduğu bir toplantıda A.I.U. bölge komitesi kuruldu. Komitenin başına Abraham de Kamondo getirilmişti, üyeler ise Frankolar ve yabancı Yahudilerden oluşuyordu.²⁸⁵

Alliance, cemaatin isteği ve mahalli finansman sağlanması koşuluyla okullara müdür ve öğretmenler gönderebiliyordu. Bu şekilde mevcut okula yönetici göndermesi yönünde yapılan ve başarılı olan ilk çağrı Edirne Yahudi cemaatinden geldi. Cemaatin ilk üç yıllık finansman sağlama sözüyle, okul 1867'de büyük bir törenle eğitime açıldı. Bir sonraki okul 1873'te İzmir'de açıldı. İstanbul'da ise gerek cemaatin etnik yapısındaki farklılıklar gerekse ekonomik sorunlar nedeniyle hâlâ bir Alliance okulu açılmış değildi. Bu durum 1873'te Doğu Yahudileri hakkında bir rapor yazmaya gelen Hirsch'in, eğitime harcanmak üzere yaptığı yüklü bağış sayesinde değişti.²⁸⁶ Böylece İstanbul'da ilk kez 1875 yılında bir Alliance okulu kurulmuş oldu.

Başlangıçta tıpkı Abraham Kamondo'nun kurduğu okul gibi Alliance okulları da güçlü bir mukavemetle karşılaştı. A.I.U. bu tepkilere karşılık okullarında ibadethaneler de yapmıştı. Böylece öğrenciler, öğretmenleriyle birlikte sabah ve akşam dualarına katılırlardı.²⁸⁷

Bu okular için başlangıçta tasarlanan eğitim süresi 4 yıldır. Ancak zamanla bu süre uzadı. Fransızca eğitim verilen bu okullarda ilk yıl bütün konular bitirilir ve diğer

²⁸⁵ Rodrigue, a.g.e., s. 75-76

²⁸⁶ Rodrigue, a.g.e., s. 80-89

²⁸⁷ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, II, s. 636

yıllarda ayrıntılarıyla yeniden ele alınırdı. Müfredat okul müdürlerinin inisiyatifindeydi. Ancak bu durum 1883-84 eğitim yılında Paris Merkez Komitesi'nin eğitim programını belirlemesiyle büyük ölçüde sona erdi. Bu yeni programa göre okulda geçirilen dört yıl için dört ayrı sınıf olacaktı. Okuldaki dersler din bilgisi, Tevrat kaynaklı tarih, İbranice, Fransızca, aritmetik, coğrafya, tarih, fen bilimlerine dair temel bilgiler, Fransız hattatlığı ve faydalı bir dilden, çoğunlukla bulunulan ülkenin resmi dilinden, oluşuyordu. Bütün bu müfredat içinde basitten karmaşığa ilkesiyle dersler verilmekteydi.²⁸⁸ Bu düzenlemeyle birlikte en büyük destekçileri yerel Ladino yayımlar olmasına rağmen A.I.U. okullarında Ladino dili konuşulması yasaklanmıştı. Tıpkı Haskala önderlerinin Yiddiş dilini küçük görmesi gibi Ladino da bozuk ve sakat bir dil kabul ediliyordu. Ancak bu yasaklar pratik düzeyde etkili olmadı. Çünkü okulda din derslerini veren yerel hahamlar Ladino dili konuşuyorlardı.²⁸⁹

Okulun öğretmen kadrosu İbranice eğitim verebilecek durumda olmadığından İbranice dersleri yerel hahamlar tarafından veriliyordu. Paris'teki öğretmen okulunda da İbranice eğitiminin nasıl yapılacağına dair dersler verilmiyordu. Hahamlar sayesinde bu açığı kapatan örgüt yerel cemaatlerin desteğini sağlamayı da ummuş olabilir. Ancak bu durum İbranice eğitim seviyesinin bölgesel olarak farklılık arz etmesine neden oluyordu. İbranice dersleri Tevrat ve Sidur okumaya yönelikti. Yedi yıl okumuş bir öğrencinin Tevrat'ın tamamını okumuş olması ideal bir durumdu. İbranice yaşayan bir dil olarak okutulmadığından yalnızca dini pratikler için gerektiği kadarını bilmek yeterliydi. Bu nedenle Alliance, Tevrat haricindeki kitapları İbranice öğrenimi açısından gereksiz buluyordu.²⁹⁰

Öğrencilerin bir kısmı ise A.I.U. okullarını birer dil okulu olarak görüyorlardı. Bunlar Alliance okullarında buldukları kısa süre içinde öğrenebildikleri kadar

²⁸⁸ Rodrigue, a.g.e., s. 112

²⁸⁹ Rodrigue, a.g.e., ss. 134-135

²⁹⁰ Rodrigue, a.g.e., ss. 126-127

Fransızca öğrenip tekrar Talmud Tora'ya dönüyordu. Zaten A.I.U. okuluna gelen pek çok öğrenci, Talmud Tora'da birkaç yıl okumuş olarak geliyordu. Gerekli gördükleri kadar dil öğrendikten sonra öğrenimlerine kaldıkları yerden devam ediyorlardı.²⁹¹ Bunun yanında ekonomik ilerlemeyi sağlamak amacıyla meslek eğitimleri de veriliyordu. A.I.U. diğer gayrimüslim okullarından farklı olarak meslek eğitimi veren tek kurumdu.²⁹²

Alliance, kızlar için de okullar kurmuştur. Örgütün idealinde eğitimin temeli olan erdemlerin, kadınlara öğretilmesi gelecek nesillere de aktarılması demektir. Aynı zamanda kadını eğitmek suretiyle çocuklar ve eşler de ıslah edilmiş olacaktı. Bu doğrultuda teorik olarak kızların eğitiminin amacı iyi anneler yetiştirmektir.²⁹³ Ama bu ideallere ters olarak kızlar için verilen dini eğitim kısıtlıydı. Kız okullarında haftada yalnızca ikişer saat İbranice ve din bilgisi dersleri veriliyordu. Geleneğin kızlara, ibadette kullanılan dualar dışında verilen eğitimi gereksiz bulan bakış açısını eleştiren A.U.I., kendi okullarında kızlar için aynı dini eğitimi veriyordu.²⁹⁴ Kız okullarında aynı zamanda ev işleri ve dikiş- nakış, yemek, bakım gibi aile bilgisi dersleri de veriliyordu.²⁹⁵

Alliance okullarının temel hedefi üretken, yaşadığı topluma faydalı ve dindar Yahudiler yetiştirmektir. Bu nedenle ahlaki eğitimle Doğu'nun cahil ve medeniyetten uzak Yahudilerine yeniden bir bilinç ve üstün bir ahlak kazandırılmıyordu.²⁹⁶ Bununla birlikte 19.yy. sonlarında A.I.U. okulları mezunları arasında görülen dinsel yetersizlik ve

²⁹¹ Kuran, *19. Yüzyılda İstanbul'da Açılan Alliance Israelite Universelle Okulları*, s.140

²⁹² Feyyat Gökçe, Nilüfer Oğuz, "Azınlık ve Yabancı Okulların Osmanlı- Türk Eğitim Sistemine Olan Etkileri", *Uluslararası Kültürlerarası Diyalog ve Eğitim Kongresi – "21. Yüzyılın Başında İnsan, Toplum, Kültürlerarası Diyalog ve Eğitim*, Bursa, 2009, s. 74

²⁹³ Rodrigue, a.g.e., ss. 123-124

²⁹⁴ Rodrigue, a.g.e., ss. 126,130

²⁹⁵ Gülerüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, I, s. 209

²⁹⁶ Rodrigue, a.g.e., s. 126

Yahudi pratiklerini hor görme eğilimi dikkat çekmeye başlamıştı. Alliance'ın güçlenmesiyle Osmanlı Yahudileri üzerinde geleneksel eğitimin etkileri azalmıştı. Mevcut Talmud Toralar da A.I.U. okullarına benzer şekilde müfredatlarını yenileme çabası içindeydiler. Alliance okullarının seküler eğitimi ön planda tutması ve Yahudiliğe modern yaklaşımı, cemaat içinde laikleşme eğilimlerini hızlandırmıştı. O kadar ki Paris'teki genel merkez Doğu Yahudilerinin laikleşmesini frenleme ihtiyacı duydu.²⁹⁷

1892-93 eğitim yılında erkek okullarındaki haftada en az 5 en çok 10 saatlik İbranice ve 1-2 saatlik din bilgisi derslerine ek olarak Tevrat sonrası Yahudi tarihi dersleri konuldu. Bu dersler diğer din bilgisi derslerinden ayrı olarak hahamlar tarafından değil A.U.I. öğretmenleri tarafından verilecekti. Bu şekilde atalarının yaşantılarından ders çıkaran gençlerin Yahudilikle bağlarının güçlendirilmesi ve kendi ahlaki değerlerini yeniden bularak yaşadığı toplumda örnek birer vatandaş olması amaçlanıyordu.²⁹⁸ Ancak tarihi bağlarla bağlı bir Yahudi milleti anlayışı Osmanlı Yahudilerini Siyonizm'e açık hale getirmişti. A.I.U. ideolojik olarak Yahudi milliyetçiliğini savunmuyor olsa da verdiği eğitimle Siyonizm'in önünü açmıştır. 1900lü yılların başında İstanbullu genç Yahudilerin çoğunun Siyonizm'den etkilendiği ifade edilir.²⁹⁹

Müfredattaki temel derslerden biri de yaşanan ülkenin dilini bilmektir. A.I.U. kurulduğu günden beri Türkçe eğitimine önem veriyordu. Ancak gerek nitelikli öğretmen bulmakta yaşanan sıkıntılar gerekse Osmanlıca'nın Arapça ve Farsça öğeler de barındıran bir dil olması eğitimi zorlaştırıyordu. Özellikle resmi olarak kullanılan Osmanlıca günlük hayatta çok az Türkçe konuşan Yahudi cemaate ağır geliyordu. Bu dilin sadece memur olmak isteyen öğrenciler için faydalı olacağını ama öğrenmesinin

²⁹⁷ Rodrigue, a.g.e., ss. 128-131

²⁹⁸ Rodrigue, a.g.e., ss. 131-132

²⁹⁹ Somel, a.g.m., ss. 86-87

çok zor olduğunu düşünen A.I.U okulları yöneticileri ve Paris'teki merkez komitesi Osmanlıcanın gerekliliğini tartışır olmuşlardı.³⁰⁰

Ancak Osmanlı hükümeti 1890ların başında Türkçe eğitimini gayrimüslim okullarında da zorunlu kılmıştı. Bu doğrultuda giderleri devlet tarafından karşılanmak üzere okullara Türkçe öğretmenleri atandı. Bu gelişmeyle birlikte A.I.U. okullarına eğitim dili Fransızca olarak kalmasına rağmen kuruluşundan beri haftada iki saat olan Türkçe derslerini artırmıştı. Bu durum Osmanlı Yahudileri arasında Türklüğe meyilleri olanlar tarafından teveccühle karşılandı.³⁰¹

Aynı zamanda toplumla bütünleşmek adına Osmanlı tarihi ve İslam tarihi dersleri de verilmekteydi. Ancak Yahudilerin asimile olmasından korkan A.I.U. yöneticileri bu derslerin saatini oldukça az tutmuştur.³⁰² Yine benzer şekilde Hasköy'deki A.I.U. okulu dahilinde haham çıkarmak amacıyla Hahamhane bir Haham Mektebi kurulması için ruhsat istemiş, 1902'de bu mektebin açılmasına dair irade çıkmıştır.³⁰³

I. Dünya Savaşı öncesinde A.I.U. okulları en parlak dönemini yaşıyordu. Devlet tarafından denetlemeler sıklaşmış olsa da örgüt, ülke genelinde 60'a yakın okul açmıştı. Bu okullar Osmanlı'nın en muteber okulları arasında girmişti. A.I.U okullarının yalnızca Yahudi değil, Hristiyan ve Müslüman öğrencileri de vardı.

³⁰⁰ Rodrigue, a.g.e., s. 136

³⁰¹ Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, III, ss.853-855

³⁰² Neslihan Kuran, "Haskala'nın Yahudi Eğitime Etkisi: Alliance Israelite Universelle ve Toplumsal Dönüşüm" İstanbul AIU Okulları Örneği İle", *Milel ve Nihal*, 6, 2, 2009, s. 334

³⁰³ Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, III, s. 852

2.C.3.b. A.I.U. Okullarının Osmanlı Toplumuna Etkisi

Alliance okulları, Osmanlı topraklarında Yahudi cemaati bulunun her bölgeye nüfuz etmiştir. Seküler bir eğitim veren bu okullar başlangıçta yerel cemaatlerin ve hahamların direnciyle karşılaşmışlardır. Fransızca eğitim verilmesi ve modern yöntemlerle ders işleniyor olması, mezunlarının dinden uzaklaşmaları gibi sebeplerle itham edilen okullar, dine karşı olmadıklarını göstermek için okulları aynı zamanda ibadethane gibi kullanmışlardır.³⁰⁴

Osmanlı devletinde yabancı okulların yaygınlaşması 19.yy. ikinci yarısında Yahudilerin sosyal ve ekonomik durumlarında bir düzelmeye de neden olmuştur. Yalnızca A.I.U. değil, misyoner okulları ve diğer yabancı okullar sayesinde Osmanlı Yahudileri arasında yaygınlaşan Avrupa dilleri ticari hayatın yeniden canlanmasına sebep olmuştur.

Alliance örgütü kuruluşundan beri sivil yapısını sürdürmüştür. Fransız hükümetinden bağımsız olarak Osmanlı idareleriyle direkt görüşerek sorunlarını halletme yoluna gitmiştir. Ancak temel amacı Doğu Yahudilerine medeniyet götürmek olsa da bu esnada Fransız kültür ve dilini yayıyor olması nedeniyle Fransa'dan da destek görmüştür. Fransa, Orta Doğu'da Fransız okullarını birer yayılma aracı olarak görmüş, yine de müfredatları ile alakadar olmamıştır. Ancak kendini Katoliklerin hamisi olarak gören Fransa'nın örgüte yardımları 20.yy ilk on yılında hatırı sayılır bir boyuta ulaşmıştır.

Alliance okulları öğrencilerin ailelerinden gelir düzeylerine göre aylık belli bir ücret almaktadır. Bununla birlikte ücretsiz okuyan öğrencilerin ücretli okuyanlardan fazla olduğu ifade edilir.³⁰⁵ Bu okulların en cazip tarafı yoksul Yahudi kesimleri için

³⁰⁴ Çavuşoğlu, *Lozan Antlaşması Sonrasında İzmir'de Yahudi Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumlarındaki Değişim*, s. 65

³⁰⁵ Rodrigue, a.g.e., s. 169

kendi imkanları ile ulaşamayacakları bir eğitimi ücretsiz olarak kendilerine sunmaları olmuştur. Nitekim bu A.I.U. okullarında ileride cemaatin yönetiminde önemli görevler alacak kimseler, uluslararası ticaret yapan zengin tüccarlar da eğitim görmüştür.

Yahudilerin ekonomik hayatındaki etkilerinin yanında kuruluş amacı ülkesine faydalı Yahudi bireyler yetiştirmek olan okul Doğu'da Yahudilerin laikleşmesini hızlandırmıştı. Programındaki yoğun yabancı dil ve seküler eğitimin yanında din derslerinin kısıtlı olması ve bu derslerin okul öğretmenlerince değil, kurumun bizzat eleştirdiği yerel hahamlarca geleneksel usullerle veriliyor olması dinin ikinci plana atıldığı izlenimi vermekteydi. Bu durumun doğal bir sonucu olarak A.I.U. okullarında yetişen yeni aydınlar dini pratikleri önemsiz görüyorlardı.

Alliance okullarının Osmanlı toprakları açısından en önemli işlevi ilk ve orta kademedeki yaygın bir eğitimi sistemleştirmiş olmasıdır. Bununla birlikte el sanatlarına dayanan meslek edindirme programlarında başarılı olamamışlardı. Zira sanayileşmiş Avrupa'dan gelen ürünler karşısında el sanatları ile geçim sağlamak zordu.³⁰⁶

I. Dünya Savaşı öncesinde sistemli ve yaygın, sağlam bir eğitim ağı kuran Alliance, Osmanlı Yahudilerinin eğitimlerinde en büyük pay sahibiydi. Örgütün okulları yanında, kendisine bağlanan Talmud Toralar sayesinde Yahudi cemaatin olduğu her yerde Alliance'ın bir eğitim kurumu mevcuttu. Yahudilerin ekonomik durumlarındaki iyileşmeye paralel olarak eğitim düzeyi artarken A.I.U okulları ve Batılılaşma düşüncesi de yerini sağlamlaştırmıştır. Yahudi cemaatinin günlük hayatı, giyimi, konuşması hatta isimleri bile Avrupalılaştırmış, Fransızca bir kültür dili olarak görülmeğe başlanmıştır.³⁰⁷

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşına girdiği yıllarda topraklarındaki yabancı okulları ilga etmişti. Ancak Hahambaşı Hayim Nahum'un ricası üzerine Alliance okulları birer cemaat okulu sayılarak açık kalmıştır. Bu durumda örgütün Fransa'ya

³⁰⁶ Rodrigue, a.g.e., s. 161

³⁰⁷ Güven, *Educational Activities of the Ottoman Jews...* , s. 122

bağlanmayı şiddetle reddetmesi ve kendini ancak bir Fransız dernek olarak kabul ediyor olması etkili olmuştur.³⁰⁸ Savaş yıllarında da hahambaşının himayesinde eğitime devam eden A.I.U. okulları ekonomik açıdan yardımlara bağlı hale gelmişlerdir. Bunun yanında Paris'teki merkez komitesi ile iletişimleri de büyük ölçüde azalmıştır.

Savaş yıllarının zor şartları Alliance'ın giderek Fransız hükümetine yaklaşmasına neden olmuştu. Örgütün Siyonizm'e karşı tavrı, Fransa'nın Almanya'ya karşı mücadelesinde siyasi bir iş birliğine dönüşmüştü.³⁰⁹ Savaş yılları ve hemen sonrasında oluşan yakınlaşmaya rağmen resmi olarak Fransız kurumu olmayı reddeden Alliance, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Türk milliyetçiliğinin oluşmasıyla dayanaksız kalmıştı.

Mütareke döneminde yeniden hayat bulan yabancı okullar gibi Alliance okulları da Paris ile yeniden iletişime geçmişlerdi.³¹⁰

1923'te yeni devlet kurulduğunda Alliance'ın devlet sınırları içinde yalnız 28 okulu kalmıştı.³¹¹ Lozan antlaşmasında azınlıklara kendi okullarını açarak kendi dillerinde eğitim yapma, özel hukukta kendi dinlerine uyma ve kamu kuruluşlarında çalışma hakları sağlanmıştı. Ancak yeni kurulan hükümet eğitim alanını devletin eline almayı hedefliyordu.

Maarif vekaleti Mayıs 1923'te çıkardığı bir kanunla Osmanlı Devleti'nin 1915 düzenlemesini yeniden yürürlüğe koydu. Buna göre bütün gayrimüslim okullarında Türk dili, tarihi ve coğrafyası dersleri verilmesi zorunlu olmuştu. Bu Türkçe dersleri vekaletin atadığı öğretmenler tarafından verilecek ancak ücretleri okullar tarafından

³⁰⁸ Rodrigue, a.g.e., ss. 231-237

³⁰⁹ Rodrigue, a.g.e., ss. 230-233

³¹⁰ Rodrigue, a.g.e., s. 239

³¹¹ Rodrigue, a.g.e., s. 247

karşılancaktı. Normalden daha yüksek olan bu maaşları karşılamak cemaatleri ve okulları mali olarak zor durumda bırakmıştı.³¹²

3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile din eğitimi ve laik eğitim ayrımı sona erdi. Azınlık okullarını teğet geçen bu gelişme A.I.U. okullarının müfredatını değiştirmesini gerektirmiyordu. Gayrimüslim okullarında din eğitiminin yasaklanması 1936 yılında olacaktı. Bununla birlikte okullarda yabancı uyruklu öğretmen ve yöneticilerin görev yapmasının yasaklanması Alliance okullarını ciddi oranda etkilemişti.

Ancak Alliance'ı zor durumda bırakan esas mesele kendisini bağımsız bir kuruluş olarak tanıtır olmasıydı. Türkiye Cumhuriyeti bu okulları birer Alliance kurumu olarak tanımayı reddediyor ve Paris'le olan ilişkilerin derhal kesilmesini istiyordu.³¹³ Resmi bir Fransız kuruluşu olmamak konusunda ısrarını koruyan örgüt bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştı. Okullar resmi olarak olmasa da birer sivil kuruluş olarak Alliance idealini yaymaya devam edebilirdi.

Haziran 1924'te Maarif Vekaleti bütün Yahudi okullarından Türkçe'yi ya da kendi dilleri olan İbranice'yi eğitim dili olarak seçmelerini istedi. Daha önce yaşayan bir dil olarak öğretilmeyen ve yalnız dini metinler üzerinden çalışılan İbranice, modern eğitim için uygun bir değildi. Ladino, Yiddiş gibi cemaatlere özgü diller ise hükümet tarafından kabul edilmiyordu. Yahudi cemaati Fransızcanın eğitim dili olarak kalmasında ısrar ettilerse de bu talep devlet tarafından kabul görmedi.³¹⁴ Geriye kalan tek seçenek olarak Türkçe 1925'te A.I.U. okullarının eğitim dili haline geldi. İlerleyen beş yıl içinde okullar Yahudi din eğitimine ayrılan kısıtlı süre dışında tamamen millileşmişti.³¹⁵ Yine 1924 yılı Genelgesi azınlık ve yabancı okulların dinî esasa dayalı

³¹² Rodrigue, a.g.e., s. 249

³¹³ Rodrigue, a.g.e., s.250

³¹⁴ Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim yay., İstanbul, 2000, s. 188-189

³¹⁵ Rodrigue, a.g.e., ss. 251-252

eğitim ve din propagandası yapmasını, okul binalarında dinî semboller bulundurmasını yasaklamıştı.³¹⁶

1931 yılına gelindiğinde Türk vatandaşlarının yabancı okullara gitmesini yasaklayan bir kanun yürürlüğe girdi. Buna göre A.I.U. okulları ancak yabancı ülke vatandaşları oldukları halde Türkiye’de ikamet eden gayrimüslimlere eğitim verebilirdi. Örgüt bu tarihe kadar okullara para yardımında bulunmuş olsa da artık kendi ideallerini yaymak açısından işlevsiz kalan A.I.U. okulları yavaş yavaş kapanmaya başladı. Son kapanan A.I.U. okulu Edirne’de 1937 yılında eğitim hayatını bitirdi.³¹⁷

³¹⁶ Süleyman Büyükkarcı. *Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye’sinde Yabancı Okullar*, Selçuk Üni. Yay., Konya, 1996 , s. 57

³¹⁷ Güven, a.g.e., s. 63

3. BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE YAHUDİ VATANDAŞLARIN DİN EĞİTİMİ

3.A. TÜRKİYE'DE YAHUDİLER

Osmanlı hakimiyeti altında dönemin diğer devletlerine göre çok daha rahat yaşayan Yahudiler devletin sadık birer tebaası olarak hizmet etmişlerdi. Milliyetçilik akımlarının hızla yayıldığı ve yabancı devletlerinde desteğiyle her milletin kendi devletini kurmaya çalıştığı 19.yyda Yahudilerin Osmanlı devletine karşı böyle bir tutumları olmamıştı. Bunda kendilerini bağımsızlık yolunda destekleyecek bir devlet olmaması etkili olmuş olabilir. Bununla birlikte Osmanlı'nın refah içinde yaşadığı dönemlerde rahat bir hayat süren Yahudiler, devletle kendilerini özdeşleştirmiş de olabilir.

Bu durum Osmanlı'nın yıkıldığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemlerde de aynı şekilde gözlenmiştir. Yahudiler yabancı devletlere karşı Türk hakimiyetini tercih etmişlerdir. İstisnaları olmakla birlikte Millî Mücadele yıllarında pek çok Yahudi Millî Mücadele lehine faaliyetlerde bulunmuştur.³¹⁸

Yahudiler, 19.yüzyıldan itibaren Amerika, Fransa, İtalya, İspanya ve Fas'a göç etmişlerdir.³¹⁹ 18.yüzyılda Osmanlı'da sayıları 250bine yaklaşan Yahudilerin çoğu bu şekilde dünyanın farklı yerlerine dağılmıştır. 1911'de 140bin kadar Yahudi'nin yaşadığı

³¹⁸ Şarika Gedikli Berber, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Yahudilerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Uyum Süreci: Moiz Kohen Örneği", *Turkish Studies*, 7, 4, 2012, s.1785

³¹⁹ Gedikli Berber, a.g.m., s. 1786

düşünülen Türkiye topraklarında ise Cumhuriyet kurulduğunda yaklaşık 81 bin Yahudi kalmıştır.³²⁰

Lozan Antlaşması ile azınlıkların hakları tayin edilirken Yahudiler, Türkiye Cumhuriyeti lehine özel hukuka dair meseleleri dinlerinin hükümlerine göre çözmeye haklarından vazgeçmişlerdir. Bu durum Hahambaşılığın yargı yetkisini kaybetmesi anlamına gelir. Bütün bunların yüzyıllardır süren iyi ilişkilere binaen Yahudilerin, Türk yöneticilere güvenlerinin bir göstergesi olduğu düşünülebilir. Nitekim Yahudiler de bu yeni devlete muhalefet etmek yerine kendilerine devlette bir yer edinebilmek için çabalamışlardır.

Ancak yeni kurulan Cumhuriyetin laik karakteri, ulus devleti oluşu ve Savaş yıllarının hatıraları nedeniyle gayrimüslimlere karşı şüpheli yaklaşımı Yahudilerin beklemedikleri gelişmelerdi. Bu doğrultuda Türkleştirme politikalarından ve azınlıklara uygulanan kısıtlamalardan Yahudiler de nasiplerini almışlardır.

Anayasanın 88. Maddesinde “Türkiye ahalisine din ve ırk farklı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur. “ifadeleriyle yapılan bu tanımda Türklüğü belirleyen şey ortak vatan ve ortak kültür olmuştur. Bu durum ilerleyen yıllarda çıkarılan kanunlarda daha net bir şekilde görülecek, ülkede dil ve eğitim alanında birliğin sağlanması yönünde kararlı adımlar atılacaktır. Bir önceki bölümde bahsedildiği üzere Tevhid-i Tedrisat kanunu ve anadilde ya da Türkçe eğitim yapılması şartı bu adımlardan başlıcalarıdır.

3 Mart 1924’te yayınlanan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile bütün eğitim kurumları Maarif vekaletine bağlanmıştır. Yayınlanan genelge ile okullarda dini esasa dayalı eğitim, dini propaganda yapılması dini işaret ve sembollerin taşınması yasaklanmıştır. Yine aynı dönemlerde Yahudilerden eğitim dili olarak İbranice ve Türkçe arasında bir tercih yapmaları istenmiştir.

³²⁰ Rodrigue, a.g.e., s. 41 ;Gedikli Berber, a.g.m., s. 1787

1925 yılında Yahudiler için Türkçe'nin eğitim dili olarak belirlenmesi Fransızcanın halk üzerindeki etkisini büyük ölçüde kırmıştır. Yaklaşık 50 yıl boyunca Fransızca eğitim veren A.I.U. okulları sayesinde Fransız kültürünü benimseyen Yahudilerin Türkleşmesinde en büyük adımlardan biri bu olmuştur. Atatürk zamanında kurulan Halk Evleri Yahudilere Türkçe eğitimi vermiş³²¹, 1928'de başlayan ve 1930lu yıllarda da süren "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyası da Ladino dilinin kullanım alanını büyük ölçüde yitirmesine neden olmuştur.

Tehcirden sonra Ermeni ve Rumlar'dan kalan ticari boşluklar büyük ölçüde Türkiye'deki Yahudiler tarafından doldurulmuştur. 1930'lu yıllarda Avrupa'da antisemitizmin hızla yükselmesi ve Türkiye'nin savaştan kaçınma isteği dikkatleri Yahudilerin üzerine çekmiştir. Bu dönemde özellikle Trakya bölgesinde Yahudi karşıtı söylemler ve tacizler meydana gelmiştir. 19.yüzyılda Hristiyanların, Müslüman Türkler için eğitim kurumları kurmalarına kadar Osmanlı hakimiyetinde hiçbir şekilde oluşmayan antisemitizmin bir örneği modern Türkiye'de ortaya çıkmıştır. Trakya Olayları (1934) olarak bilinen bu olaylar birçok Yahudi'nin Filistin'e göç etmelerine neden oldu. Türkiye'de kalan birçoğları da şehir merkezlerine yerleşmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Türkiye'yi tehdit eder hale gelmesi devletin gayrimüslimlere şüpheyle yaklaşmasına ve nafia askeri olarak alınmalarına neden olmuştur. Bununla birlikte Gayrimüslimleri en zor durumda bırakan olay 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi'dir. Savaş ortamının zorlayıcı ekonomik koşulları ve savunma masrafları nedeniyle ülke ekonomik olarak zor durumdadır. Bununla birlikte hızla artan enflasyon tüccar kesiminin zenginleşmesine neden olmuştur. Vergi din ayrımı yapılmaksızın bütün Türkiye vatandaşlarına uygulanmıştır. Tespit edilen 114 bine yakın kişiden yaklaşık 3bin kadarı gayrimüslimdir. Ancak mükellefler iş kollarına göre değerlendirildiğinde çoğunluğu gayrimüslimlerin yaygın olarak icra ettiği meslekler

³²¹ Gökhan Çınkara,"Türkiye'li Yahudilerle Konuşmak"(1), Independent Türkçe, 11 Ocak 2021 (<https://www.indyrturk.com/node/298326/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/t%C3%BCrkiyeli-yahudilerle-konu%C5%9Fmak-1>, e.t. 17.03.2021)

oluşturmaktadır.³²² Varlık vergisi ve Aşkale’de çalışma kamplarına alınmak Yahudiler için büyük hayal kırıklığı olmuş ve birçok Yahudi ülkeden ayrılarak Filistin’e göç etmiştir. Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki sıkı Türkleştirme politikaları ve Yahudi halkın desteğini alamamaları nedeniyle yer altına çekilen Siyonist teşkilatlar da hızla gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.³²³ Siyonistler bu dönemde propagandalarını yürütebilmek için sinagogları kullanmışlardır.³²⁴

Bütün bu olumsuz hava ve göç ancak 1950’lerde DP iktidarında durmuş/azalmıştır. Bu döneme dek Türkiye Yahudi nüfusunun yaklaşık yarısı göç etmiştir. Çoğunluğu düşük gelirli ailelerden olmasına rağmen genç Yahudi nüfusunun çoğunun göç etmiş olması ilerleyen dönemlerde de Türkiye Yahudilerinin tedricen azalmasına neden olacaktır.³²⁵

Türkiye katı tedbirleri ve sıkı politikalarına rağmen II. Dünya Savaşı yıllarında Avrupa’dan pek çok Yahudi’ye sığınmak olmuş yine pek çoklarının da Filistin’e kaçışlarında bir köprü vazifesi görmüştür.

Atatürk’ün Selanik’te doğduğu evin bombalandığı haberinin radyodan duyurulması üzerine gerçekleşen 6-7 Eylül 1955 olayları da Türkiye’deki gayrimüslimlere yönelik şiddetin bir başka örneğini oluşturur. Ve yine Yahudilerin Filistin bölgesinde kurulan İsrail’e göç etmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak bugün gördüğümüz kadarıyla kalan Yahudiler için İsrail sıradan bir ülkedir. Din ve ırk birliğinden dolayı İsrail’de olanlar Türkiye’deki Yahudileri etkiliyor olsa da özellikle

³²² Zehra Aslan, “Örnek Azınlık Mı? Şüphe Duyulan Topluluk Mu? Cumhuriyet’in İlk 40 Yılında Türkiye Yahudileri (1)”, Independent Türkçe, 27 Temmuz 2019 (<https://www.indyurk.com/node/55486/turkiyeden-sesler/ornek-azinlik-mi-süphe-duyulan-bir-topluluk-mu-cumhuriyet-ilik-40>, e.t. 26.06.2021)

³²³ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 128

³²⁴ Çinkara, “Türkiyeli Yahudilerle Konuşmak (5)...”, (<https://www.indyurk.com/node/322416/turkiyeden-sesler/turkiyeli-yahudilerle-konusmak-5-bilgelik-ve-liderlik-arasinda-bir>, e.t. 27.03.2021)

³²⁵ Çavuşoğlu, a.g.e., s.136

ileri yaşlardaki Yahudiler İsrail'i tanıdıkların yaşadığı bir ülke olarak görmekteyler. Bununla birlikte özellikle genç Yahudiler için İsrail, gerektiğinde sığılacak bir liman olarak algılanmaktadır.³²⁶ İsrail'in içinde bulunduğu koşullar ve ağır vatandaşlık görevleri nedeniyle İsrail'e gitmek bir öncelik olmasa ve Türkiye anavatan olarak görülse de İsrail, Türkiye'de olumsuz bir tecrübe yaşanması ihtimaline karşı Museviler için bir güvence gibi algılanmaktadır.³²⁷

Çok partili döneme geçildiğinde ise Türkiye'nin azınlıklara yönelik politikalarında olumlu sayılabilecek gelişmeler görülmüştür. “Örneğin; İçişleri Bakanlığı Valiliklere bir tamim yayımlamış ve Hahambaşılığın gayrimenkul sahibi olma ve her türlü tasarruflarda bulunma hakkının olduğunu bildirmiştir. 1951 yılının son aylarında Neve Şalom Sinagogu ibadete açılmıştır.³²⁸ Basın ve yayına ilişkin kısıtlamalara önemli ölçüde son verilmiştir. İstanbul'da açılan akşam kurslarına azınlık çocuklarının da yazılması sağlanmıştır. Yahudi okullarında, Yahudi dini ve tarihinin öğretilmesine izin verilmiş ve Bakanlığın denetimi gevşetilmiştir.”³²⁹

Son yıllara gelindiğinde ise Türkiye'nin gayrimüslimlere dair algılarında ciddi değişiklikler olmamıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki sert söylemler ve eşitsizlikler büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. İsrail'in Filistin'e karşı saldırılarına bağlı olarak zaman zaman Yahudi karşıtı söylemler artıyor olsa da 2003'teki Neve Şalom saldırıları haricinde bir şiddet eylemi görülmemiştir.

³²⁶ Sait Gülsoy, *Gündelik Yaşamda Yahudi Kimliği İnşası: İstanbul, Kuzguncuk'ta Niteliksel Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, ss. 88, 92

³²⁷ Gülsoy, a.g.e., ss. 175-176

³²⁸ Kaynağın Neve Şalom sinagogunun açılış tarihine dair verdiği bilgi hatalıdır. İnşaatı 1949 yılında başlayan sinagog 1951 yılında ibadete açılmıştır. (<http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/sinagoglar/57-neve-salom-sinagogu>, e.t. 27. 06.2021)

³²⁹ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 133

Türkiyeli Museviler ise bu saldırıların Türk ve Müslümanlar tarafından yapılmadığı, uluslararası terör örgütlerinin işi olduğu görüşündedir.³³⁰ 6-7 Eylül olayları için de aynı şeyler söylenebilir. Yine de bu olaylar Türkiye’de yaşayan gayrimüslimler için güven sarsıcı olmuştur.

Gelinen noktada Cumhuriyet’in ilk yıllarında oluşturulmaya çalışılan Türk kimliğinin gayrimüslim bireyler içinde çatışmalara neden olsa da büyük ölçüde başarılı olduğu söylenebilir. 2012 yılında Kuzguncuk’ta Museviler ve Müslümanlar arasında yapılan bir araştırmada katılımcıların çoğunun Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayı Türklük olarak tanımladığı görülmüştür.³³¹ Ancak özellikle Yahudi gençlerin Musevi kimliğini bir kültüre aidiyet olarak gördükleri ve ön plana çıkarmak istemedikleri dikkat çekmiştir.³³²

3.A.1. Türkiye’de Hahambaşılık

Edirne Hahambaşısı Yakir Geron’un, padişahın isteği üzerine hazırladığı nizamname 1865’te onaylanmış ve resmîyet kazanmıştır. Nizamnamenin birinci bölümünde hahambaşının nitelikleri ve seçimine ilişkin maddeler, ikinci bölümde hahambaşının görevleri, üçüncü bölümde meclis-i umûmî (Müşavirler Kurulu [Laik Konsey]) üyelerinin seçimi ve görevleri, dördüncü bölümde meclis-i rûhânî (Hahamlar Kurulu) üyeleri ve görevleri, beşinci bölümde meclis-i cismânî üyeleri ve görevleri konusundaki düzenlemeler yer almaktadır. Bu söz konusu nizamname uygulanamayıp uzun süre beklemiş, hükümet de hahambaşılığa geçici olarak görev üstlenecek hahambaşı kaymakamı (vekili) tayin etmiştir. Bu sebeple 1909 yılına kadar

³³⁰ Gülsoy, a.g.e., ss. 142-143

³³¹ Gülsoy, a.g.e., s.168

³³² Gülsoy, a.g.e., ss. 170-171

hahambaşılık makamı vekil hahambaşılarcaya doldurulmaya çalışılmıştır.³³³ 1909'da seçilen Osmanlı'nın ilk ve tek Hahambaşı Hayim Nahum savaş şartları ve siyonizmin güçlenmesi, dış güçlerin baskıları sonucunda 1920 yılında görevinden istifa etmiştir.³³⁴

Ancak Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte 1922'de Adliye vekaleti hahambaşılığa yolladığı bir yazı ile cemaati yöneten geçici heyetin lağvedilmesini istemiştir. 1921'den beri hahambaşı vekili olan Moşe Becerano emri uygular. 1924'te cemaati idare etmek için geçici bir heyet oluşturulurken hilafetin kaldırılması hahambaşılığın da kaldırılacağı izlenimi oluşturmuştur. Devlet meclis-i umuminin yeniden kurulmasını isterken hahambaşının yetkilerini de valilere devretmiştir. Bu durum hahambaşının hem nüfuzunun hem de gelirlerinin azalmasına neden olmuştur.³³⁵

1925'te Meclis-i Umumi Lozan'ın 42. Maddesinde bildirilen özel hukuka dair meselelerde dini hükümlerle hareket etme haklarından vazgeçtiklerini duyurmuştur.³³⁶ 1926'da Meclis-i Umumi'nin oy çokluğuyla kabul ettiği nizamnameye göre hahambaşılığın görevleri dini ve dünyevi olarak ayrılır. Hahambaşı sadece dini meselelerle meşgul olacaktır, dünyevi işler ise her cemaatin kendi yönetimince yürütülecektir.³³⁷

Moşe Becerano'nun 1931'deki ölümünün ardından yeni bir hahambaşı seçilmedi. Demokrat partinin iktidara gelmesi ile Yahudi cemaati için bir hahambaşı

³³³ Hatice Doğan, "Hahambaşılık", *DİA*, İstanbul, 2016, EK-I, s. 514

³³⁴ Ester Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*, çev. İrfan Yalçın, AD yay, İstanbul, 1998, ss. 30-42

³³⁵ Arslan, a.g.m. , (<https://www.indyturk.com/node/55486/türkiyeden-sesler/örnek-azınlık-mı-şüpheli-duyulan-bir-topluluk-mu-cumhuriyet-ilik-40>, e.t. 26.06.2021)

³³⁶ Reyhan Gülşen, "Türkiye'deki Musevilerin Lozan'daki Haklarından Feragatı ve Hahambaşılık Makamının Yetkilerinin Kısıtlanması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2021, X, 1, ss.11, 29-30

Arslan, a.g.m. , (<https://www.indyturk.com/node/55486/türkiyeden-sesler/örnek-azınlık-mı-şüpheli-duyulan-bir-topluluk-mu-cumhuriyet-ilik-40>, e.t. 26.06.2021)

³³⁷ Gülşen, a.g.m., ss. 29-30

seçimi imkânı doğmuştu. Cemaatin Menderes'ten ricası üzerine bir daha seçim yapılmamak üzere 1953'te bir seçim düzenlendi. Bet Din başkanı olan Rafael Saban oy çokluğu ile hahambaşı oldu. Yeniden seçim yapılmaması kaydı seçilen hahambaşının ömür boyu görevde kalacağı anlamına gelmekteydi. Rafael Saban'ın 1960 yılındaki ölümü ardından yeniden bir hahambaşı seçme ihtiyacı oluşmuştu. O dönem hükümetten tekrar izin alamayacaklarından korkan Yahudiler, hahambaşını genç hahamlar arasından seçmeye karar vermişlerdir. Bu doğrultuda seçilen David Asseo 41 yıl hahambaşılık görevini icra etmiştir.³³⁸ 2002'de seçilen ve halen göreve devam eden İshak Haleva, Türkiye'nin 3. Resmi hahambaşıdır. Bugün hahambaşı 7 yıllık bir süreyle ve İstanbul valisinden izin alınarak yapılan bir seçimle göreve gelmektedir.

Hahambaşıya dini konsey, Laik konsey ve İcra kurulu cemaatin yönetiminde yardım etmektedir.³³⁹ Ancak resmiyette Hahambaşılık'tan değil yalnızca Türkiye Musevi Cemaati hahambaşısından söz edilebilir.³⁴⁰

3.B. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE YAHUDİ OKULLARI

Cumhuriyetin kurulmasından önce Türkiye'deki Yahudi okulları kelimenin tam anlamıyla “Yahudi okulları”ydılar. Bu okullarda İbranice ve Fransızca eğitim yapılıyordu, Türkçe eğitim yapılan saatler ise oldukça kısıtlıydı.³⁴¹

Osmanlı'yı resmen ilga eden Lozan Antlaşmasınının 14, 40 ve 41. maddeleri Türkiye Cumhuriyetindeki azınlıkların eğitim hakları ile ilgilidir. Anlaşmaya göre

³³⁸ Çinkara, “Türkiyeli Yahudilerle Konuşma (5)...” (<https://www.indyturk.com/node/322416/turkiyeden-sesler/turkiyeli-yahudilerle-konusmak-5-bilgelik-ve-liderlik-arasinda-bir>, e.t. 27.03.2021)

³³⁹ Doğan, “Hahambaşılık”, s. 514

³⁴⁰ Bilal Eryılmaz, Mücahit Bektaş, “Lozan Perspektifinden Türkiye’de Azınlık Politikaları (1923-2016)”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5,2. 2017, s. 40

³⁴¹ Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.185

gayrimüslim azınlıklara mensup vatandaşlar Türk vatandaşları ile aynı haklara sahip olacaktır. Bu doğrultuda azınlıkların önemli oranda buldukları kentlerde ve ilçelerde devlet bütçesi, belediye ve sair bütçeler tarafından eğitim, din veya hayır amacıyla genel gelirlerden tahsis edilecek meblağlardan yararlanmak konusunda söz konusu azınlıklar adil bir şekilde paydaş olacaklardır.³⁴² Ancak gayrimüslim azınlıkların dağılık olarak yaşadıkları bölgeler için böyle bir hak söz konusu değildir. 3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün bu eğitim kurumları cemaat ve vakıflardan ayrılarak Maarif Vekaletine bağlanmıştır. Bu şekilde devletin bu kurumlardaki etki ve denetimlerine hukuki bir dayanak sağlanmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunundan sonra devletin A.I.U. okullarından Paris ile bağlantılarını kesmesini istediğinden ve okulların kapanışına kadar uzanan süreçten ilgili bölümde bahsetmiştik.

Eğitimin tedrici olarak Türkleşmesiyle azınlık okullarının ve bu okullarda eğitim gören öğrencilerin sayısı hızla azalmıştır. 1925 yılında yayınlanan Tamim ile azınlık okullarında Türkçe, tarih ve coğrafya okutulması; bu dersleri verecek öğretmenlerin Türk olması ve Maarif Vekaleti tarafından seçilmesi kararlaştırıldı. Bu yeni öğretmenlerin maaşlarının pek çok Yahudi cemaatinin gücünün üzerinde olmasından ötürü birçok okul kapanmak zorunda kaldı.³⁴³

1927-1927 yıllarında eğitim alanındaki düzenlemelerin hayata geçmesiyle Yahudi çocuklar Maarif okullarını tercih etmeye başlamıştı. Sonuçta özel şahıslara ait okullar da dahil olmak üzere birçok Yahudi okulu 1928 yılında kapandı.³⁴⁴

Yabancı dil öğrenmeden yalnızca Türkçe öğrenerek mezun olan öğrencilerin iş hayatında başarılı olamayacağına inanç Yahudi ailelerin çocuklarını Galatasaray

³⁴² Somel, a.g.m., s. 36

³⁴³ R. N. Bali, a.g.e., s. 191-192

³⁴⁴ R. N. Bali, a.g.e., s. 192

Lisesi'ne, Galatasaray Lisesi ile aynı müfredatta eğitim yapan Musevi Lisesi'ne ya da Hristiyan misyonerlere ait yabancı okullara göndermelerine neden oldu.³⁴⁵ Bunun yanında özel öğretmenler ya da Yahudi kültür cemiyetleri tarafından verilen derslerle de Fransızca Yahudiler arasında canlı tutulmaya çalışıldı.

Cumhuriyet'in laiklik ilkesi gereği Yahudi okullarında Yahudi dini ile tarihi öğretilmesi de yasaklandı. İbranice dersleri sadece okuma ve dil öğrenimi ile sınırlı olduğundan Mahazike Tora derneğinin kurulmasıyla bu ihtiyaç giderilmeye çalışıldı. Bu dernek 5-18 yaşlarındaki çocuklara sinagogda din ve İbranice dersleri veriyordu.³⁴⁶

8 Haziran 1965 tarihinde kabul edilen 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 25. maddesi, gayrimüslim azınlıklara ait özel okullara” yalnız Türk vatandaşlarının çocuklarının” kaydedilebileceğini belirtmiştir. 1970 yılında ise, gayrimüslim çocuklarının okulları, babalarının mezhebi dikkate alınarak yeniden düzenlenmiş ya babalarının mensup olduğu azınlık okullarına gitmeleri ya da devlet okullarına kaydedilmeleri istenmiştir. Ancak 1970'lerde getirilen babanın mensup olduğu azınlığa ait okullarda okuyabilme şartı 2007 yılında kaldırılmıştır. Nüfus kayıt örneği yerine gayrimüslim velinin mensup olduğu azınlık okuluna bir form doldurmak suretiyle kayıt yapabilme imkânı tanınmıştır.³⁴⁷

Yine 1965 Kanununa göre azınlık okullarında Türk müdür yardımcısı bulunması şartı da 2007'de kaldırılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda 27 tane Yahudi azınlık okulu bulunmaktadır.³⁴⁸

³⁴⁵ Bali, a.g.e., s. 193

³⁴⁶ Bali, a.g.e., s. 312

³⁴⁷ Eryılmaz, Bektaş, a.g.m., s.38

³⁴⁸ Mustafa Serhan Yücel, *Türkiye'de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları*, Basılmamış Doktora Tezi, Bilecik, 2016, s. 285

Bu okullardan 13'ü İstanbul'da eğitim vermektedir. Öğretmenleri farklı milletlerden ve dinlerden olan İstanbul'daki okulların biri lise, on biri ilkokul ve biri de hem ilkokul hem anasınıfı düzeyinde eğitim vermektedir.

Çorlu'da ve Tekirdağ'da farklı milletlerden öğretmen istihdam eden ilkokul ve anasınıfı düzeyinde eğitim veren bir okul bulunmaktadır.

Edirne merkezindeki okul fiziki imkanlar bakımından en elverişlisi olup kız, erkek ve anasınıfı olarak üç bölümü bulunan okulda ilkokul düzeyinde eğitim verilmektedir. Uzunköprü'deki ikinci okul ise karma sınıflarda eğitim vermektedir. Öğretmenlerim milleti belirtilmemiştir.

Çanakkale'de tamamı ilkokul olan iki, Kayseri'de bir okul bulunmaktadır. Öğretmenler farklı milletlere mensuptur.

Bursa'daki tek azınlık okulu olan Musevi mektebinde çalışan bütün öğretmenler Türk'tür. İlkokul düzeyinde eğitim verilir.

İzmir'de bulunan beş azınlık okulunun tamamı Musevilere aittir. Öğretmenlerin tamamının Türk olduğu bu okullarda İlkokul düzeyinde eğitim verilmektedir.

Muğla- Milas'taki yenilenmiş Talmud- Tora da benzer şekilde ilkokul düzeyinde eğitim vermektedir. 1900'lerden itibaren A.I.U.'dan maddi destek alan okul 1934'te maddi imkansızlıklar nedeniyle kapatılmıştır.³⁴⁹

“Avram Galante'nin 1934 yılında yazdığı “Historie Des Juifs D'anatolie” eserinde o tarihte, belirtilen yüzden fazla merkezde on ila birkaç yüz, büyük kentlerde de birkaç bin Yahudi yaşamaktaydı. Bu merkezlerden nüfusu iki yüzü geçenlerin hemen hepsinde Talmud- Tora müessesesi mevcuttu.”³⁵⁰

³⁴⁹ Yücel, a.g.e., ss. 286-321

³⁵⁰ Yusuf Besalel, Yazar, 15 Kasım 2021 tarihinde yapılan görüşme.

1943 yılında Osman Ergin tarafından yazılan Türkiye Maarif Tarihi adlı eserde ise Musevi Okulları başlığı altında yalnız İstanbul vilayetinde 6 Musevi ilkokulu ile 1 Musevi lisesi olduğunu kaydeder.³⁵¹

Önceki bölümlerde bahsedilen olaylar ve İsrail devletinin kurulması Türkiye'nin Yahudi nüfusunun hatırı sayılır bir kısmının göç etmesine neden olmuştur. Bu nedenle Anadolu'daki birçok şehirde Yahudi cemaati kalmamış ve okulları kapatılmıştır. Türkiye vatandaşı olarak kalan Yahudilerin de büyük bir kısmı İstanbul ve İzmir'e göç etmişlerdir. Sonuçta 1945 yılına gelindiğinde Musevi azınlıklara ait yalnızca 3 ilkokul eğitime devam etmektedir.³⁵² Günümüzde ise Yahudilere ait yalnız bir tane okul bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiyeli Yahudilerin yabancı okulları da sıklıkla tercih ettiği görülmektedir. Ancak Yabancı okullar ve verdikleri eğitim konumuzun dışındadır.

3.B.1. Ulus Özel Musevi Okulları

Ulus Özel Musevi Okulu 1914-1915 eğitim öğretim yılında Midraşa Yavne adıyla kuruldu. Okulun kurucularından biri olan Josef Niyego, A.I.U.'nun Edirne ve Galata'daki okullarında eğitim görmüş ve Paris'teki öğretmen okulu olan Ecole Normale Israélite Orientale üniversitesinde okumaya hak kazanmıştı. Bir süre Filistin'de görev yapan Niyego 1904'te İstanbul'a gelmiş, 1914'te okulun kurulmasına katkı sağlamıştı. Aynı zamanda 1914-1917 yılları arasında okulun müdürlüğünü de yapmıştı.

Midraşa Yavne'nin kurulmasındaki bir diğer isim Dr. David Markus, geleneksel bir eğitim almıştı. David Markus Rusya'da dünyaya geldi, Yeşiva eğitimi alarak haham unvanı aldı. Ardından Boon üniversitesinde psikoloji, pedagoji ve felsefe okumuştur. 1900 yılında İstanbul Aşkenaz cemaatinin çağrısıyla şehre gelen haham,

³⁵¹ Ergin, a.g.e., V, s. 1743

³⁵² Yücel, a.g.e., s. 286; Bali, a.g.e., s. 401

cemaatin liderliği görevini üstlenmişti. Geldiği yıllarda aynı zamanda Goldschmidt lisesi müdürlüğü de yapmıştı. Hükümetten gerekli izinleri alıp Bene Berit ve Josef Niyego'nun yardımlarıyla Midraşa Yavne'yi kuran David Markus 1940 yılında emekli olana kadar bu okulda çalıştı.³⁵³

19.yy. sonlarında masonluğun etkin yapısı, mason dayanışmasından etkilenen ama örgüte katılmak istemeyen benzer yapıların kurulmasına ilham kaynağı oldu. Bene Berit derneği/ locası da bu oluşumlardan biridir. Amacı üyeleri arasında kültürel ve sosyal dayanışmayı sağlamaktır. 1843 yılında bir grup Alman asıllı Yahudi tarafından Kuzey Amerika'da kurulan Bene Berit kısa sürede en büyük Yahudi dayanışması örgütü olarak 45 ülkede faaliyet göstermeye başlamıştır. Dernek, o dönemdeki birçok Yahudi örgütü gibi Yahudi bireylerin modern çağa ayak uydurmasında gerekli desteği sağlamak amacı güdüyor bunun için de sosyal yardım programları yürütüyordu.³⁵⁴

Bene Berit'in 11. Bölge locası 1911'de Josef Niyego'nun evinde yapılan bir toplantı sonucunda kurulmuştu. ³⁵⁵İstanbul'daki 11. Bölge Büyük Locası ise Osmanlı, Bulgaristan, Yugoslavya, Rodos, Mısır ve Suriye'yi kapsıyordu.³⁵⁶

1911-1938 yılları arasında etkin olan Loca özetle, cemaatin fakirlerine çeşitli yardımlar sağlamış, Hamenora dergisini çıkarmış, Yahudi nüfus istatistiği çalışmalarına katkı sağlamış, büyük bir kütüphane kurmuş, iş bulma ve yerleştirme ofisi kurmuş, çeşitli kültürel etkinlikler düzenlemiş ve Yahudi lisesinden Türkçe ve İbranice dalındaki eserlere ödüller vermiştir. ³⁵⁷

³⁵³ https://www.uoml.k12.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=104&lang=tr (e.t. 07.03.2021)

³⁵⁴ <https://web.archive.org/web/20080302222508/http://bnaibrith.org/general/history/aboutBBI.cfm> (e.t. 20.03.2021)

³⁵⁵ Rıfat N. Bali, "Bir Yahudi Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu: B'nai B'rith XI. Bölge Büyük Locası Tarihçesi ve Yayın Organı Hamenora Dergisi", *Müteferrika*, 8, 9. 1996, s. 44

³⁵⁶ Bali, a.g.m., s. 47

³⁵⁷ Bali, a.g.m., s. 47

Osmanlı'da bir Bene Berit Locası kurulması; çeşitli girişimler sonucu Aşkenaz-Seferad çekişmesinin sona ermesine, yerel Yahudi aydınlarının toplumda etkin görevler almalarına ve Doğu Yahudiliğinin Batı Yahudiliği ile yakınlaşmasına sebep olmuştur.³⁵⁸

Ancak 1938'de çıkarılan Cemiyetler kanununun "merkezi yurtdışında olan bir cemiyetin Türkiye'de şubesi açılmaz. Arzı ulusal maksatlarla cemiyet kurulamaz" maddesi nedeniyle kendi kendini feshetmiştir.

Midraşa Yavne'nin kurulduğu yıllarda İstanbul'da Yahudilerin lise düzeyinde eğitim veren bir okulları yoktu. A.I.U. okulları çok yaygın olmasına rağmen ilkökul düzeyinde eğitim veriyordu ve Yahudi gençler orta düzey eğitimlerine yabancı okullarda devam ediyordu. I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı devleti, bünyesindeki bütün yabancı okulları kapatınca Yahudilerin orta düzey eğitim alabileceği bir kurum kalmamıştı. Bu nedenle Yahudilerin, Hristiyan ve misyoner okullarına gitmelerini ve Yahudiliklerini unutmalarını önlemek amacıyla Midraşa Yavne okulu kuruldu.³⁵⁹

Osmanlı Yahudilerinin modern eğitim kurumları hep dışarıdan gelen desteklerle kurulmuştu. Ancak Midraşa Yavne tamamen Osmanlı Yahudilerinin çabalarıyla kurulmuş ve sürdürülmüş olması bakımından da ilk ve tekti.

Okulun iki kurucu isminden biri A.I.U. okullarından mezunken diğerinin Yeşiva eğitimi almış olması Osmanlı Yahudi cemaatinin tutucu ve modern kesimleri arasındaki çatışmaların dindiğini, en azından saldırı düzeyinde olmadığını gösterir niteliktedir. Bir önceki yüzyılda olduğu gibi modern eğitim veren kurumlara yöneltilen eleştirilerden Midraşa Yavne etkilenmemiştir. Bütün bu gelişmelerde A.I.U. ve Bene Berit derneklerinin çabaları etkili olmuş görünmektedir. Midraşa Yavne geleneğe bağlı olan ya da modernleşme taraftarı olan fark etmeksizin Yahudi cemaatine hitap etmeyi başarmıştır.

³⁵⁸ Bali, a.g.m., s. 49

³⁵⁹ Bali, a.g.m., s. 48

Bene Berit lisesi adıyla da bilinen okul birkaç kez yer ve isim değiştirdi. Yemenici sokaktan Hoca Ali sokağına, oradan Drogmanat sokağına ve nihayet Kumbaracı yokuşuna taşınan okul 1940'ta eski Goldschmidt okulu binasına geçti. 1994-1995 eğitim yılında ise bir grup hayırsever iş adamlarının bağışlarıyla Aşkenaz Cemaati tarafından tahsis edilen Ulus'taki binasında eğitimine başladı. Bu dönemlerde Beyoğlu lisesi ve ardından Ulus Musevi lisesi isimlerini alan okul nihayet 1998'de Ulus Özel Musevi Lisesi olarak değişti.

İlk yıllarında Galatasaray Lisesi ile eşdeğer Fransızca eğitim veren okul, 1937'de Türkçe eğitime geçti. Fransızca yabancı dil olarak öğretilmeye devam ediliyordu. 1964-65 yılından itibaren Fransızca'nın yanında İngilizce de öğretilmeye başlandı. 1994-95 yıllarında bazı dersleri İngilizce olarak okutma izni alan okul, 2001-2002 yıllarında Lise hazırlık sınıfı açarak yeni sisteme geçti. Ve böylece İngilizce eğitim veren bir kolej oldu. Ulus Özel Musevi 1. Karma Ana ve İlköğretim Okulu'nun kurucusu Neve şalom Sinagogu Vakfıdır. Okullar Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel azınlık okulu statüsündedir.³⁶⁰ Bununla birlikte kurulduğu ilk yıllar olan Cumhuriyet öncesi dönemde Musevi Lisesinde Tanakh, İbranice ve Yahudilik Eğitimi dersleri verilmekteydi.³⁶¹

Anaokulu, ilkokul ve lise düzeyinde eğitim veren Ulus Özel Musevi Okulları MEB müfredatına ve özel okullar mevzuatına bağlı olarak eğitim öğretim yapmaktadır. İlgili kanun gereği,³⁶² 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda ifade edilen Türk Millî Eğitiminin genel amaç ve temel ilkelerine uygun olarak eğitim vermesi beklenir. U. Ö.M.O.'nun da içinde bulunduğu bu özel öğretim kurumlarında uygulanacak öğretim programı ve haftalık ders çizelgesi, resmî kurumlarda uygulanan usül ve esaslar

³⁶⁰ https://www.uoml.k12.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=104&lang=tr (e.t. 07.03.2021)

³⁶¹ Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni*, s.186

³⁶² 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu

çerçevesinde belirlenir. Ancak bakanlıkça uygun bulunması durumunda farklı öğretim programları ve haftalık ders çizelgesi de uygulanabilir. Nitekim U.Ö.M.O. diğer okullardan farklı olarak İbranice ve Musevi dini de öğretmektedir.³⁶³

Bu gayet tabii bir olgudur. Zira milli eğitim müfredatında Yahudilik ve Hristiyanlık yalnızca 11. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi 5. ünitesi içinde yer almaktadır. Bu üniteye yaklaşık on sayfalık anlatımda Yahudi tarihi, inanç esasları, on emir, Kutsal kitapları, kutsal mekânları ve ibadet şekilleri İslâmî bakış açısıyla anlatılmakta, mezhepleri ve sembolleri kısaca tanıtılmaktadır.³⁶⁴ Musevi lisesinde Musevi dininin bu şekilde anlatılması elbette beklenemez.

Roz Kohen'in ifadesine göre U.Ö.M.O'da "Maarifin yönettiği bir okul olduğu için Yahudilik tam anlamıyla öğretilmiyordu. Biraz İbranice bir de çok üstünkörü din bilgisi dersleri mevcuttu. Öğrencilerin yüzde 99'u Yahudi idi. Ancak talebelerin arasında dine meraklı olanlardan, hafta sonları "*Mahazikay Tora*" (*Tora'yı Güçlendirmek*) adlı bir kursa gidenler vardı."³⁶⁵ Bu kurslara devam edenlerin sayısı ise Yahudi cemaat içinde küçük bir grup olarak kalmıştır.

U.Ö.M.O.'da verilen Yahudi dini eğitimi devlet okullarına ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde verilen eğitime denk düşünülebilir. İbranice ise dinî metinlere bağlı olmaktan öte yabancı dil olarak öğretilmektedir.³⁶⁶ Okulda seçmeli yabancı dil olarak İspanyolca dersleri de verilmektedir.

Yahudi kültürü eğitimi derslerinde öğrencilerin her türlü konuyu tartışabileceği bir ortam sağlamayı hedefleyen okul bu tutumla Yahudi tarihinde karşılaşılan olayların günlük yaşama nasıl uyarlanabileceği konusunda öğrencileri düşündürmeyi

³⁶³ Eryılmaz, Bektaş, a.g.m., s. 38

³⁶⁴ Bekir Pınarbaşı, Fikri Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11 Ders Kitabı*, Dikey yay., Ankara, 2019, ss. 128-136

³⁶⁵ Çinkara, "Türkiyeli Yahudilerle Konuşmak (1)", *Independent Türkçe*, 11 Ocak 2021

³⁶⁶ Yusuf Altıntaş, Hahambaşılık Genel Sekreteri, 7 Kasım 2021 tarihinde yapılan görüşme

hedeflemektedir. Bütün bu eğitimi çocuklar için daha anlamlı ve kalıcı hale getirmek için öğretmenlerin eğitim almaları ve yurtdışından materyaller temin edilmesinin yanında Legolar ve bilgisayar oyunları da kullanılıyor. Çeşitli geziler ve kısa film yarışmalar vb. etkinlikler yapılıyor. Aynı zamanda ortak hatıraların gelecek nesiller için garantiye alınmasını sağlamak amacıyla ‘Gesher Projesi’ni hayata geçiren okulda daha yaşlı nesil ile genç nesil arasında bilgi, farkındalık ve duygusal bir bağ köprü kurmak için çeşitli faaliyetler de yürütülüyor.³⁶⁷

Bu program içerisinde U.Ö.M.O.’da özellikle değerler ve bayramlar eğitimine önem verildiği de şu ifadelerde görülmektedir: “İlkokulda da yaş guruplarını dikkate alarak bayram temalı eğlenceli ve eğitici istasyonlar kurduk. Her bir istasyondan öğrencilerimiz Tışri ayı bayramlarındaki semboller ve değerler konusunda bilgiler aldı. Kendi tasarladıkları şofarlarını çaldılar. Birlikte şarkılar söyledik, dans ettik ve her şeyden önemlisi birlikteliğimizin keyfini çıkardık. Yıl boyunca Hanuka, Tu Bişvat, Purim, Pesah ve Şavuot gibi bayramlarımızda da buna benzer çalışmalar yapıyoruz.”³⁶⁸

Bununla birlikte pandemi süresince yüz yüze eğitim ve bayram kutlamaları yapılamaması U.Ö.M.O.’nu Hanuka ve Purim kapsamında ailece oynanabilen bayram temalı aktivite kitapları ve kutu oyunları hazırlamaya yönlendirmiş görünüyor. Çocukların ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanan bu oyunlar ve onların sevdiği karakterler ve oynadığı güncel oyunları dikkate alarak hazırlanan bu kitapçıklar, U.Ö.M.O. öğrencilerinin yanı sıra toplumdaki tüm çocukların evlerine de kargo ile gönderiliyor. Yine bu kitapların içindeki Sevivon hazırlamak ve Sufganiyot³⁶⁹ yapmak

³⁶⁷ Greta Mizrahi, “Bayramlar Birlikte Kutlanınca Daha Güzel”, Şalom, 08.10.2019

(<https://salom.com.tr/haber-112102-bayramlar-birlikte-kutlaninca-daha-guzel.html> , e.t. 27.11.2021)

³⁶⁸ Mizrahi, a.g.m., Şalom, 08.10.2019

(<https://salom.com.tr/haber-112102-bayramlar-birlikte-kutlaninca-daha-guzel.html> , e.t. 27.11.2021)

³⁶⁹ **Sevivon:** Hanuka bayramında ailecek oynanan 4 yönlü bir topaç. Aslen Roma yönetiminde Yahudilerin Tevrat eğitimi yapması yasaklandığında yetişkinlerle birlikte oturup Tevrat eğitimi yapan çocuklar askerler geldiğinde topaçları çıkararak oyun oynuyor görünümünü verirlerdi. Bu topaç yuvarlak değildir, her

gibi çeşitli etkinliklere ayrılan bölümleri çocukların Yahudi tarihindeki mucizeleri hatırlamaya ve hatırlatmaya devam etmeleri amaçlanıyor.³⁷⁰

3. A.2. Türkiye'deki Sinagoglar

2007 yılında Hürriyet Gazetesinin yaptığı bir habere göre Türkiye'de Adana, Ankara, İzmir, Çanakkale, Hatay, Bursa, Kırklareli ve İstanbul'un da bulunduğu illerde faal 36 sinagog bulunuyor.³⁷¹ Bu sinagoglar buldukları yere, cemaatin kökenlerine, kurucuların isimlerine ya da verilmek istenen mesaja göre farklı isimler almışlardır.

Ancak bu sinagogların yılın her günü günlük ibadetler için kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Doğrusu devamlı açık olan sinagoglar çok azdır. Bugün Türkiye'de kaç Yahudi olduğuna dair açıklanmış resmi veriler yoktur. Ancak TMC Başkanı İshak İbrahimzadeh, 2015 yılında müze olarak kullanıma açılan Büyük Edirne Sinagogunun açılış töreninde 17.000 civarında Yahudi nüfus olduğunu ifade etmiştir. Yusuf Baselel'in Şalom gazetesi için yazdığı "Anadolu'daki Yahudi Cemaatleri" başlıklı yazısına bakarak; Adana, Ankara, Antakya, Çanakkale, Bursa gibi şehirlerde bir veya birkaç sinagog bulunmasına rağmen cemaatler yaklaşık olarak 10-50 kişi kadardır. Bu nedenle aktif sinagogların birçoğu Şabat ve/veya Bayramlarda ibadet için

birinde bir İbrani harf bulunan 4 yüzü vardır: Nun, Gimel, He ve Şin. Bunlar şu dört kelimenin ilk harfleridir: "Nes gadol haya şam = Orada büyük bir mucize oldu".

(http://www.sevivon.com/ext/cocuk/cocuk/yahudi_sembolleri.htm (e.t. 24. 11.2021))

Hanuka bayramı için hazırlanan bir tatlı. (Orli Güner, <https://www.salom.com.tr/haber-116777-genc-mutfakacutetan-orli-ile-sufganlyot-tarifli.html> , e.t. 02.12.2021)

³⁷⁰ --, "UÖMO'dan Hanuka Coşkusu Oyunlarla Yayılıyor", Şalom, 24.11.2021

(<https://www.salom.com.tr/news/detail/10370-suzi-matat-ile-kagit-sektoru-uzerine.aspx/haber-120436-uomoacutedan-hanuka-coskusu-oyunlarla-yayiliyor.html> , 27.11.2021)

³⁷¹ Soner GÜREL, Okan KONURALP, "İbadethane zenginiyiz", Hürriyet, 11.01.2007 (<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ibadethane-zenginiyiz-5756356>, e.t. 29.06.2021)

kullanılmaktadır. Yine aynı sebepten ötürü bu sinagoglarda yıl boyunca atanmış bir din görevlisi de yoktur.³⁷²

Cemaatlerin gerek azlığı gerek yaşlı bir nüfusa sahip olmaları bu bölgelerde aktif sinagog bulunmasına mâni olmadığı gibi, 2019 yılında Gazi Antep'te bir sinagog açılmıştır. Antep'teki bu sinagog 1930'larda yaklaşık 400-500 ailelik büyük bir cemaat tarafından kullanılmaktaydı. Ancak bu ailelerin büyük bir çoğunluğu Halep, Beyrut, Filistin ve kuruluşundan sonra İsrail'e göç etmiştir. 1951'deki nüfus sayımına göre Antep'te yalnızca 151 Yahudi kalmıştır. Bu yıllardan sonra cemaatin gençlerinin özellikle İstanbul'a okumak için gitmesiyle sinagogun kullanımı da azalmış oldu. Zamanla ibadetler sinagogun yanındaki odada (Midraş) yapılmaya başlandı.³⁷³ Bir süre sonra Yahudilerin kentten ayrılmasıyla harabeye dönen sinagog 2019 yılında, onarımının ardından, yeniden ibadete açılmıştır.

Anadolu ve Trakya'nın çeşitli yerlerindeki Yahudi cemaatlerinin büyük bir kısmı Trakya olayları, artan antisemitizm, İsrail'in kurulması gibi sebeplerle yurtdışına ya da ekonomik kaygılar ve eğitim imkanları nedeniyle İstanbul ve İzmir gibi şehirlere göç etmişlerdir.³⁷⁴

³⁷² Yusuf Besalel, "Anadolu'daki Yahudi Cemaatleri", Şalom, 26 Kasım 2014 (https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-93134-anadoludaki_yahudi_cemaatleri.html, e.t. 29.06.2021)

³⁷³ Yusuf Besalel, " Gaziantep ve Van Yahudileri", Şalom, 20 Mayıs 2015 (<https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-95207-haber.html>, e.t.. 29.06.2021)

³⁷⁴ Yusuf Besalel'in alfabetik sırayla şehirlerdeki Yahudi nüfuslarını kısaca anlatan yazı dizisi: https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-94254-bir_zamanlar_anadolu_ve_trakyada_yahudi_yasami_.html
https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-94734-bir_zamanlar_anadolu_ve_trakyada_yahudi_yasami_2_.html
https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-93789-mevcudu_kalmamis_bir_yahudi_cemaati_edirne.html
https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-95207-gaziantep_ve_van_yahudileri.html

3.A.2.a. ARIS/ Rabbis Alliance

Türkiye'deki sinagoglarla ilgili araştırmamız esnasında bazı sinagog hahamlarının üyesi bulunduğu bu kuruluşa dair ifadelere rastladık. 2019 yılı sonunda kurulan ARIS (The Alliance of Rabbis In Islamic States) hakkında henüz bir araştırma bulunmamaktadır. Bu nedenle yalnızca kurumun resmî web sayfasındaki³⁷⁵ bilgilere sahibiz.

2019 yılı sonunda bir grup Rabbi güncel meseleleri görüşmek için bir araya geldiklerinde Müslüman ülkelerdeki Rabbilerin ortak sesi olacak bir kuruma ihtiyaç olduğunu anlayarak çeşitli ülkelerdeki rabbilere destek ve yardım sağlamak amacıyla onları bir araya getirecek olan ARIS'i kurmaya karar vermişlerdir. Birlik var olan hiçbir kuruluşun yerini almak niyetinde değildir ve aktif olduğu İslam ülkelerinde daha önce böyle bir kurum var olmamıştır. Müslüman nüfusun yoğun olduğu Arnavutluk, Azerbaycan, Fas, BAE, İran, KKTC, Kırgızistan, Kazakistan, Nijerya, Türkiye, Tunus, Kosova, Uganda, Özbekistan ve Rusya'ya bağlı Başkürdistan, Tataristan ülkelerinde faaliyet göstermektedir.

ARIS Mesih'in gelişine dek Tevrat'ı yüceltmek ve İlahi onura mazhar olmak amacıyla kurulmuş, ataların geleneklerini ve Yahudi kültürünü Müslüman ülkelerdeki gelecek nesillere aktarmayı dileyen apolitik bir örgüttür.

ARIS; güncel meseleleri görüşmek üzere konferanslar düzenlemek, Cemaat liderleri olarak Rabbiler konumlarını güçlendirmek ve onları desteklemek, Diğer inançların liderleri ile görüşerek onları barış, hoşgörü ve yüzyıllardır olduğu gibi bir arada yaşama çağrısına ikna etmek ve böylece antisemitizmi azaltmak, Günümüz Yahudi yaşamını kamuya duyurmak, böylece hoşgörü ve dayanışmayı canlandırmak, Hükümetleri Yahudi toplumu ve Rabbileri desteklemek ve onlara yardım etmek

³⁷⁵ <https://rabbisalliance.org/> e.t. 29.06.2021

konusunda teşvik etmek,
Rabbilerin çalışmaları, dini eserler ve eğitim programları için fon bulmaya çalışmak,
Toplumlara insani yardım sağlamak amaçlarıyla kurulmuştur.

Alliance'a katılabilmek için; Ortodoks Yahudi bir enstitüde ya da Ortodoks Yahudi bir Rabbi olarak yetki sahibi olmak
ŞulhanAruh'ta bildirilen 13 iman esasına inanmak
Geleneksel Halaha ve Yahudi kültürüne bağlılık
Resmi olarak ve halen en az altı aydır Müslüman bir ülkede yaşıyor olmak ve Rabbinik hizmet vermek
Üyelerin hizmet verdiği sinagogun Halaha'ya uygun olması
Adli suç kaydı bulunmamak şartları aranmaktadır.

Birliğin katılmak isteyen bütün Allah korkusu ile hükmeden Ortodoks, sinagog hizmetinde görev yapan ve İslam ülkelerinde yaşayan Rabilere; Seferad, Aşkenaz ya da Chabad Schulim³⁷⁶ olması fark etmeksizin kapısı açıktır.

ARIS, üyeler arasından seçilen 5 yıllık bir süre için seçilen idari komite ile yönetilir. Birliğin şu anki idari komite başkanı İstanbul Aşkenaz cemaati başhahamı (Aşkenazlar'ın halen aktif tek bir sinagogu vardır) Haham Mendy Chitrik ve başkan yardımcısı Rabbi Levi Duchman (UAE) olarak seçilmiştir.

ARIS'e katılan bütün üyeler, birbirlerini gizli ve açık olarak desteklemelidir. Bir üyenin birliğin başka bir üyesini medya önünde eleştirmesi yasaktır, eleştiri gerektiği yerde saygı çerçevesinde ve gizlilikle yapılır. Üyeler birbirinin iyiliğini gözetmeli ve birbirlerine bağlılık göstermelidirler.

³⁷⁶ **Chabad Schulim:** Yahudiliği ve Hasidizm'i yaymak amacıyla dünyanın dört bir yanına dağılmış Chabad Hasidik hareketini üyeleridir. Yaz etkinlikleri, gençlik kampları, yaşlılara bakım gibi hizmetlerle dünya çapında uzak topluluklarda yaşayan Yahudilere dini, manevi ve sosyal liderlik sağlar. (<https://www.lubavitch.com/community/>, e.t. 30.06.2021)

3.B.2. Türkiye’de Yahudi Bir Bireyin Din Eğitimi

Araştırmamızda gördüğümüz kadarıyla Türkiye’de yaşayan Yahudi gençler, Türk kimliğini benimsemiş olmalarına rağmen ötekileştirme ve ayrıma maruz kaldıklarını düşünmektedir. Okula başlamış ya da herhangi bir şekilde toplu alanlarda bulunan bir çocuğun azınlık kimliğini saklaması gerektiğini düşünüyor. Yine Yahudi gençler özellikle ibadethane ve okullarda olmak üzere fiziksel şiddete açık olduğunu düşünüyor. Kendilerine yabancıymış gibi davranılmasından rahatsızlar ve uzun vadede Türkiye’de yaşamayı düşünmüyorlar.³⁷⁷

Çocukların büyük bir çoğunluğu ilk öğrenimlerine devlet okullarında başlamaktadır.³⁷⁸ Musevi çocuklar anasınıfı ve ilkokulda genelde buldukları mahallelerdeki eğitim kurumlarına gitmişlerdir. Özellikle kırk yaş üstü Yahudiler yarım gün okuldan sonra sinagoga giderek dini eğitim aldıklarından bahsetmişlerdir.³⁷⁹ Dindar aileler ise özellikle cumartesi ve bayram günlerinde kapalı olmasından dolayı çocuklarını Musevi okuluna göndermeye özen göstermişlerdir. Bu okulda verilen eğitimin yanı sıra özellikle cumartesi günleri Tevrat güçlendirme dersleri yapılmaktadır.³⁸⁰ Baruh Hason Independent Türkçe için verdiği röportajda buradaki eğitimin içeriğine açıklık getirmiştir:

“Yahudilik ile ilgili bilgileri kuvvetlendirmem için beni bir nevi *"Sunday School"* olan ve *Mahazike Tora* diye bilinen bir sinagoga götürdüler. Burada, İbranice yazılı olan duaları okuyabilmek için, İbranice harflerle okumayı ve ardından duaları

³⁷⁷ Karel Valansi, “ Türkiye’nin Hıristiyan, Yahudi ve Alevi gençleri ayrımcılıkla nasıl başa çıkıyor?”, Şalom, 15 Aralık 2021 (<https://www.salom.com.tr/haber-120647-turkiyeacutenin-hiristiyan-yahudi-ve-alevi-gencleri-ayrimcilikle-nasil-basa-cikiyor.html> , e.t. 21.12.2021)

³⁷⁸ Çinkara, Türkiyeli Yahudilerle Konuşmak (7), *Independent Türkçe*, 27 Mart 2021

³⁷⁹ Gülsoy, a.g.e., s. 55

³⁸⁰ Çinkara, Türkiyeli Yahudilerle Konuşmak (1) ve (7)

basitten daha zor olanlara doğru öğretirlerdi. Toplu dualarda yüksek ses ve nağmeli okuma metodu olan *Hazanlık* hünelerlerini öğretmek de bu çerçevenin amaçlarından biriydi.

O dönemde İbranice anlama bilgim çok kısıtlı olduğundan okuduğum duaları pek anlamazdım. Duaların yanında, Yahudi dini kuralları (Kaşer yemek kuralları, Şabat kuralları vs.), Tevrat (Tora) ve de Eski Ahit (Tanah) kitaplarında yazılı olanların Türkçe anlatımı da öğretilirdi.³⁸¹

Baruh Hason'un anlattıklarına bakılarak sinagoglarda eskiden beri verilen eğitimin devam ettiği söylenebilir. Eğitime yine öncelikle İbranice okuma ve dualardan başlayıp, temel dini bilgiler verilmekte, Tevrat'ın günlük dile tercümesi yapılmaktadır. Bu şekliyle verilen eğitim Bet(h) Midraşlarda/ Talmud Toralarda verilen eğitimin aynısıdır.

Farklı olan nokta ise bu eğitimin verildiği süredir. Geleneksel eğitimin devam ettiği dönemlerde haftanın her günü ve mevsime bağlı olarak süresi değişse de tam gün süren bu eğitim, günümüzde haftada bir gün verilen bir eğitim haline gelmiştir. Sürenin kısılmasına bağlı olarak programın içeriği de daralmış görünmektedir. Örneğin Bet(h) Midraşlarda eğitimin son noktasında Talmud okumalarına geçilirken Hason'un anlattığı kadarıyla Mahazike Tora'da en ileri nokta Tevrat'ın tercümesidir. Diğer bir nokta ise bu eğitimin artık gönüllülük esasına dayalı olmasıdır. Bugün Türkiye'deki Yahudiler için zorunlu bir dini eğitimden söz edilemez.

Lise için Musevi okullarını tercih edenler olduğu gibi yabancı okulları tercih eden Yahudiler de bulunmaktadır. Ancak Türkiye Yahudilerinin hangi okulları neden tercih ettiklerine dair ciddi çalışmalar yapılmamıştır. Karşılaştığımız kadarıyla dikkat çeken nokta ise yabancı dil eğitimine çok önem vermeleridir. Türkiyeli Yahudilerle Konuşmak adlı röportaj serisinde gördüğümüz kadarıyla biri İbranice olmak üzere en az

³⁸¹ Çinkara, Türkiyeli Yahudilerle Konuşmak (7)

dört dil bilecek şekilde bir eğitim aldıkları görülmektedir. Ladino dili ise büyük ölçüde unutulmuştur. Ancak Musevi gençlerin kültürel bir değer olarak Şalom'un Ladino hazırlanan sayfasına büyük önem atfettikleri görülmektedir.³⁸²

Şalom gazetesindeki bu bölüm haftalık Tevrat yorumu şeklinde hazırlanmaktadır. Ancak Türkiye Yahudi cemaati arasında Ladino dili büyük ölçüde unutulmuş olduğundan 1990lı yıllardan beri haftalık Tevrat bölümü "Bu Hafta Peraşa" adıyla Türkçe de yayınlanmaktadır. Aynı yıllarda hahambaşılığın gayretleri ile hazırlanmaya başlanan bu peraşalar öncelikle broşürler şeklinde basılıp sinagoglara dağıtılmıştır.³⁸³ Bununla da yetinilmemiş çocuk peraşaları kaleme alınmış ve resimlerle desteklenmiştir. Bugün haftalık peraşalara Türk Yahudi Toplumu sosyal medya hesaplarından ve Türkiyeli Yahudilere ait internet sitesi Sevivon'dan ulaşılabilir. Aynı zamanda her hafta yayınlanan perasha hakkında Türk Yahudi toplumu YouTube kanalında Hahambaşı Rav İsak Haleva'nın kısa yorumları yayınlanmaktadır.

Benzer şekilde Türkiye Yahudilerinin web sitesi olan sevivon.com'da çocukların Yahudi kavramlarını tanımaları için bölümler ve çocukların anlayacağı bir dille hikâyeleştirilmiş İbrani tarihi ve basitleştirilmiş İbranice okulu bulunmaktadır.³⁸⁴

Resmî kurumlarda alınan eğitimlerin yanında Musevi gençler için Yahudiliğe dair bilgilendikleri bir diğer kurum gençlik dernekleridir. Bu derneklerde sosyal faaliyetlerin yanı sıra tartışmalar ve konferanslar da düzenlenir ve dolaylı olarak Yahudi tarihi öğretilmektedir. Yahudi gençlik dernekleri denilebilecek bu dernekler informal din eğitiminde önemli bir yer tutmaktadır. Dine bağlılıklarına göre çeşitlilik gösteren ve Yahudi toplumlar arasında yaygın olan bu gruplar, gençlerin günlük yaşantı içinde dini değerleri kazanmasını amaçlamaktadır. Üniversitede din eğitimi almak ve din adamı

³⁸² Gülsoy, a.g.e., s. 177

³⁸³ Yetim, Yahudilik'te Haftalık Peraşa Okuma Geleneği (Haftalık Tevrat Okumaları), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üni. Sosyal Bilimler Ens. Felsefe ve Din Bilimleri ABD., Bursa, 2019, s. 91-93

³⁸⁴ <http://www.sevivon.com/ext/cocuk/cocuk.htm> , e.t. 02.12.2021

olmak isteyen Yahudi gençleri Amerika'daki Yeshiva üniversitesine³⁸⁵ ya da İsrail'deki yeşivalara devam etmektedir.³⁸⁶

³⁸⁵ Yeshiva University- New York, USA (<https://www.yu.edu/>)

³⁸⁶ Yusuf Altıntaş Hahambaşılık Genel Sekreteri, 7.10.2021 tarihinde yapılan görüşme;
Yusuf Besalel, Yazar, 12.10.2021 tarihinde yapılan görüşme

SONUÇ

Yahudiler için din eğitiminin değeri, hedefi ve niteliğini tespit gayesiyle başlanılan bu çalışmada Musa (as) zamanından başlayarak uzun bir tarihî süreci takip ettik. Bu süreçte Yahudiler için din eğitiminin kimlik oluşturmak bakımından önemi dikkat çekmektedir. İlgili bölümde de bahsettiğimiz gibi din eğitimi var oluşun temel aracı olarak görülmüştür.

Mabed'in ilk yıkılışından itibaren neredeyse devamlı olarak sürgün hayatı yaşayan Yahudiler, din eğitimine sıkı sıkıya sarılmıştır. Çünkü Yahudi inancına göre Tanrı'nın seçilmiş kavmini kurtarması için İsrailoğulları'nın da Yasa'nın emirlerine tam bir itaat göstermeleri gerekir. Bu nedenle dindar Yahudiler geleneksel dönem boyunca din eğitiminin yanında yalnızca pratik ilimlerle uğraşmışlar, doğa bilimleri ve felsefe gibi alanları ya da başka dinlere mensup din adamlarının eserlerini incelemeyi tehlikeli bulmuşlardır. Yahudi tarihinde Musa'dan (as) sonra ilk sürgün yeri olan Babil ilk sinagogların oluşumuna sahne olmuş, böylece halkın kendi kendine ibadet edecek yeterliliğe gelmesine vesile olmuştur. Bu durum din eğitiminin halka inmesini ve ruhban sınıfı oluşumunun önlenmesini sağlamıştır.

Bununla birlikte sürgünler ve kovuşturmalardan hemen sonraki dönemler dinî literatür bakımından değerli eserler verilen ve geleneğin gelişip meyveler verdiği dönemlerdir. Bu bakımdan Babil sürgünü sonrası Filistin'e dönen İsrailoğullarının Tevrat'ı yazıya geçirmesi, milâdî 70'ten sonra Mişna ve Gemera oluşumu, İspanya sürgününün ardından Osmanlı topraklarında gelişen Yahudi edebiyatı, Meam Loez eserleri ve Şulhan Aruh gibi bugün dahi temel kaynak olan eserlerin verilmesi bu duruma örnek gösterilebilir.

Ancak Yahudi kaynakların da ifade ettikleri gibi “İktidar Yahudiler için en büyük günahdır.” Zira refahın yüksek olduğu dönemlerde Yahudilerin dinden

uzaklaşmaları görülmüştür. Refah dönemlerinde Yahudi toplumların dine ve din eğitimine daha az önem verdikleri ve farklı alanlara yöneldikleri görülmektedir.

Bununla birlikte büyük toplumla kaynaşma yaşanan gerek Helenistik dönem gerekse Fransız İhtilali sonrası oluşan Haskala hareketiyle Yahudi toplumlarda dini bakımdan ciddi farklılıklar görülür. Bu dönemler Yahudi toplumunda ayrışmalara sahne olmuştur. Helenistik dönem başlarında İskender'in Yahudilere büyük saygı duyduğu ve Yahudi alimlere iltifat ettiği anlatılır. İlerleyen zamanlarda Yahudiler arasında İbranice konuşanlar- Yunanca konuşanlar şeklinde bir ayırım meydana gelmiş ve bu ayırım büyüyerek antik Yahudi mezheplerinin oluşumuna neden zemin hazırlamıştır.

Benzer şekilde Fransız ihtilali sonrasında Yahudiler Yiddiş ve Ladino gibi yüzyıllardır kullandıkları dilleri terk ederek Avrupa dilleri konuşmaya başlamışlar, Yahudiliğin modern ve geleneksel yorumları arasındaki farklar günümüz Yahudi mezheplerinin doğuşuna neden olmuştur.

Modern çağa gelene kadar Yahudiliğin farklı mezhepleri arasından Ferisiler'in devamı niteliğinde olan ve bugün Ortodoks Yahudilik olarak görülen anlayış hayatta kalmayı başarmış ve dinî eğitim hayatın merkezine yerleşmiştir. Ancak Fransız İhtilâlinin ardından yayılan milliyetçilik fikri, Yahudiliğin yalnız bir din olarak tanımlanmasına neden olmuş; Fransız Yahudisi, Türkiye Yahudisi, Gürcü Yahudisi gibi kavramlar oluşmuştur. Bununla birlikte ilerleyen dönemlerde yaygınlaşan laiklik, antisemitizm ve II. Dünya Savaşı Yahudiliğin dinî yönünü de büyük ölçüde törpülemiştir.

Bugün ise Yahudilik, dinler tarihi alanında tanımı en zor yapılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi farklı milletlerden Yahudiler var olduğu gibi “ateist Yahudiler” de vardır. Bu durumda Yahudilik tek başına ne bir dindir ne de bir millettir. Kanaatimizce Yahudilik, yüzyıllardır sürgünde olan bir toplumun büyük toplumdan farklılaşmasını anlatan, Kutsal metinler etrafında gelişen bir kültürü ifade etmektedir. Salime Leyla Gürkan'ın aktardığı gibi; Yahudilik kavramı, “Yahudi

topluluğunun dinî kültürü ya da dinî tecrübesi veya geniş anlamıyla kutsal topluluk millet fikri üzerine kurulu din” şeklinde tanımlanmıştır. Bu nedenle Yahudilik bireyden öte topluma önem verir. Yahudi toplumuna aidiyet hissinin önemi Yahudi din eğitiminin ortak tarih ve ortak değerler konusuna verdiği önemden de anlaşılmaktadır.

Yahudilerin bu köklü sürgün tecrübeleri toplumlarında bazı pratiklerin oluşmasına neden olmuştur. Bunların en başında yönetimle çatışmamak gelmektedir. Yahudiler buldukları toplumlarda büyük toplumun çatışmalarına katılmamaya özen göstermişler ve iktidarla ters düşmekten kaçınmışlardır. Bununla birlikte toplumdan soyutlanmış olmaları ve özellikle Avrupa’da sürekli kovuşturuluyor olmaları menkul yatırımları yapmalarını engellemiş, birçok toplumla bağı olması, bir mekâna bağlı olmaması gibi özellikleri nedeniyle ticarete yönelmelerini sağlamıştır. Ticaretin ise muhasebe, coğrafya, yabancı dil, hitabet, iklim gibi pek çok alanda bilgi gerektirmesi Yahudilerin dini eğitimden sonra bu gibi ilimlerde de ilerlemeleri ve özellikle Fransız İhtilâli sonrası sağlanan eşitlikle Yahudiler içinde çok zengin bir kesim oluşması sonucunu doğurmuştur. Bu açıdan Yahudiler için en önemli iki değer yaşam ve bilgi olduğu, bilginin ise parayı getirdiği söylenebilir.

Özel olarak Osmanlı Yahudilerini incelediğimizde ise genel Yahudi toplumu ile benzer şekilde Osmanlı yönetimi altındaki Yahudilerin, dönemin görece rahat şartları içinde felsefi ve alegorik yorumlara yöneldikleri görülür. Bu durum Kabala oluşumunu sağlamış, Kabalacı fikirlerden etkilenen toplum büyük bir mesih beklentisi içine girmiştir. Böyle bir dönemde ortaya çıkan ve başarısız olan Sabatay Sevi olayı ise Osmanlı Yahudilerinin büsbütün içe kapanmasına neden olmuştur. Fransız İhtilâli sonrası Avrupa Yahudileri için çok farklı olan fikirlerin yayıldığı bir ortamda Doğu Yahudilerinin dış dünyaya kayıtsız tavrı, dindaşlarında Doğu’ya medeniyet götürme isteği doğurmuştur.

Osmanlı devleti, Osmanlıcılık politikası ile toprak bütünlüğünü sağlamak için gayret ettiyse de millet sistemi ile yönetilen ve cemaatlerin içişlerine karışmayan bir

geleneğe sahipti. Bu nedenle devletin eğitim alanında bir tecrübesi yoktu. Osmanlılık idealini yaymak istese de Devlet, tebaasına eğitim sağlamakta yetersiz kalmış ve bu boşluğu yabancı okullar doldurmuştur.

Bu doğrultuda etkinlik gösteren Alliance Israelite Universelle yardım severlik ve Yahudiliği yüceltme idealleri üzerine kurulmuş bir örgüttür. Ancak Osmanlı Yahudileri üzerindeki etkisi beklenenden farklı olmuştur. Alliance okulları, Yahudi okulları olmalarına rağmen Osmanlı topraklarında Yahudiliğin zayıflamasına neden olmuştur. İlgili bölümde Doğu Yahudilerinin hızla sekülerleşmesinden Paris'teki merkez komitenin rahatsız olduğundan bahsetmiştik. Okulda her ne kadar İbranice ve din bilgisi dersleri müfredatta yer alıyor olsa da bu dersler Alliance'ın ideoloji bakımından eleştirdiği tutucu hahamlar tarafından veriliyordu. Alliance açısından Hahamlar seküler eğitime karşı çıkmaları ve pedagoji bilmemeleri gibi kusurlarla vasıflanmışlardı. Bunun yanında yüzyıllardır Yahudi toplumunun kullandığı, Alliance okullarında da din dersleri ve İbranice eğitiminde kullanılan Ladino dili de hastalıklı bir dil olarak görüldüğünden okul içinde kullanımı yasaklanmıştı. Avrupa'nın genel algısına uygun olarak iyi ve medeni olan her şey Batı'da, geçmişe sıkışıp kalmış medeniyet götürülmesi gereken insanlar ise Doğu'daydı. Bütün bu durumlar Alliance öğrencilerinin gözünde, geleneksel din eğitimini ve din adamlarını kusurlu gösteren unsurlardı ve öğrencilerde Avrupa kültürüne hayranlık uyandırıyor.

Bunun yanında geleneksel eğitimde bütün bir yıl ve bütün gün süren din eğitiminin yalnızca iki derse indirilmiş olması ve okulun öğretmenleri tarafından değil ancak siviller tarafından veriliyor olması, dinin hayatın bütünü değil ama bir bölümü olduğu algısına neden olmuştur. Bu okullardan mezun olanların Fransız tarzı bir yaşam sürmeye çalıştıkları, İbranice'nin Fransızca gölgesinde kaldığı hatta A.I.U. okulları mezunlarının Yahudi ibadetlerinden utandıkları ve uzaklaştıkları kaydedilmiştir. Bu durum uzun vadede eğitimde örtük programın önemini göstermesi bakımından önemlidir. Zira A.I.U. okulları sözde Yahudiliği yüceltmek için kurulmuş olsalar da pratikte gençlerin dinî duygularını köreltmişlerdir.

Bugün gelinen noktada Türkiye Yahudileri için durum benzer şekilde devam etmektedir. Bir kısım Yahudiler Mahazike Tora denen, sinagoglarda verilen derslerle dinî bilgilerini geliştirmeye gayret etseler de toplumun büyük bir çoğunluğu için din eğitimi bir nostaljiden ibarettir. Özellikle Türkiye'deki genç Yahudilerin dinî kimliklerini geri plana attıkları görülmektedir. Bu durum Yahudi cemaati için büyük bir problem olan karma evliliklerin yaygınlaşmasından da anlaşılabilir.

Yahudi din eğitimi alanında kurumlar ve imkânlar çok kısıtlı olmakla birlikte çalışmalarımızda gördüğümüz kadarıyla gençlik kulüpleri aktif faaliyet göstermektedir. Bu kulüplerin faaliyetleri hakkında ise maalesef bir çalışma bulunmamaktadır.

Formel din eğitimi veren kurumların yetersizliği nedeniyle Türkiye'de sinagog görevi icra etmek isteyen gençler ise yurtdışındaki kurumlarda eğitim almak zorunda kalmaktadır. Ancak sinagog görevi almayı talep eden ya da ciddi bir dini eğitim almak isteyen gençlerin çoğunlukta olduğu söylenemez.

Bir eğitim kurumu olarak değerlendirilmesi mümkün olmasa da Türkiye'deki Yahudiler tarafından yine Türkiye'deki Yahudileri dinî açıdan bilgilendirmek üzere hazırlanmış olan web sayfasının adının Sevivon olması da mânîdardır.

Bunun yanı sıra yaşlı Yahudilere oranla gençlerin Şalom gazetesinin Ladino dilinde hazırlanan sayfasına önem vermeleri dikkat çekicidir. Görünen o ki dinî ya da millî bir kimlik olmamakla birlikte Türkiye'deki Yahudi gençler de kültürel kimliklerinin farkındadır.

Ancak Türkiye'nin siyasi ve sosyal hayatındaki sert değişimler ile Yahudiliğin çatışmadan kaçınan yapısı bir araya geldiğinde ciddi göç hareketleri doğmuştur. Bugün Türkiye'de yaşayan Yahudi nüfus net olarak açıklanmamış olsa da çoğunlukla yaşlı olduğu ve hızla azaldığı söylenebilir. Görünen o ki gelecekte Türkiyeli Yahudiler kavramı ve Türkler için Yahudilerle birlikte yaşama tecrübesi bir anıdan ibaret olacaktır.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Muzaffer, Şeker, Kevser, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Bion Matbaa, İstanbul, 2014
- ———, *Yabancı, Azınlık ve Milletler Arası Okullar Rehberlik ve Denetim Rehberi*, Ankara, 2014.
- ADAM, Baki, “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB yay., Ankara, 2016, ss.205-275.
- ———, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Seba yay., Ankara, 1997
- AKŞİT, Cahit, *Dinler Tarihi*, Kemer yay., İstanbul, 2016.
- ARIK, Durmuş, “Karaylar ve Türkiye’deki Karay Cemaati Üzerine”, *Uluslararası Büyük Yönlereyle Yahudilik Sempozyumu*, Ankara, 2012, ss. 129-148.
- ARSLAN, Ali, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Yahudilerin Üsküdar’daki Eğitim Faaliyetleri”, *Üsküdar Sempozyumu*, İstanbul, 2004, I/ 291-300.
- ARSLANTAŞ, Nuh, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İz yay., İstanbul, 2008.
- ———, “Abbasiler Döneminde Yahudilerin Temel Eğitim Kurumları: Bet-ha Seferler ve Beytülmidrâşlar”, *Bellekten*, 2013, LXXVIII, sy. 282, ss. 435-474.
- ———, “Abbasiler Döneminde Yahudilerin Yüksek Din Eğitim Kurumları: Yeşivalar”, *Bellekten*, 2015, LXXIX, sy. 286, ss. 847-876.
- ASSAF, Simha, BREUER, Mordechai, STEINSALTZ, Adin, “Yeshivot”, *EJ*, ed. Fred Skolnik, New York: Thomson Gale, (2. Baskı), 2007, XXI, ss. 315-321.
- AYBEY, Salih, “6-14 yaş Arası Çocuğun Dini Gelişim Dönemi Özelliklerinin Bilinmesinin Din Eğitimi Açısından Önemi”, *Turkish Studies*, 2016, XI, sy. 5, ss. 69-84.
- AYDIN, Fuat, *Genel Hatlarıyla Yahudilik*, İstanbul, 2004.
- AYDIN, Mehmet Zeki, “Ailede Ahlâk Eğitimi”, *Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fak. Der.*, VII/125-158.
- AYDIN, Mehmet, “ Raşi”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 2. Baskı, Literatürk yay., Konya, 2018.

- BALI, Rifat N., *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim yay., İstanbul, 2000

———, “Bir Yahudi Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu: B’nai B’rith XI. Bölge Büyük Locası Tarihçesi ve Yayın Organı Hamenora Dergisi”, *Müteferrika*, 1996, sy. 8-9, ss. 41-60.
- BAYBAL, M. Sami, “Osmanlı’da Rabbani Yahudiler”, *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri*, Palet yay. Konya, 2018, ss.63-73
- BENBASSA, Esther, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları* (çev. İrfan Yalçın), AD yay., İstanbul, 1998.
- BEN-NAEH, Yaron, *Sultanlar Diyarında Yahudiler* (çev. Nita Özkatalan), GOA yay., İstanbul, 2009
- BESALEL, Yusuf, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem yay., İstanbul, 2004

———, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem yay., İstanbul, 2002
- BEYDİLLİ, Kemal, “Vak’a-i HAYriyye”, *DİA*, İstanbul, 2002, XLII/454-457.
- BLECH, Rabi Benjamin, *Geçmişten Günümüze Yahudi Tarihi ve Kültürü* (çev. Estreya Seval Vali), Gözlem yay.,2004.
- BRAUDE, Benjamin (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: the Abridged Edition*, Lynne Rienner, U.S.A., 2014.
- BREUER, Mordechai, “Pilpul”, *EJ*, ed. Fred Skolnik, New York: Thomson Gale, (2. Baskı), 2007, XVI, ss. 161-163.
- BÜYÜKKARCI, Süleyman, *Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye’sinde Yabancı Okullar*, Selçuk Üni. Yay., Konya, 1996
- ÇAVUŞOĞLU, Fatih, *Lozan Antlaşması Sonrasında İzmir’de Yahudi Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumlarındaki Değişim* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üni. Sosyal Bilimler Ens. Kamu Yönetimi ABD., İzmir, 2009.
- ÇELİK, Abbas, “Çocuk Oyun ve Din Eğitimi”, *Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Der.*, 2004, sy.9, ss. 187-196.

- ÇINPOLAT, Salih, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Çocuk Algısı*, Araştırma yay., Ankara, 2017.
- ÇOLAK, Melek, “Milas Yahudileri ve Eğitim: Talmud Tora’dan Alliance Israelite Universelle’e (1851-1934)”, *Hacettepe Üni. Edebiyat Fak. Der.*, 2004, XXI, sy. 1, ss. 231-247.
- DEMSKY, Aaron, vd., “Education”, *EJ*, ed. Fred Skolnik, New York: Thomson Gale, (2. Baskı), 2007, VI/ 162-186
- DOĞAN, Hatice, “Hahambaşılık”, *DİA*, 2. Basım, Ankara, 2020, Ek- I, 513-514
- EFRATI, Natan, RORHTKOFF, Aaron, “Bet (Ha)-Midraş”, *EJ*, ed. Fred Skolnik, New York: Thomson Gale, (2. Baskı), 2007, III/ 537-538.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler*, Arı Sanat yay. İstanbul, 2010
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul matbaası, İstanbul, 1943
- ERGÜN, Mustafa, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak yay., Ankara, 1996.
- ERTUĞRUL, Halit, *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkisi*, Nesil yay, İstanbul, 1998
- EROĞLU, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Seba yay., Ankara, 1997.
- ERYILMAZ, Bilal, BEKTAŞ, Mücahit, “Lozan Perspektifinden Türkiye’de Azınlık Politikaları”, *Marmara Üni. Siyasal Bilimler Der.*, 2017, V, sy. 2, ss. 25-50.
- GALANTİ, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, Gözlem yay., İstanbul, 1928
- GEDİKLİ BERBER, Şarika, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçişte Yahudilerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne Uyum Süreci: Moiz Kohen Örneği”, *Turkish Studies*, 2012, VII, sy.4, ss. 1779-1800.
- GÖKÇE, Feyyat, OĞUZ, Nilüfer, “Azınlık ve Yabancı Okulların Osmanlı- Türk Eğitim Sistemine Olan Etkileri”, *Uluslararası Kültürlerarası Diyalog ve Eğitim Kongresi*, Bursa, 2009, ss. 70-86.

- GÜLERYÜZ, Naim, *Türk Yahudileri Tarihi -I-*, Gözlem yay., İstanbul, 1993
 ———, *Tarihte Yolculuk: Edirne Yahudileri*, Gözlem yay. İstanbul, 2014
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi – Osmanlı’dan Cumhuriyet’e-*, Ötüken yay., İstanbul, 2018
- GÜLSOY, Sait, *Gündelik Yaşamda Yahudi Kimliği İnşası: İstanbul, Kuzguncuk’ta Niteliksel Bir Araştırma (2011-2012)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üni. Sosyal Bilimler Ens. Sosyoloji ABD, İstanbul, 2012.
- GÜLŞEN, Reyhan, “Türkiye’deki Musevilerin Lozan’daki Haklarından Feragatı ve Hahambaşılık Makamının Yetkilerinin Kısıtlanması”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2021, X, s.1, ss. 1-38
- GÜRKAN, Salime Leyla, *Yahudilik*, İsam yay. İstanbul,2010
- GÜRKAN, Salime Leyla, vd., “Yahudilik”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII/ 187-232.
- GÜVEN, Ahmet Hilmi, *Educational Activities of the Ottoman Jews from the Last Decades of the Empire to the Ealy Years of the Turkish Republic: the Alliance Israelite Universelle Experience in Light of Turkish and French Archival Documents (1860-1937)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), ODTÜ Sosyal Bilimler Ens. Tarih ABD., Ankara, 2013.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu’unda Yabancı Okullar*, Ocak yay., Ankara, 1993
- HERR, Moshe David, “Midrash”, *EJ*, ed. Fred Skolnik, New York: Thomson Gale, (2. Baskı), 2007, XIV/ 182-185
- JOHNSON, Paul, *Yahudi Tarihi* (çev. Filiz Orman), Pozitif yay.,2001.
- KILAVUZ, M. Akif, “Yetişkinlik ve Yaşlılık Döneminde Eğitim ve Din Eğitiminin Önemi”, *Uludağ Üni. İlahiyat Fak. Der.*, 2002, XI, sy.2, ss.59-72.
- KILAVUZ, M. Akif, YILMAZ, Hüseyin, “Örgün ve Yaygın Eğitimde Öğrenenlerin İhtiyaçları Doğrultusunda Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Uludağ Üni. İlahiyat Fak. Der.*, 2009, XVIII, sy. 2, ss. 123-139.
- KOÇ, Ahmet,” “Okul Çağı” Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, *İstanbul Üni. İlahiyat Fak. Der.*, 2008, sy. 17, ss. 145-176.

- KURAN, Neslihan, “Haskala’nın Yahudi Eğitime Etkisi: Alliance Israelite Universelle ve Toplumsal Dönüşüm “İstanbul AIU Okulları Örneği ile””, *Milel ve Nihal*, VI, sy. 2, ss. 323-341.
- , *19. Yüzyılda İstanbul’da Açılan Alliance Israelite Universelle Okulları* (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Ens. Felsefe ve Din Bilimleri ABD., Konya, 2009.
- KURT, Ali Osman, “Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala”, *Milel ve Nihal*, VII, sy.1, ss. 33-59.
- KURT, Ali Osman, AYKIT, Dursun Ali, *Dinler Tarihi*, Bilay yay., Ankara, 2019.
- KUTLUAY, Yaşar, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1965.
- *Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam yay., İstanbul, 2016.
- LEWIS, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler* (çev. Bahadır Sina Şener), İmge yay., Ankara, 1996.
- MERAL, Yasin, *İbrahim Müteferrika Öncesi İstanbul’da Yahudi Matbuatı*, 1. Baskı, Divan yay. Ankara, 2016
- OLGUN, Ülkühan, *Osmanlı Son Dönemi Yahudilik ve Hahambaşılık*, 1. Baskı, Giza yay., İstanbul, 2009
- , “Osmanlı Devleti’nde XIX. Yüzyılda Yahudi Cemaati”, *Sakarya Üni. Eğitim Fak. Der.*, 2006, sy. 12, ss. 77-82.
- ORUÇ, Cemil, “Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi”, *Turkish Studies*, 2013, VIII, sy.8, ss.971-987.
- ÖNKAL, Ahmet, “Beytülmidrâs”, *DİA*, İstanbul, 1992, VI/ 95.
- ÖZMEN, Seda, *Batı Aydınlanmasının Yahudi Modernizasyonuna Etkisi: Moses Mendelssohn Örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Ens. Felsefe ve Din Bilimleri ABD., İstanbul, 2014.
- ÖZTÜRK, Nagihan, *Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Yahudiler ve Yahudilik* (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Uludağ Üni. Sosyal Bilimler Ens. Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Bursa, 2019.

- PINARBAŞI, Bekir, ÖZDEMİR, Fikri, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11 Ders Kitabı*, Dikey yay., Ankara, 2019.
- *Pirke Avot*, (çev. Rav Naftali Haleva), Gözlem yay., İstanbul, 2004.
- ROBINOWITZ, Louis Isaac, “Heder”, *EJ*, ed. Fred Skolnik, New York: Thomson Gale, (2. Baskı), 2007, VIII/ ss. 752.
- RODRÍGUE, Aron, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, (çev. İbrahim Yıldız), Ayraç yay., Ankara, 1997.
- ROZEN, Minna, *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi Oluşum Yılları (1453-1566)* (çev. Serpil Çağlayan), İş Bankası yay., İstanbul, 2013.
- SELÇUK, Mualla, “Çocuk Eğitiminde Dini Motifler (Okul Öncesi Çağ)”, *İslâmî Araştırmalar Der.*, 1990, IV, sy.2, ss. 105-117.
- SELÇUK, Ziya, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel yay., Ankara, 2015.
- SEYFELİ, Canan, “Osmanlı Devlet Salnamelerinde Hahambaşılık (1847-1918)” Milel ve Nihal, 2010, VII, sy.1, ss. 95-136.
- SHARON, Moshe Sevilla, *Türkiye Yahudileri*, İletişim yay., İstanbul, 1992.
- SOMEL, Selçuk Akşin, “Gayrimüslim Okulları nasıl ‘Azınlık Okulu’ Oldu”, *Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözümler Proje Raporu*, I, İstanbul, 2014 .
- TAVUKCUOĞLU, Mustafa, “Okul Öncesi Çocuğun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi”, *Necmettin Erbakan Üni. İlahiyat Fak. Der.*, 2002, XIV, s.4, ss. 51-63.
- TÜRK, Esra, “Din Eğitimi Açısından Çocukluk Döneminde Dua Kavramının Önemi”, *İMAD*, 2015, I, s.3, ss. 445-471.
- VAHAPOĞLU, M. Hidayet, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Boğaziçi yay., İstanbul, 1992
- WİGODER, Geoffrey, *The Encyclopedia of Judaism*, The Jerusalem , Belgium, 1989

- YETİM, Tuba, *Yahudilikte Haftalık Peraşa Okuma Geleneği (Haftalık Tevrat okumaları)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üni. Sosyal Bilimler Ens. Felsefe ve Din Bilimleri ABD., Bursa, 2019.
- YÜCEL, Mustafa Serhan, *Türkiye’de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (1925-1926)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şeyh Edebali Üni. Sosyal Bilimler Ens. Tarih ABD, Bilecik, 2016.
- ZENGİN, Salih Zeki, “Tanzimat ve Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi”, *Değerler Eğitimi Der.*, 2008, VI, s. 15, ss.139-170.

WEB SİTELERİ

- <http://www.sevivon.com/>, e.t. 13.07.2021
- <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/>, e.t. 13.7.2021
- <https://rabbisalliance.org/>, e.t. 13.07.2021
- <https://www.sefaria.org/texts>, e.t. 13.07.2021
- <https://www.uoml.k12.tr/index.php?lang=tr> , e.t. 13.07.2021
- <https://www.jewishvirtuallibrary.org/> , e.t. 13.07.2021
- ———, “ UÖMO’ dan Hanuka coşkusu oyunlarla yayılıyor”, *Şalom*, 24 Kasım 2021, <https://www.salom.com.tr/news/detail/10370-suzi-matat-ile-kagit-sektoru-uzerine.aspx/haber-120436-uomoacutedan-hanuka-coskusu-oyunlarla-yayiliyor.html> , e.t. 27.11.2021
- ASLAN, Zehra, “ 6-7 Eylül Olaylarından Yassıada’ya... Cumhuriyet’in İlk 40 Yılında Türkiye Yahudileri (2)”, *Independent Türkçe*, 6 Eylül 2019, <https://www.indyturk.com/node/68161/turkiyeden-sesler/6-7-eylül-olaylarından-yassıada’ya-cumhuriyet’-ilk-40-yılında-türkiye>, e.t. 27.06.2021
- ———, “Örnek Azınlık mı? Şüphe duyulan Bir Topluluk mu? Cumhuriyet’in İlk 40 Yılında Türkiye Yahudileri (1)”, *Independent Türkçe*, 27 Temmuz 2019, <https://www.indyturk.com/node/55486/turkiyeden-sesler/örnek-azınlık-mı-şüphe-duyulan-bir-topluluk-mu-cumhuriyet’-ilk-40> , e.t. 26.06.2021
- BARUH, Irving, “ Çocuklar İçin Eğlenceli Olduğu Kadar Önemli Mesajı Olan Bir Oyun: Sevivon”, *Şalom* 1 Aralık 2021 (<https://www.salom.com.tr/haber->

[120517-cocuklar icin eglenceli oldugu kadar onemli mesaji olan bir oyun sevivon.html](#) , e.t. 21.12.2021)

- BESALEL, Yusuf, “Anadolu’daki Yahudi Cemaatleri”, Şalom, 26 Kasım 2014 (https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-93134-anadoludaki_yahudi_cemaatleri.html), e.t. 29.06.2021

———, “Bir Zamanlar Anadolu ve Trakya’da Yahudi Yaşamı”, Şalom, 25 Şubat 2015 https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-94254-bir_zamanlar_anadolu_ve_trakyada_yahudi_yasami_.html, e.t. 29.06.2021

———, “Bir Zamanlar Anadolu ve Trakya’da Yahudi Yaşamı-2”, Şalom, 8 Nisan 2015,

https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-94734-bir_zamanlar_anadolu_ve_trakyada_yahudi_yasami_2_.html, e.t. 29.06.2021

———, “Emansipasyon (Özgürleşme)-1”, Şalom, 9 Kasım 2016, https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-101013-emansipasyon_ozgurlesme_1.html, e.t. 15.06.2021

- ÇINKARA, Gökhan, “Türkiye’li Yahudilerle Konuşmak” Yazı Dizisi, Independent Türkçe, <https://www.indyturk.com/node/298326/turkiyeden-sesler/turkiyeli-yahudilerle-konusmak-1>, e.t. 27.03.2021

<https://www.indyturk.com/node/302731/turkiyeden-sesler/turkiyeli-yahudilerle-konusmak-2>, e.t. 27.03.2021

<https://www.indyturk.com/node/311491/turkiyeden-sesler/turkiyeli-yahudilerle-konusmak-3>, e.t. 27.03.2021

<https://www.indyturk.com/node/315106/turkiyeden-sesler/turkiyeli-yahudilerle-konusmak-4-imparatorluktan-cumhuriyete-uzanan>, e.t. 28.03.2021

<https://www.indyturk.com/node/322416/turkiyeden-sesler/turkiyeli-yahudilerle-konusmak-5-bilgelik-ve-liderlik-arasinda-bir>, e.t. 27.03.2021

<https://www.indyturk.com/node/333321/turkiyeden-sesler/turkiyeli-yahudilerle-konusmak-6-moris-levi-ile-kavramlar-ve-kurumlar>, e.t. 27.06.2021

<https://www.indyturk.com/node/336191/turkiyeden-sesler/turkiyeli-yahudilerle-konusmak-7-baruh-hasonun-gelenek-teknoloji-ve>, e.t. 27.06.2021

<https://www.indyturk.com/node/349081/turkiyeden-sesler/turkiyeli-yahudilerle-konusmak-8-500-yil-vakfinin-bilinmeyen-kurulus>, e.t. 27.06.2021

<https://www.indyturk.com/node/379171/turkiyeden-sesler/turkiyeli-yahudilerle-konusmak-9-salom-gazetesi-genel-yayin-yonetmeni>, e.t. 27.06.2021

- DOENYAS, Nazlı, “Yaşam kılavuzu Pesah” Şalom, 13 Nisan 2017, https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-102728-yasam_kilavuzu_pesah.html ,e.t. 29.11.2021
- DOĞAN, Hatice, “Yeşivaların Yahudi Din Eğitimindeki Rolü”, <https://doczz.biz.tr/doc/231966/yesivalarin-yahudi-din-egitimindeki-rolu--ozet-insan> , e.t. 27.03.2021
- GÜLER, Hüseyin, Yeniçeri Ocağının Kaldırılması (17 Haziran 1826), https://www.academia.edu/35045040/YENIÇERİ_OCAĞININ_KALDIRILMASI_17_HAZİRAN_1826 , e.t. 07.07.2021
- HOROWITZ, Bethamie, “Informal Education and Jewish Identity Development”, *Sh'ma: A Journal of Jewish Ideas*, May 2001, <http://shma.com/May01/horowitz.htm> , e.t. 11.07.2021
- JACOBS, Joseph, EISENSTEIN, Judah David, “Talmud Torah”, www.jewishencyclopedia.com/articles/14217-talmud-torah , e.t. 19.01.2021
- JACOBS, Joseph, LAUTERBACH, Jacob Zallel, “Melamed”, www.jewishencyclopedia.com/articles/10598-melammed , e.t. 19.01.2021
- JASTROW, Marcus, KOHLER, Kaufmann, “Bet Ha-Midrash”, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/3191-bet-ha-midrash> , e.t. 11.12.2019
- MİZRAHİ, Greta, “ Bayramlar birlikte kutlanınca daha güzel”, Şalom, 8 Ekim 2019, https://salom.com.tr/haber-112102-bayramlar_birlikte_kutlaninca_daha_guzel.html , e.t. 27.11.2021
- ROSENTHAL, Herman, WIERNIK, Peter, “Heder”, www.jewishencyclopedia.com/articles/7472-heder , e.t. 19.01.2021
- UZER, Umut, “Yahudi aydınlanması Haskala Üzerine Düşünceler”, Şalom, 29 Ağustos 2018, https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-107839-yahudi_aydinlanmasi_haskala_uzerine_dusunceler.html, e.t. 15.06.2021

- VALANSİ, Karel. “Türkiye’nin Hıristiyan, Yahudi ve Alevi gençleri ayrımcılıkla nasıl başa çıkıyor?”, Şalom, 15 Aralık 2021, <https://www.salom.com.tr/haber-120647-turkiyeacutenin-hiristiyan-yahudi-ve-alevi-gencleri-ayirmcilikla-nasil-basa-ci-kiyor.html> , e.t. 21.12.2021

KAYNAK KİŞİLER

- ALTINTAŞ, Yusuf, Türkiye Hahambaşısı Genel Sekreteri
- BESALEL, Yusuf, Yazar